

ГО «ТОВАРИСТВО ОЛЕКСИ ТИХОГО»

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
та
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ АЛЬМАНАХ

Стен/Step

НЕСКОРЕНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС

ВИПУСК 1

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ДОНБАС?

(ІСТОРІЯ, ПОСТАТІ, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО)

АЛЬМАНАХ СТЕП/СТЕР. НЕСКОРЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС , випуск 1, ЩО
МИ ЗНАЄМО ПРО ДОНБАС? ГО «Товариство Олекси Тихого». – 2018, с.

Перед Вами, шановні читачі, новий український часопис. За спрямуванням він буде історико-краєзнавчим та літературно-мистецьким і надаватиме перевагу матеріалам, котрі сприятимуть українському національно-культурному відродженню та самовизначенню нації.

ГО «Товариство Олекси Тихого», Історико-краєзнавчий та
літературно-мистецький альманах

НЕСКОРЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС

ВИПУСК 1

Видано за редакцією:

В. БЕРЕЗІНА,
Ю. ДОЦЕНКА,
О. МАКСИМЕНКА,
Л. ОГНЄВОЇ,
В. УРБАНА,
Є. ШАПОВАЛОВА
Коректура Д. Білька

© ГО «Товариство Олекси Тихого»

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Лідія ОРЕЛ	
ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ДОНБАС?	6
Олекса ТИХИЙ	
ДУМКИ ПРО РІДНИЙ ДОНЕЦЬКИЙ КРАЙ	12
Виктор УРБАН	
СЛОВО ПРО «СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ». БОРЬБА ЗА «СЛОВО» БЕЗ «ТЕМНОТ» — БОРЬБА ЗА УКРАЇНУ	28
Володимир КАЧУР	
ПОЧАТКОВА ІСТОРІЯ СЕЛИЩА РАЙСЬКОГО	37
Дмитро БІЛЬКО	
ТІЛО П. КАЛНИШЕВСЬКОГО ЯК АЛЕГОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ПРО КАРТИНУ В. МАРКА «СОЛОВЕЦЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ»	44
Вадим ОЛІФІРЕНКО	
СПИРИДОН ФЕДОСІЙОВИЧ ЧЕРКАСЕНКО	47
Раїса МАЗОХА.	
МАРКО МИКИТОВИЧ ЗАЛІЗНЯК	60
Олег МАКСИМЕНКО	
ВОЛОДИМИР СОСЮРА НА КОНФЕРЕНЦІЇ В КРАМАТОРСЬКУ	70
Валерій РОМАНЬКО	
«БІЛЬШОВИКИ ЗАВЖДИ НЕ ВИТРИМУВАЛИ НАШОЇ ІШТИКОВОЇ АТАКИ...»	73
Анатолій ТИЩЕНКО	
ТРАГІЧНА ПОСТАТЬ ЗЕМЛЯКА	77
Сашко ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ	
ОУНІВСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ДОНЕЧЧИНІ (Лекція)	87
Юрій Доценко	
ГЕРОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	100
Євген ШАПОВАЛОВ	
ТІ, ЩО РОЗПИНАЛИ СТУСА...	103
Юрій ДОЦЕНКО	
ВАЖКА НИВА (зі спогадів)	107
Лариса МОІСЄЄНКО.	
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА СВОБОДИ РЕЛІГІЙ НА ТЕРИТОРІЇ «НАРОДНИХ РЕСПУБЛІК»	111
Сергій ЛУКОВЕНКО	
ФАТА МОРГАНА ДОНБАСУ	115
Ігор КОЗЛОВСЬКИЙ.	
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ДОНЕЧЧИНІ	123

Евгеній ФИАЛКО	
ФЛАГ И ЧЕСТЬ	125
Віталій ЦИМІДАНОВ	
НА ДОНБАСІ ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ МЕМОРІАЛЬНИЙ	
КАТАЛОГ «ГЕРОЯМ СЛАВА!»	129
Анатолій Тищенко	
ДОБРОВОЛЕЦЬ ІЗ МИРНОГРАДА	133
ПРО АВТОРІВ	139

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні у нас йде війна, тому все має стріляти! Саме для цього був започаткований Альманах-часопис «Нескорений український Донбас». Він повинен стріляти. Бити по нашим ворогам, по ворогам України.

Степ/Step — це гра слів акцентує революційний поступ Донбасу до свободи і свого українського коріння. Від совкового азійського болота, — до європейського майбутнього.

Редколегія альманаху це колектив однодумців. Всі корінні донбасівці, всі учасники євромайданів в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Донецьку й Києві у 2013–2014 роках, всі постраждали від проросійських терористів і місцевих покидьків навесні 2014-го, піддавалися смертельній небезпеці. Ми вистояли і вижили тоді, і сьогодні продовжуємо боротьбу за наш український Донбас.

Всі члени редколегії мають пряме відношення до історії, краєзнавства, літератури, поезії, публіцистики, друкарської справи. Це автори книг з історії України, краєзнавчих праць, досліджень, автори актуальних і популярних статей. Це запорука того, що видання буде фахове й професійне.

Мета видання — всупереч московським пропагандистам і їхнім місцевим служкам, показати правдиву історію краю. Донбас завжди був український. І те, що сюди на роботи було завезено маса народу з усіх кінців колишнього СРСР, не робить його менш українським. Всі, хто приїхав до нас на Донбас повинні ставати українцями, а Донбас любити й поважати, як свою батьківщину. В іншому випадку буде те, що почалося в 14-му році.

Створення Альманаху це громадська ініціатива. ГО «Товариство Олекси Тихого» відіграє лише координаційну та об'єднавчу роль. Упорядники відбирають авторів, тексти і статті, які допоможуть розібратися пересічному українцю у тій ситуації, що склалася сьогодні на Донбасі.

Суспільство на Донеччині розділене, Донбас б'ється в пошуках правди й свого обличчя. Нашим завданням є надання людям розумної інформації, посилити об'єднавчі процеси, привити любов до України, укріпити віру в перемогу над ворогом.

Перше число Альманаху це виклик краєзнавчій спільноті, науковцям, історикам, освітянам, працівникам культури, громадським організаціям Донбасу, владі — до змагання. Ми будемо раді, якщо приставши на нашу ініціативу, хтось зробить ще кращий і змістовніший часопис нашого краю.

Гроші на видання СТЕП/STEP самотужки зібрали члени Товариства Олекси Тихого з міст і сіл Донеччини.

СЛАВА УКРАЇНІ!!!

Лідія Орел

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ДОНБАС?

*Серед степів донецьких попелястих
Моє село прокурене стоть,
На перехресті звершень і століть,
В глибоких зморшках пагорбів скелястих.*
М. Руденко

Україна така велика, розмаїта природними умовами і своєю історією, що нашого одного життя не вистачає, щоб її вивчити й пізнати до кінця чи бодай побувати в усіх її регіонах, багатих на історичні події та пам'ятки, помилуватися її краєвидами.

Історично склалося так, що більшість людей краще знають Київщину, Полтавщину, Чернігівщину, Західну Україну, зокрема Карпати, Поділля.

А ще ж маємо такі історичні землі, як Слобідська й Південна Україна. В багатьох із нас вони заслужили таку характеристику: «А що там цікавого, хіба що шахти, немає там багатих музеїв, та й мову українську не часто почуєш».

Наше ознайомлення із Слобожанщиною і Півднем України під час польових експедицій та з літературних джерел змушує інакше подивитися на ці райони, по-новому оцінити їх.

Отже, що ми знаємо про Донбас? А Донбас на сьогодні — це близько 8 млн. населення, майже сьома частина населення України. Це більше, ніж у трьох Прибалтійських державах разом. Донбас, як жоден район України, з огляду на його багатства і географічне положення з часу інтенсивного заселення (середина XVII ст.) перебуває під пильним оком Росії. Якщо русифікації століттями зазнавала вся Україна, то Слобідська і Південна — особливо.

«Офіційна пропаганда всоте виправдовувала теперішнє домінування російської мови в наших степових районах тим, що тут живуть представники понад 100 (дехто уточнює: 116) різних національностей, і для порозуміння їм конче необхідна «інтернаціональна» російська мова, начебто два або три асирійці або декілька казахів, узбеків тощо регулюють погоду в національній політиці, й цим можна виправдати законність російської мови в усіх сферах науки, культури й економіки. Денаціоналізацію корінної людності виправдовували й виправдовують історики й мовознавці будь-якого походження, крім «ширих українців», яких можна було судити за «націоналізм». Отже, в містах Донбасу панує російська мова, а в селах — суржик. Деякі ідеологічні працівники й мовознавці хотіли перетворити його в «особый донецкий язык». Знайшлися ентузіасти, які «создавали грамматику нового языка». Потім хотіли створити словник. Увів же «Козак Луганський» В. Даль багато українських слів у чотиритомний «Толковый словарь живого великорусского языка», й вони прийняли. Записав він їх переважно на Луганщині й над Доном, від населення, серед якого переважали українці, а що записано пером, того не витягнути й волом. Тепер «воля, доля (ваша воля, наша доля), вепр, ватага, вихор, ворковать, держава, дубрава, чай, користь, пивница, зарево, доба» й інші — «истиннорусские слова»!

Вдамося за енциклопедичними джерелами до коротенького екскурсу в минуле. Вигідне географічне положення зумовило заселення цієї території у дуже давні часи (30–40 тис. років тому). Кого тільки археологи тут не знаходили: киммерійців, скитів, греків, сарматів, готів, гунів, антів, аварів, болгар, хозар, печенігів, торків, половців, ногаїв, бродників (історики розглядають останніх як попередників козаків).

Ландшафт Донбасу дуже мальовничий крейдяні балки чергуються з родючими чорноземними долинами, і схожий він на острівці лісостепу серед степів. Тут, як ніде,

поєдналися хліборобство з промисловістю. Цей край є основною паливною базою України.

Ріка Донець свого часу була основним водним шляхом від Азовського моря до Чернігівських і Переяславських земель. Ще в княжу добу на території Донбасу добували сіль. Найінтенсивніше Донбас став заселятися з середини XVII ст. Відтоді землі Слобожанщини і Півдня були рясно вкриті фортечними укріпленнями і монастирями – Тор (нині Слов'янськ), Бахмут (Артемівськ) тощо.

Святогірський Успенський монастир свою історію починав в XV ст. з печерної церкви. Його Миколаївська церква частково вбудована в крейдяну гору. В документах XVI ст. ця церква згадується як вартова вежа-фортеця. З 1844 р. монастир відновився як «Святогірська Успенська пустинь». В роки війни монастир зазнав руйнацій¹. З 1980 р. його оголошено заповідником. В останні роки монастир діючий, у ньому 65 ченців. На жаль, як і всі діючі монастирі України та більшість церков, Святогірський монастир підпорядкований Московському патріархату.

Для заселення Донецького краю в 1753 р. були покликані серби. Край названо Слов'яносербією. Останні не прижилися, і тут знову поселяються українці.

У цей період північно-західна частина Донбасу належала до Запоріжжя, південно-східна – до Війська Донського, північна – до Слобідської України. Після зруйнування Січі більша, західна, частина території увійшла до Катеринославської губернії (Бахмутський, Слов'яносербський, Луганський повіти). Менша, східна, частина, – до Війська Донського (частина Таганрозького і Донецького повітів). Цей розподіл зберігався до 1917 року.

З кінця XVIII ст. край заселяють переважно українці, а на сході – росіяни. Основною їхнього господарства було тваринництво, а на початку XIX ст. – хліборобство.

З середини XVIII ст. на Донбасі почали добувати вугілля, а згодом з'явилися перші заводи, які виплавляли чавун. Промисловому піднесенню Донеччини сприяла поява залізниць (1884 р.). До розбудови краю долучається іноземний капітал (французький, бельгійський, німецький, англійський). Першим таким заводом був Юзівський (Юзівка заснована 1872 р., згодом перейменована на Сталіно, а потім – Донецьк), а за ним – Сулинський, Дружківський, Клавдієвський. І вже в 1900 р. Донбас випереджав за виробництвом металу Урал.

У кінці XIX ст. розвивається коксохімічна промисловість. На початку XX ст. економічні кризи і голод призвели до зменшення кількості робітників. 30 січня 1918 р. у Харкові була утворена так звана Донецько-Криворізька радянська республіка. Робилися спроби включити до неї ще й Харківську та Катеринославську губернії і прилеглі території області Війська Донського (з Ростовом, Новочеркаськом та ін.), Не одержали підтримки місцевого населення намагання створити в Україні російську республіку, відірвати цю територію від УНР і передати її Росії².

Протягом 1919 р. на Донбасі тричі мінялася влада. У складі УРСР він становив окрему Донецьку губернію. В 1924 р. частина Східного Донбасу відійшла до Росії.

У 20–30-ті роки приплив робочої сили переважно йшов з Росії, бо українське населення було більш прив'язане до землі. З розвитком індустрії зростає і кількість населення за рахунок українців, які тікали з колгоспів. 1949 р. Донбас сягнув довоєнного рівня промисловості.

До Другої світової війни 80 % соди, що вироблялася в Союзі, припадало на Донбас, а солі – 1/3. Поселення, що спочатку забудовувалися бараками й землянками («шанхайки», «собачейки»), які розміщувалися в основному вздовж річок, – поступово набували рис міських і зливалися в селища і містечка.

¹ Лаврів П. Історія Південно-Східної України. – К., 1996.

² Заставний. Українські етнічні землі. – Л., 1993.

Оскільки Донбас у минулому мав вільнолюбне населення — козаків і вільних селян (кріпаччина тут проіснувала порівняно недовго), то цей район України відзначався високорозвиненою культурою, зокрема мистецтвом, культовим будівництвом. Донбас не знає курних хат, тут житло будували часто з найціннішого дерева — з дуба.

Люди сюди приходили вже зі своїми місцевими традиціями, обрядами та звичаями. Особливостями побуту та народним убранням Донеччина схожа на Центральну Україну. Тут довго зберігалася жіноча сорочка, вишита білим по білому (так само, як на Полтавщині) та плахта. Багато одягу шилося з крамних коштовних тканин. Треба сказати, що художні вироби, на які були багаті Харків і Харківщина (одяг, тканини, кераміка), поширювались і на весь Донбас.

У часи перевороту 1917 р. український національний рух не залишив помітних слідів у цьому регіоні. Проте, у 20-х рр. засновуються гуртки «Просвіти», поширюються українські видання. В кінці 20-х рр. почалася українізація Донбасу: були засновані українські школи, Інститут народної освіти в Луганську, газета «Луганська правда», що виходила українською мовою. Етнографічна комісія досліджувала фольклор донецьких робітників. У 1926 р. в Луганську були створені Наукове товариство, головою якого став Сергій Грушевський — брат Михайла Грушевського, письменницька організація «Забой» і однойменний журнал. З 1932 р. почав виходити місячник «Літературний Донбас». З 1933 р., як і по всій Україні, на Донбасі починаються репресії, масові заслання і русифікація, сюди також прийшов голод.

На теренах цього краю діяли або народилися письменники: Г. Баглюк, В. Гайворонський, Б. Павлівський, Б. Іванів-Краматорський, К. Герасименко, М. Лебянко, А. Галан, В. Сосюра, Г. Стеценко та ін.

Двадцять років були для Донеччини чи не найскладнішими за все ХХ століття — це війна, голод, свавілля комуністичної влади, економічна та політична криза. Комуністи видашували продрозкладку всіма способами, застосовуючи «заручництво» (тоді так офіційно називався цей метод) тощо. Природно, що громадська думка на селі була аж ніяк не на боці нової влади, це видно з документів, які свідчать про зростання бандитизму по селах, вбивства продагентів, приховування хліба.

Населення Донбасу складається з українців (50,7 %), росіян (43,6 %), греків (1,6 %), а решту становлять білоруси, євреї, татари.

Греки переселені в приазовські степи з Криму понад 200 років тому. Навіть за умов тоталітарного режиму вони зберігали національну самобутність, часом краще, ніж українці. Сьогодні культурно-мистецьке життя приазовських греків знаходить підтримку як з боку Греції, так і Української держави.

Якщо в 1926 р. на Донеччині було 3103 тис. чол., то в 1990 р. — 5343 тис. чол. З 1992 р. маємо зменшення кількості населення області на 20–30 тис. чол. щороку. Причини цього здебільшого такі, як і в усій Україні, але є і суто регіональні:

- старіння населення області;
- погіршення стану довкілля;
- з кожної тисячі новонароджених п'ятеро з'являються мертвими, 15 помирають на першому році життя, 27 мають аномалії розвитку, 60 народжуються недоношеними;
- порівняно з 1970 р., у 1991 р. загальна смертність збільшилась на 82,7 %;
- у зв'язку зі скороченням кількості робочих місць люди виїжджають у пошуках роботи.

За прогнозами, на 2010 р. кількість населення досягне рівня 30-х років.

Краєзнавство в Донбасі

У Луганську народився визначний письменник і вчений І. Даль (один із засновників Російського географічного товариства, автор чотиритомного тлумачного словника).

У приватній школі Христини Алчевської вчителював Борис Грінченко. Він був засновником Товариства «Просвіта», автором чотиритомного «Словаря української мови», одним із співробітників та головним редактором російсько-українського словника М. Куманця та А. Спілки.

На Луганщині в селах Олексіївка та Михайлівка вчителювала С. Сухіна, яка поєднувала педагогічну роботу з краєзнавчою. Значний внесок у розвиток краєзнавства на Луганщині зробив український археолог С. Локтюшев, який теж був педагогом, очолював кафедру історії.

Краєзнавча тематика займає значне місце у творах письменників різних поколінь: В. Гаршина, В. Сосюри, Г. Довнара, В. Голобородька тощо; у наукових та краєзнавчих працях інших авторів.

Бахмутський край — басейн ріки Бахмут. Тут у 80-х рр. XIX ст. працює викладач духовної академії, майбутній видатний «літописець» Поділля Ю. Сіцинський. На межі XIX та XX століття у місті Бахмуті працював викладачем духовного училища майбутній майстер української поезії М. Чернявський.

На Луганщині працювали історик Л. Гайовий та професор-археолог В. Городців. На початку 1922–1923 рр. хрестоматійними стали публікації з освітньої справи Л. Ковалевського та з археології — С. Поктюшева.

У 1924 р. в м. Бахмуті (Артемівську) був заснований історико-краєзнавчий музей. З 1925 по 1938 рр. директором Артемівського краєзнавчого музею працював І. Часовніков — відомий історик, який брав участь в експедиціях під керівництвом академіка Д. Яворницького.

На 30-ті рр. припадає початок краєзнавчої діяльності відомого нині в Україні патріарха краєзнавчої справи, автора 13 книжок та понад 300 дослідницьких статей — В. Замкового.

У роки Другої світової війни фашисти знищили краєзнавчий музей. Відновлений він був у 1962 р.

Артемівський державний історико-краєзнавчий музей налічує понад 10 тисяч одиниць основного фонду, історичну бібліотеку, музей просто неба. У 70-ті рр. створюється густа мережа периферійних музеїв (перший був створений у м. Сіверську). Спілка краєзнавців краю нараховує на сьогодні понад 70 активістів. Тільки за останні три роки видано більше 10 книжок і 200 статей.

Великий внесок у краєзнавчу роботу зробив М. Альтер, який зібрав виняткового значення колекцію публікацій про Донбас, цінний картографічний матеріал. М. Колодязний веде пошук витоків поселень у Донбасі, зокрема в районі нинішньої Макіївки. Неоціненна заслуга у збереженні пам'яток побуту греків Приазов'я належить С. Теміру. О. Шевченко з с. Прилесне зібрав цінні зразки побуту селян Слобожанщини.

У Донецькому обласному краєзнавчому музеї зібрані сотні тисяч експонатів, влаштовано десятки експозицій — хронологічних і тематичних, щорічно видається 2–3 наукових збірники.

Один із центрів науково-краєзнавчої роботи міститься в Слов'янському педінституті. Його створив доцент В. Романко. Він видає спеціальну сторінку «Рідний край» у газеті «Донецчина».

Велику роботу з українознавства проводить в інституті В. Горбач — зав. кафедрою української мови та літератури Слов'янського педінституту, засновник центру наукових досліджень «Південна Слобожанщина», а також його учень С. Швидкий.

Щороку інститут готує загалом 500 українців. Останні роки допомогу у підготовці фахівців з україністики надає Кейс Віталій, професор з Нью-Йорка, родом з Дружківки на Донеччині. Він є співзасновником «Комітету допомоги школам Донбасу». На його кошти комплектується бібліотека української книжки, готуються до друку та виходять публікації, влаштовуються експедиції для дослідження традиційної культури Донеччини (автору цієї статті пощастило побувати у такій експедиції у грудні 1997 р. та у липні 1998 р.). Разом з науковими працівниками Центру фольклористики та етнології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського експедиція працювала у Слов'янському, Краснолиманському та ін. районах.

Під час нашого перебування на Луганщині та Донеччині всі, з ким довелося спілкуватися, — працівники навчальних закладів та закладів культури, селяни — нарікали на те, що їм мало уваги приділяють з центру, тобто із самої столиці, що рідко хто сюди заїжджає, щоб прочитати лекцію, не вистачає в бібліотеках книжок з україністики, не доходять українські газети, а на місцях газети українською мовою (на весь Донбас їх, кажуть, всього дві) виходять малим накладом і з великими перервами. Єдину інформацію про стан в Україні одержують завдяки радіо та телебаченню. Не виконується тут Закон про мову, не відкриваються українські школи. Проте депутати Верховної Ради усіх скликань, переважно комуністи і соціалісти, не дрімають і продовжують агітувати населення у своїх округах за союз з Росією, за повернення до Москви. Вони не гребують жодними методами.

На 90 відсотків донбасівці не знають ні історії України, ні історії Донбасу, не можуть дати оцінки сучасним подіям, урядові, і тим більше, не знають, що чекає їх у майбутньому.

...А Донеччина дала Україні таких видатних людей, випускника Донецького університету поета Василя Стуса (1938–1985 рр., народився на Вінниччині) та Олексю Тихого (1924–1984 рр., народився на хуторі Іжівка Донецької області). Обидва загинули в пермських концтаборах. Не витримавши цькувань, наклав на себе руки викладач української мови в Донецькому університеті Іван Принцевський (1934–1974 рр.).

Один із засновників Гельсінської групи в Україні, відомий поет і правозахисник Микола Руденко з с. Юріївки Луганської області у 1960–1967 рр. разом з Олексю Тихим відбував покарання в мордовських таборах.

Випускнику Донецького педагогічного інституту, видатному науковцеві Іванові Дзюбі (народився в с. Миколаївці Волноваського р-ну в 1931 р.) також довелося зазнати репресій.

Григор Тютюнник, один із найталановитіших наших письменників, у повоєнні роки певний час жив і вчився на Донбасі.

Поет і науковець з Луганщини Іван Світличний (1929 р. н.), родом з с. Половинкине Старобільського р-ну, карався 10 років (1972–1982) у таборах і 5 років (до 1987) на засланні. Його сестра, видатна громадська діячка Надія Світлична, відбула 4 роки мордовських таборів.

*Свободу не втікати з бою,
Свободу чесності в бою.
Любити те, що сам люблю,
А не підказане тобою.
Свободу за любов мою
Хоч і накласти головою,
А бути все ж самим собою, —
Не проміняю на твою,
Ліврейську, жебрану, ледачу,
Вертку, заляпану, як здачу,*

*Свободу хама й холоуя.
Несу свободу в суд, за ґрати,
Мою від мене не забрати —
І здохну, а вона — моя.
(«Моя свобода»)*

Ці слова великого слобожанина Івана Світличного, гадаю, добре характеризують волелюбну вдачу корінних мешканців краю.

Олекса Тихий

ДУМКИ ПРО РІДНИЙ ДОНЕЦЬКИЙ КРАЙ³

Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 літ від народження. Вчився в радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Працював у школі, сидів у тюрмах та таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1) Я — українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я громадянин СРСР, і як «советский человек», і, передусім, як українець, я — громадянин світу не як безбатченко-космополіт, а як українець. Я — клітина вічно живого українського народу. Окремі клітини будь-якого організму відмирають, але організм живе. Окремі люди рано чи пізно так чи інакше вмирають, а народ живе, бо народ безсмертний.

*«Любіть Україну, як сонце любіть,
Як вітер, і трави, і води.
В годину щасливу і в радості мить,
Любіть і в годину негоди».*

В. Сосюра

Люблю свою Донеччину, її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт.

Любив завжди, люблю сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови.

Любити Україну та свою Донеччину, як любили її Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко. В. Сосюра, В. Симоненко, Б. Антоненко-Давидович. Люблю, як любили Росію М. Ю. Лермонтов. І. С. Тургенєв, С. Єсенін, К. Паустовський, О. Солженіцин. Люблю, а що не маю хисту, таланту, щоб ще більше прославити її, — то не моя вина і, сподіваюся, то мені буде вибачено.

2) Я — для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я — для того, щоб мої земляки-донецькі давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбаченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів і українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів.

3) Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина. Бачачи кривди рідного народу, примітивізм людей, усвідомлюючи гіркі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців,

³ Друкується за виданням: Журнал «Донбас». — 1991. — № 1. — С. 141–158.

задовольняюсь ситістю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за долю німих, затурканих, забитих земляків своїх — донбасівців, за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працюютих робітників та селян), що з їхньою волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натоптування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом.

В. І. Ленін у різних працях з національного питання називав тих росіян, хто зневажливо ставився до розвитку національних культур, мов, імперіалістами, негідниками, вихованими в душі найпідлішого хамства, катями, лакеями царизму, великоруськими шовіністами. А представників малих, гноблених Росією народів, що прагнули, на шкоду рідній мові та культурі, запроваджувати російську, — великоруськими держимордами.

Міністр освіти СРСР у газеті «Известия» за 31. 10. 1972 р. писав: «Человека большой культуры, которого формирует советская школа, прежде всего отличает богатство его устной и письменной речи, **подлинное владение родным языком**» (Підкреслення моє. — О. Т.).

Я — інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального добробуту та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі не повинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить в міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і український народ, зокрема його частка — донбасівці, вносив свою лепту в скарбницю світової культури.

Хочу, щоб кожна людина могла жити на своїй батьківщині, могла користуватися її багатствами (як матеріальними, так і духовними), щоб не було чужоземних колоністів чи плантаторів, які несли б тубільним народам свої «вищі»: спосіб життя, культуру, мову, цивілізацію, індустріалізацію тощо. Хочу, щоб будь-який громадянин у будь-якому куточку світу мав реальне право сказати: «Я син мого народу, я живу на своїй землі, мій народ не має потреби в господарях чи жандармах в особі чужої держави, іншого народу чи окремої особи». Щоб кожний міг сказати кожному зайді, що зневажає його народ, культуру та мову: «Ти прийшов сюди непрошеним колоністом, твої предки завоювали мій народ (або шляхом підлих інтриг, обману, підкупу, обіцянок сіли йому на шию), але вік колоніалізму, національного гноблення минув. Я господар цієї землі. Ти зневажаєш мій народ. Геть з моєї землі!»

Мова — одна з основних ознак нації. Мова — фундамент культури. Рідна мова — найдорожчий скарб народу. Рідна мова — підвалина інтелекту, рідна мова — основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Умирає мова — умирає культура. Умирає культура — припиняється прогрес, і історію починають творити Нерони, Бісмарки. Муссоліні, Гітлери, Сталіни, Мао Цзедуні. А яка то історія — всім відомо.

Про долю української мови та культури на Донеччині і піде мова в цих моїх писаннях. Не буду приводити цитат про значення та роль рідної мови, про право кожної людини на національну самосвідомість, про право користуватися на батьківщині рідною мовою. Вам це не менш, ніж мені, відомо. Спробую лиш намалювати правдиву картину в цьому питанні на Донеччині.

Сумно й моторошно стає на душі при аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського. Театри українські позакривалися і ніхто за ними не сумує. Самодіяльність молоді зводиться до гітари, слухання електромузичних інструментів у ресторані, на танцмайданчику, записів на магнітофонну стрічку Люди майже ні в що не вірять — ні в Бога, ні в комунію. Забули старі та не дуже старі традиції та обряди, щезли вечорниці, колядки, щедрівки, купальські пісні. А що лишилося? Бездумне сидіння біля «блакитного екрана», ходіння в кіно («щоб убить vremena»), пляшка та безконечні розмови біля неї про футбол, заробітки, мотоцикли, лотереї, цинічні сексуальні бувальщини.

У чоловічому товаристві процвітає лайка — не зважаючи на вік та родинне оточення. Часто син гне на батька триповерховим матом і одержує відповідь у тому ж ключі. Серед моїх сьогоднішніх колег-робітників живе переконання, що без мату взагалі не можна працювати. Матюкаються інженери, начальники на робітників, робітники на начальників, матюкаються при жінках і дітях, бо мат став своєрідною окрасою мови («для связки слов», як кажуть мої колеги). Ніхто не думає, як сказати правильно, якою мовою треба говорити. Просто кожний говорить «як усі» і про те, що «всі». Говорить лиш для того, щоб не мовчати.

Один з моїх колег-монтажників казав про своє життя: «Отроботаєш зміну, прийдьош додому, поїси, пограєш у доміно, помотриш телевизор, футбол, побавишся з жінкою, поспіш і всьо значала». В інших після роботи думка про те, щоб працювати на присадибній ділянці, щоб підремонтувати, прибудувати, перебудувати, полити, поспати і «всьо значала». Ще в інших — після роботи десь підробити «по договору», щоб заробити на мотоцикл, автомобіль, кооперативну квартиру... Чи просто на пляшку. На роботі теж є чимало різних клопотів. Дістати цвяхів, зробити якусь деталь для мотоцикла свого, кумові чи сусідові за пляшку, дістати фарби, дошку, набрати сумку вугілля, вапна, солі чи ще чогось, і то не з бідності, не з жадності, а тільки через те, що його не купиш у крамниці, а часом і в силу звички.

А в людей розумової праці, людей з освітою, в інтелігентів які клопоти? Чим вони займаються у вільний від роботи час? Найкраще я знаю вчительський цех. У них перевірка зошитів, ходіння до батьків відстаючих учнів з проханням посилити контроль (заставляти вчити уроки, заборонити ходити в кіно та дивитись телевизор, не дозволяти читати книжки не за програмою), домашнє господарство, хатні роботи, «підвищення ідейного рівня та ділової кваліфікації».

Щодо підвищення ідейного рівня — це, наприклад, кілька десятиліть вчити 4-й розділ історії ВКП(б), написаний Й. В. Сталіним. Підвищувати самотійно і в гуртках, виступати на семінарах чи показувати конспекти виучуваного пропагандистові. Ніхто не вважає себе на достатньому ідейному рівні, усі вчать, тобто складають плани, конспекти, звітують. Підвищувати свою кваліфікацію — це значить читати журнал зі свого предмета, методичні розробки. На все це також складаються плани самотійної роботи, звіти на методнарадах та методоб'єднаннях. Мабуть, ні в кого не повернеться язик сказати, що він (вона) вже досить підвищив свій ідейний рівень та ділову кваліфікацію і може по-людськи працювати з дітьми, читати та думати без затвердженого плану. Мабуть, такого прийняли б за божевільного чи ворога народу.

Без хатньої роботи обійтись не можна. Служниць нема, бо за що ж найняти? І не прийнято. Без домашнього господарства (город, птиця, поросля) не обійтись сільському вчителю, бо де ж узяти овочів, фруктів, м'яса сільському вчителю? А без великого мистецтва (театр, музика), без літератури, новітніх ідей, подорожей, мандрівок і т. п., без знання мови, виходить, дітей можна відмінно вчити і чудово виховувати.

В агрономів узагалі нема вільного часу. Від зорі до зорі в полі, а вдома залишається тільки поспати. Приблизно таке ж становище з дозвіллям у багатьох працівників з ненормованим робочим днем.

У технічної інтелігенції та працівників науково-дослідних установ робота часто триває й після роботи, зокрема проводяться обговорення виробничих проблем. Технічна інтелігенція та науковці зайняті читанням численних журналів, газет, сидять біля «блакитного екрана», за шаховою дошкою... Зараз модно знати усе на світі. І які звірі та птахи водяться на найвіддаленішому острові, скільки було Гітлерів, усі версії про смерть Гітлера, співчувати долі Нікоса Теодоракіса, Анджели Девіс, знати, що є навіть пташине молоко... Усе знати. А для чого? Відповідь одна: «А как же? Надо быть в курсе событий». І, голосуючи за резолюцію «Свободу Анджели Девіс!», «Свободу і незалежність народу Анголи!» чи «Свободу Бангладеш», люди з освітою, керівники підприємств чи установ не помічають того, що твориться поруч: умирає рідна мова, інтелектуально калічаються мільйони людей, у тому числі вони самі та їхні рідні діти. І ніхто ніколи ніде не порушує цих проблем. Чому? Через брак знань? Не думаю. Невміння логічно мислити? Не віриться. Найскоріше, через оте всезнайство, через масовий потік розважальної інформації, через невідання зосередити свою увагу на живому конкретному ділі, через байдужість до долі рідного народу.

Схоже на те, що сьогоднішній інтелігент розтринькує свою енергію та знання для натоптування власного черева та на втіху бюрократів та чиновників, на погибель своїх годувальників — українських трударів серпа та молота; Тяжко повірити, що хтось із інтелігентів думає, що стипендію, професуру, аудиторії та лабораторії їм, колишнім студентам, дав якийсь корифей усіх наук чи група мудрих мужів. Адже кожний розуміє, що то матеріалізована праця селян, робітників, працівників сфери послуг. Внесок українських трударів був і є чи не найбільшим у цілому СРСР. І за ті жертви, що їх приніс український трудовий люд (добровільно чи примусово — немає ніякої різниці), інтелігенція, у тому числі українського походження (українською її не назвеш, бо їй чужими стали українська культура, традиції, мова), платять йому зневагою, презирством.

Мабуть, ніколи раніше українська інтелігенція в цілому не була такою чужою та відірваною від трудящих (робітників та селян), як це можна спостерігати у нас на Донеччині сьогодні.

Тяжка була доля робітників та селян на Україні до революції. Вони працювали в полі від зорі до зорі, народжували, годували та виховували по 8–12 дітей, передавали нащадкам надбання попередніх поколінь. Не легка була й праця робітників. Я не збираюся ідеалізувати минуле, але то є факт, що народ жив не хлібом єдиним, творив пісні, танці, казки, легенди, яких і набралось у нас сотні тисяч. У роки мого дитинства ще живі були вечорниці. Тихого літнього вечора можна було чути пісні дівчат та парубків у моєму хуторі Їжівка, доносились вони до мого вуха й із сусідніх сіл (Клинове, Віролюбівка, Олексієве-Дружківка). Щодо праці, то сьогоднішні колгоспники працюють не менше, коли не більше. Праця на колгоспному полі чи фермі, на присадибній ділянці, біля власної худоби, птиці, ходіння чи їзда на базар, купування, діставання, будівництво... Усе це практично забирає весь час, і для інтелектуального життя, навіть для відпочинку, його залишається обмаль. Робітники переважно витрачають менше фізичних зусиль, але робота, черги, переїзди теж забирають багато часу, і тому культурний рівень як у селі, так і в місті, стає все нижчим: пісні не чути, хіба на весіллі, хрестинах чи проводах у солдати після чарки. Палади культури, клуби тільки демонструють кіно та іноді влаштовують танці. Молоді в селах майже немає. Село вже на Донеччині перестало бути українським, з'явилося чимало пришельців. Про це пишуть у газетах, соціологічних дослідженнях, називаючи цей процес прогресивним, інтернаціоналізацією. Я особисто не бачу в цьому нічого ні прогресивного, ні інтернаціонального. Це веде до зниження рівня культури, до знищення вікових традицій народу, до псування (а часом, може, до повного знищення) української мови.

Може, я не вмію бачити великих зрушень, піднесення культурного рівня народу, колективної відповідальності, патріотизму, високих моральних якостей трудящих та

інтелігенції? Може, я дивлюсь на життя через чорні окуляри? Багато (безліч) раз ставив свої спостереження, думки під сумнів, шукав помилки у своїх висновках, що викладені в цих замітках. І не знаходив виправдання баченому, не зміг, уявити собі райдужного майбуття. Усе, що стосується культури в сьогодиншньому житті, мені здається беззмстовним, безглузним. А майбутнє уявляється трагічним та пустим.

А може, так і треба? (Кожен за себе, а Бог, з'їзд чи Пленум за всіх). Може, це є логічним шляхом розвитку культури на Донеччині на сьогодні? Так ні ж. Не може так бути.

Наукові працівники становлять 10,4% всього єврейського населення СРСР, 3% — грузинського, 2,1% — російського, 0,9% — українського, 0,8% — білоруського (з книги В. Кичко «Сіонізм — ворог молоді»). Що можуть означати ці показники? Що білоруси в 13 раз дурніші за євреїв та в 2,6 раза за росіян? Українці відповідно в 11,5 та 2,3 раза? Мабуть, що ні. Так чим же це пояснити?

Я пояснив би це, виходячи зі спостережень у Донеччині:

- 1) Викачуванням з України матеріальних ресурсів;
- 2) Виховання та навчання українських дітей російською мовою (на «родной речи» і «родной литературе»);
- 3) Занедбанням українського патріотичного виховання теорією «єдиної братньої колиски», теорією «двох рідних мов», теорією злиття «братніх народів в єдиний великий радянський народ».

Я не вірю в богообраність будь-якого народу, не вірю у великість народів та мов, не вірю в злиття народів, не вірю, що через 10, 100 чи 600 літ мого українського народу не буде. Як інтернаціоналіст я щиро бажаю богообраному народові (єврейському), великому російському та всім іншим народам всього світу жити на своїй землі, працювати на благо своїх народів, підвищувати відсоток науковців до 15, 20 чи 50%. Хай кожний народ допомагає іншим народам, у тому числі моєму українському, але не шляхом «інтернаціоналізації» Донеччини, не шляхом злиття націй, не шляхом направлення в Донбас спеціалістів з Ленінграда чи Новосибірська, а українських спеціалістів у Казахстан чи на Урал.

До 1917 року на Донеччині були російські, німецькі та єврейські школи. Наприклад, у Бахмутському повіті було російських шкіл 272, єврейських — 54, німецьких — 37. Українських не було ні одної (за книгою А. І. Гайового «Краткое историко-географическое описание Бахмутского уезда», Бахмут, 1906 г.). Після короткого періоду українізації (1917–1934 рр.) почалася нова хвиля переслідування за часів культу Сталіна. Культ ніби розвінчаний і засуджений, а його наслідки щодо мови та культури на Донеччині залишились.

Я вірю в працездатність, життєву силу, творчі здібності моїх земляків-донбасівців. Вони стали байдужими до рідної мови та культури в результаті запрограмованого згори перемішування людей різних національностей, через знищення та направлення значної частини української інтелігенції далеко від України, наслання на Донеччину спеціалістів з інших республік, у результаті безлико́сті, безхребетності спеціалістів-українців, що залишились на батьківщині. У мільйонів людей не може не пробудитися цікавість, розуміння, а потім і свідомо́ праця на ниві піднесення рідної культури, почуття людської гідності та національної гордості. Я вірю, що така свідомість немину́че прийде на мою Донеччину. І хотілося би, щоб це сталося якомога швидше. Національна безлико́ість — хвороба куди тяжча за алкоголізм, і боротися з нею треба не менш активно, ніж із алкоголізмом і хуліганством.

Кожний великий письменник дбав про чистоту мови, закликав не вживати без потреби іншомовних слів. Тургенєв писав: «Російська мова така багата і гнучка, що нам нічого брати у тих, хто бідніший за нас». Так скаже кожний француз чи іспанець, чех і серб, грек і турок і т. п. Так думаю і я про українську мову. Для чого, наприклад, «кружка», коли є «кухоль», «кварта», «горнятко»; для чого «галстук»,

коли є «краватка», для чого «костер», коли є «багаття», «вогнище», «ватра» і т. д.

Російській мові не загрожує знищення, вона може дозволити собі запозичення з інших мов, часом і незграбні, невідповідні її нормам. Для української мови — це смерть, бо втрачається її самобутність, що знищувалась упродовж сотень років багатьма колонізаторами, колоністами, асиміляторами.

Українська мова не вигадка буржуазних націоналістів, не польська інтрига, не результат чи прояв антикомунізму. Це мова живого 40-мільйонного народу. І, на жаль, тепер, в епоху розвитку націй та національних культур, часто насильно впроваджуються слова, що не відповідають нормам української мови. Наприклад: площа, площа-ка, процент, ботинки, лимон, дев'ять годин десять хвилин, кофе натуральне, носки чоловічі і т. д., у той час, як є майдан, відсоток, черевики, цитрина, десять на десяту, кава, шкарпетка. Боротьба за чистоту мови для українців Донеччини, де надзвичайна різноманітність зайшлого елемента, набуває особливого значення, і повинна б стати основою в боротьбі проти асиміляції.

Усі газети, в тім числі й «Радянська Донеччина:», подають чимало матеріалів про рівноправність народів і мов, про розквіт націй і народностей — великих і малих. Особливо багато стало з'являтися їх у зв'язку з підготовкою до святкування 50-річчя з дня утворення СРСР. А ось про недоліки в галузі розвитку національної культури, української мови на Донеччині — не з'являється.

Основою ж культури будь-якого народу, повторюю, є його рідна мова. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки по-невірянь, принижень, декретованих знижень, зневаги, на Донеччині служить зараз лиш незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Українська мова цілком витіснена з вузів, науково-дослідних установ. Не чути її на підприємствах, у школах, дитячих садках численних міст. Зникає вона навіть уже і в селах. Чи можна при такому становищі говорити про розквіт, культуру? Свобода і культурний рівень народу — основа прогресу, справжнього людського життя.

Полишивши в стороні проблеми свободи, продовжу опис становища рідної мови в Донецькій області, оскільки воно, на мою думку, вкрай плачевне та критичне.

У нас в республіці державною мовою є (згідно з Конституцією УРСР та СРСР) — українська. Мовою спілкування, природно, також повинна б бути українська. Російська мова є мовою міжнаціонального порозуміння.

За царату без знання російської мови людина не могла, не мала права займати будь-які державні посади, її не призначили б на керівну посаду в установі чи на підприємстві, не допустили б до школи, бо там — російська мова. У Російській імперії визнавалася державною мовою тільки російська мова, а всі інші мови (за Пурішкевичем) були «собачими наріччями», у тім числі й українська. Революції 1917 року поклали край національному гнобленню та відкрили шлях для розвитку національних мов та культур усіх народів та народностей колишньої Російської імперії.

У часи свого панівного становища в імперії російська мова була поширена серед іногородців і служила знаряддям для знищення «собаких наріччій». Тепер же в СРСР нема загальнодержавної мови, нема обов'язку вивчати російську мову (вона вивчається добровільно) Російська мова є тільки знаряддям порозуміння естонця з вірменином, якута з молдаванею. Вона потрібна для того, щоб заощадити кошти і не перекладати якусь наукову працю, з української на киргизьку чи з англійської на 100 мов народів СРСР, якщо та праця зацікавить всього 10–15 спеціалістів у кожного народу. Знання російської мови дозволяє швидше й ширше знайомитися з надбанням у галузі науки, культури, мистецтва різних, особливо малочисельних народів СРСР. Твердження, що російська мова краща, вища, більша, могутніша за українську, литовську, киргизьку чи аварську, — це шовінізм. А такі твердження досить часто трапляються в газетах, по радіо, не кажу вже про їх побутування в розмовах, зокрема, в нас, на Донеччині.

На Донеччині, наскільки я знаю, університет та всі інші вузи послуговуються російською мовою. Чи нормально це? Очевидно, що ні. Кожна окрема людина вправі вибирати собі мову і місце проживання, але мовою університету, вузів мусить бути мова суверенної держави, якою є Україна, Естонія, Італія чи якась інша держава.

У Донецькій області живуть 2,7 мільйона українців, 1,9 млн. росіян, 103 тис. греків, білоруси, євреї, вірмени, татари та інші. Приблизно такий же національний склад Ворошиловградської області. Але Донеччина не держава, а складова частина України. Росіяни та інші народи в ній не мають права автономії чи складової частини, як Квебек у Канаді, татари, удмурти чи якути в Російській Федерації, аджарці чи осетини в Грузії і т. д. Росіяни та інші повинні знати українську мову, терпіти принаймні, якщо не шанувати, культуру, традиції, звичаї народу, серед якого живуть. Російськомовні вузи на Донеччині — це порушення суверенітету держави. Людей, що живуть на Донеччині і зневажають український народ, можна порівняти з колоністами і плантаторами, якими були, наприклад, іспанці чи англійці в Америці, Індії, Австралії в XVII ст., німці, болгари, греки на землях запорозьких козаків, у тім числі на Донеччині, з ласки Катерини Другої у XVIII ст.

Національна свідомість пробуджується, в першу чергу, в інтелігенції. Починається вивчення минулого свого народу, етнографії, фольклору, літератури. Продовжується відкриттям вузів рідною мовою і завершується освітою всього народу. Так було в минулому в колоніально залежних народів: у Чехословаччині, Болгарії, Україні. Такого перебігу історії бажав би я і для сучасної Донеччини. І це тим легше, що офіційна національна політика в СРСР спрямована на всебічний розвиток націй та народностей.

Отже, на Вкраїні, зокрема, на Донеччині, вузи повинні бути україномовними. Вузи повинні давати не лише знання в якійсь галузі науки чи техніки, а й виховувати українських патріотів, патріотів Радянського Союзу, гуманістів.

Я за те, щоб українські хлопці та дівчата вчилися у Москві, Тбілісі, Ризі, у Парижі чи Лондоні. Хай би знали різні народи, їхні мови, культури та несли свої надбання рідному народові, як то робили Т. Шевченко, М. Лисенко, І Франко, Расул Гамзатов, Ганді, Хо Ші Мін та багато інших передових діячів українського та інших народів. Вони пізнавали чужу, часом вищу, культуру, щоб нести свої знання рідному народові, підносити його культурний, суспільно-політичний та науково-технічний рівень.

Я й за те, щоб у донецьких вузах вчилися росіяни, грузини, в'єтнамці, юнаки та дівчата інших народів. Це зближує народи, взаємозбагачує їх. Але чужинці у вузах Донеччини повинні вчитись українською мовою. Тільки тоді вони одержать не лише знання за фахом, а й пізнають наш народ, його культуру, його звичаї та понесуть свої знання про Україну своїм народам.

Тільки жалюгідним покидькам байдуже, де жити, кому служити. Вони за гроші готові продати і рідну неньку. Справжній патріот, навіть коли він не живе на своїй землі, служить своєму народові, боліє його болями, зичить йому безсмертя і в міру сил та можливостей працює для нього. Яскравим прикладом цього можуть служити вірмени всього світу, особливо їхня інтелігенція.

Не можна собі уявити, щоб англійський уряд чи будь-хто відкрив у Лондоні французькомовний чи німецькомовний університет чи вуз, в Іспанії — англійський, в Москві чи Ярославлі якийсь неросійський. А на Донеччині всі вузи (підкреслюю — всі!) російськомовні.

Спеціаліст у процесі 5–6-літнього навчання чужою мовою розгублює рештки знань рідної мови, неспроможний виступити на науковій чи технічній нараді рідною мовою (не знає термінології). А часто навіть лікар чи вчитель не можуть говорити зі своїми пацієнтами та учнями рідною мовою. Чи це не парадокс? У XX столітті! У народі, який має всіма визнану тисячолітню історію та культуру?!

Російськомовні спеціалісти вбивають інтерес до рідної мови в тих, ким керують, кого обслуговують та навчають. Через російськомовність спеціалістів та керівників у

більшості людей складається враження нижчості рідної мови, з'являється прагнення користуватися виключно «вищою», російською. І народжується «суржик» («стулка», «гречка», «хата», «жменя»; «хвортка» замість «калитка»; «ставок» замість «пруд»; «кавун» чи «каун» замість «арбуз»; «гарбуз» замість «тиква» і т. д.). Про фонетику нема чого й говорити. Дехто схильний ось такий «суржик» називати донбаською мовою. Механічна суміш двох цілком сформованих і розвинених мов не може довго жити, а носії суржику — ті, хто ним користується, були, є і будуть смішними як в очах українця, так і в очах росіянина. А в поширенні «суржику», повторюю, провідна роль належить так званим російськомовним українським спеціалістам.

Одною з найтяжчих проблем майже в усі часи та у всіх народів була проблема підлітків. Часто говорять і пишуть про неї, в тім числі і в радянській пресі. Постійно ставиться питання: чим зайняти підлітків? Як організувати дозвілля? Як прилучити до громадсько-корисної праці? Як запобігти правопорушенням, бешкетництву і т. п. Питання ставиться, а розв'язку так-таки й нема. Безпорадні батьки, школа, комсомол, різні комітети і міліція. Не менш гостро, ніж в інших районах, стоїть ця проблема і в Донбасі. Які ж причини того, що підлітки байдужі до навчання, що немало серед них дармоїдів, хуліганів? Головними, на мою думку, виходячи зі спостережень на Донеччині, є:

1) Престрашна мішанина людей. Кожен несе на Донеччину свої традиції, мораль (часто низькопробні). Цілковита байдужість до традицій, віри, моральних норм, мови корінного населення — українців, їдуть на Донбас, як правило, люди, котрим байдужа наша Батьківщина, ті, хто шукає «длинных рублей», «привольной, хорошей жизни».

2) Формальне навчання та примітивне виховання дітей, починаючи з колиски. Діти переважно неголодні, одягнені, але залишаються з вакуумом у душах.

3) Примітивізм у житті дорослих.

4) Формалізм та бюрократизм у роботі дитячих та юнацьких організацій.

5) Відсутність ідеалів. Комунізм для дітей — ідеал туманний і далекий. Я, наприклад, коли хтось запитує, що це таке, коли він буде, — нічого не можу сказати. Більше того, не знаю, де й прочитати про це. А що вже говорити про дітей.

6) Низький престиж інтелігентних професій (мала платня, тяжка робота, непевність становища, відчуженість спеціаліста).

Батьки теж задумуються над суспільними проблемами, мовчазно та терпеливо зносять несправедливість, черги, нестачі і говорять про них хіба тільки між собою, або біля пляшки. Ціною честі, сумління, обману, з допомогою хабара, іноді на шкоду своїм найближчим, дістають дрібненькі блага (дефіцитні товари), вигідні (хоч і ганебні) посади чи місця. Так робиться на очах у дітей, і рідко в якій дитини ще в шкільні роки не зріс протест, якого не можна висловити ні батькам, ні вчителям, ні комсомольському вожаку. Шахрайство вдома та на вулиці — і товчення світлих ідеалів у школі; нудьга, примітивізм, нудота в житті — і щасливе дитинство в кіно, на «блакитному екрані»; міщанство та цілковита байдужість до всього навкруги — і героїзм, самопожертва в літературі, газетах... Чи можуть такі суперечності викликати ентузіазм, прагнення до подвигу, служіння істині? Адже коли не обговорюються в пресі, на зборах, у класі дійсні проблеми життя — у дітей мимоволі виникає думка: «Для чого вчитися, коли знання ні до чого, коли напівграмотний робітник має більше благ, ніж інженер чи вчитель, коли вони поряд стоять у черзі і терпеливо, мовчазно зносять різні кривди. То для чого ж учитись?» Діти знають і бачать, що окремі начальственні батьки дістають дефіцитні товари не в черзі, не на базарі в перекупщиків, а іншим способом, «з доставкою на дом». Чи може таке спонукати до активного навчання? Ні.

Моє покоління, кому зараз 40–50 літ, росло та виховувалося в період репресій проти інтелігенції, страху за життя своє та близьких, матеріальних нестач, війни, повоєнної розрухи, масових переміщень величезної кількості людей і цілих народів. Не

обминуло це лихоліття і донбасівців. Замість того, щоб творити добро, люди пристосовувались до зла, прагнули задовольнити шлункові потреби, мріяли про те, як би вижити, і поступово розгублювали національні традиції, культуру, мову. І такі залякані, зневірені, інтелектуально вихолощені люди сьогодні є батьками, вчителями, наставниками дітей та молоді.

Першою книгою дитини в школі є «Букварь». Вивчивши літери, дитина починає читати книжки «Родная речь», далі «Родная литература». А вона ж на Донеччині «родная» тільки для третини дітей. Із другого класу починають вивчати українську мову. Для переважної більшості дітей вона рідна, але ж подається не як рідна, а як німецька, англійська чи будь-яка чужоземна мова, яку можна знати абияк. Чомусь навіть у початкових класах українськомовних шкіл нема підручника «Рідна мова», а просто «Українська мова». Термін «рідна мова» має права громадянства тільки стосовно російської мови. Чому?

Виховувати свідомих громадян і патріотів на чужомовній основі — це те ж саме, що зводити будову на піску без фундаменту. Будова може розсунутись на самому початку будівництва або ж рухнути після його завершення, заваливши своїм камінням і тих, хто в ній житиме, і сусідів.

Російськомовні школи на Донеччині збіднюють, обкрадають дітей не лише щодо рідної мови, а й в інших планах, зокрема інтелектуальному. У результаті зневажливого ставлення до рідної мови зневажається часто весь гуманітарний цикл основ наук, у тім числі й російська мова та література. Вартими уваги, з точки зору дітей, частіше бувають математика, фізика, хімія, ніж література, історія, географія.

Навчання в школах повинно вестись рідною мовою дітей. Це відстоювали всі видатні педагоги світу. Хто коли вважав, що для дітей краще вчитись чужою мовою? Зараз у Москві, Ленінграді та інших містах є спецшколи з англійською мовою викладання. Але ні один учитель тих шкіл не скаже своїм учням, що російську мову можна вчити абияк, можна її не знати. Чув, що є такі спецшколи і на Україні. Частина предметів викладається англійською мовою, частина російською, а українська вивчається як предмет. Чи багато знатимуть випускники таких шкіл з рідної мови? Мабуть, дуже небагато, або й нічого.

У звичайних середніх російськомовних школах, а їх на Донеччині в містах 90–95%, а може й більше, діти вчать українську мову 9 літ (у восьмирічних — 7) і не: можуть ні говорити, ні навіть читати нею, бо нема рідній мові застосування на рідній землі. А це: вже трагедія. Українці читають художні твори українських письменників у російському перекладі.

Так родяться перевертні, перекинчики, покручі. Так виховуються люди без патріотизму, без честі, національної гордості, людської гідності, аморальні люди (за О. Гончаром), дикуни (за К. Паустовським). І такі аморальні люди, дикуни керують виробничим процесом, вчать дітей, лікують людей, «розвивають культуру».

Декому може здатися, що це вигадки, що цього нема і не може бути в нашій дійсності, що це наклеп. Однак це дуже легко перевірити, побувавши на вулицях донецьких міст, у вузах, школах, на підприємствах, у крамницях. Можна подивитись протоколи різних рад, зборів тощо.

А найстрашніше, мабуть, становище в дитячих садках Донеччини. У містах усі вони, наскільки я знаю з розмов із батьками, вчителями, вихователками — російськомовні. Чому? Відповідь: «Так хочуть батьки». Дитина від колиски втрачає найдорожче — рідну мову. І не може чинити опору. Коли доросла людина свідомо вибирає собі місце роботи, проживання чи мову, часто на шкоду своєму інтелекту чи здоров'ю, вона це робить якоюсь мірою за власним бажанням. Вона може зупинитись, змінити свій вибір, чинити опір у разі примусу. А дитина нічого не може. Цей процес схожий на інтелектуальну кастрацію. Тут щось подібне до того, як вихолощують молочних поросят чи бичків, щоб одержати з них більше м'яса. Із них виростуть люди

байдужі до всього людського, виростуть шукачі об'яв: «Требуется рабочее. Зарплата 200–300 руб.», «Объявляется конкурс на замещение вакантной должности... кандидат, доктор наук». І інтелектуальний кастрат за дрібну монету зрадить свій народ, покине батьківщину, позбавить батьківщини рідних дітей, усе покине, йому все одно, кому служити, аби мати більше матеріальних благ, посідати вищу посаду, заслужити орден чи медаль.

Підлітки входять у пору ранньої юності зневіреними в ідеалах, спустошеними, свідомими своєї нікчемності. Або ж, навпаки, з переконанням, що вони все можуть, усе їм дозволено, вони дорослі, бо вміють їздити на мотоциклі, крутити магнітофон, уміють здобувати гроші на пляшку. А коли вже говорити про національну самосвідомість, то входять вони до життя вихолощеними, денаціоналізованими. Куди ж їм податись? Що робити? І йдуть вони в парки з гітарами, магнітофонами чи й просто так, зграйками. Лихословлять, ображають перехожих, влаштовують бійки чи щось гірше. Парки, сади, інші місця відпочинку через них стають неможливими для безпечних прогулянок, розваг, культурного відпочинку. Бо кому хочеться встрявати в безглузді суперечки чи бійки малолітніх хуліганів? І чи таке встрявання дасть корисні наслідки?

Підлітки – основна маса учнів технікумів та ПТУ. Йдуть туди не тому, що бачать у тім своє покликання, що на обраній ниві приносять користь своєму народові, а тому, що треба ж кудись іти, треба ж мати якусь спеціальність для заробітку, або просто тому, що так хочуть батьки. Програми в технікумах та ПТУ, як правило, перервантажені загальними, непотрібними з точки зору учнів (а може, і взагалі) предметами, які вивчаються формально, і без будь-якої шкоди для майбутнього життя та виробничої діяльності зразу ж забуваються. У технікумах Донеччини викладання всіх предметів ведеться російською мовою. Вивчається англійська чи французька, а рідна, державна мова народу не вивчається, не застосовується і забувається.

Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, до рідної природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, і в комсомолі, і через літературу, кіно, телебачення. А на Донеччині сходи цих зерен безжалісно, по-варварському знищуються і виростає в душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво).

Гуртки любителів рідної української природи, рідного українського слова, народної української музики, кваліфіковані лекції чи бесіди на теми, наприклад, «Українська мова – найдорожчий скарб народу», «Українська архітектура», «Живопис України», «Славні сторінки історії України та Донеччини» і т. п. поза всяким сумнівом зацікавили б значну частину підлітків та молоді, пробудили б у них почуття гордості за своїх предків, поставили б конкретні цілі життя. Але де вони є? Комсомол з його буденними турботами, поголовним членством, формальними, горезвісними методами роботи неспроможний зацікавити підлітків. Героїка комсомольців 20-х років може викликати подив, часом заздрість, але наслідувати героїв тих часів ніхто не хоче: не ті часи. Молодь потребує живого, конкретного, діла, права і можливості шукати і знаходити, свободи своєї дороги. Часом можуть бути помилки, збочення, але шкода від них була б незрівнянно менша, ніж від повної залежності від старших, коли молоді відведена роль тільки слухатись та виконувати вказівки без роздумів і сумнівів.

Проблема навчання та виховання дітей з незапам'ятних часів була на першому місці в усіх народів в усі віки. Працелюбства та ремесла вчили батьки, грамоти та наук – школа, віри та моралі – церква. Тепер же не розбереш, хто чого вчить. На Донеччині мати-українка здає дітей у дитячі ясла чи садок, а вони російськомовні. Мати зрікається рідної мови, щоб не п у т а т и дитину. Серед перших слів дитини (після «мама», «папа») – «Ленін» «партія», «армія». Саме про них пісні, віршики дітей 2–5 літ. А чи багато вони з того усвідомлюють? І діти-дошкільнята вважають своїх мам, бабусь, дідусів дурними, бо вони не так говорять, як їхня гарненька,

«культурна» вихователька. Батьки мусять казати дитині, що її вихователька найкраща людина, бо якщо ні, то нащо ж її слухати, її наслідувати? А вихователька каже: «Не гаварі рукавічки, штанці, спідничка, панчішкі т. п. Ето некультурно, по-хахляцкі». І дитині з перших років життя вдовбується в свідомість, що її рідні некультурні, хахли, що їх треба соромитись. А далі жовтенятські клятви, піонерське «К боротьбі за дело Ленина — партии (раніше — Ленина — Сталина) будьте готовы!». А чи може 10–13-літня дитина збагнути, що то за «дело»? Ні, не може. І виходить формалізм. Батьки неспроможні пояснити «дела» і не вправі заперечити, бо то злочин, за який належить кара.

Панівні класи завжди прагнули вбити в пригнічених народів їхню віру, мову, національну культуру. За прикладами далеко ходити не треба. Досить подивитися в історію України. Поляки надавали окатоличеним, споляченим українцям маєтності, вищі шляхетні становиська, навіть королівську корону. Російські царі надавали зрадникам українського народу та національних республіканських традицій, тим, що зрікались рідної мови та сприяли русифікації українців, дворянські права, давали землі, кріпаків, урядові посади, військові чини. А тих, хто обстоював права народу, був вірним його сином, запроторювали в монастирі, на каторгу, в солдати.

На жаль, і сьогодні на Донеччині можна нерідко зустріти тих, хто блюзнірствує над українцями, їхньою мовою та культурою. А що зробиш? Затопити в сити піку такого колоніста-плантатора — злочин, виступити десь на зборах — не дадуть слова, зацитькають, написати до газети — не надрукують, у суд не приймуть — немає закону. Отже, безвихідь. Єдине, що залишається — терпіти. А терпінню ж може прийти й кінець.

З увагою читаючи статті та книги, я ніяк не можу перенести понять «інтернаціоналізм», «дружба народів», «патріотизм» на живу, конкретну дійсність Донеччини. Адже інтернаціоналізм у теорії — це взаємна повага народів; дружба народів — взаєморозуміння, взаємопідтримка, солідарність, патріотизм — щира любов до свого народу. А в нас на Донеччині інтернаціоналізмом називають мішанину людей різних націй та народностей, які або соромляться називатись іменем свого народу, або й називаються татарами, греками і т. д., але всі, хором, зневажають народ, на землі якого живуть, на шії якого їдуть, хліб якого їдять та закалюють землю, культуру, традиції українського народу. І українці не мають ніяких можливостей боронитись. По-моєму, тут інтернаціоналізмом і не пахне. Про яку дружбу може бути мова, коли людину з далеких країв пригнали на відбудову шахт, або завербували для заробітків, або молодого спеціаліста прислали на два роки, і вони залишаються навіки на Донеччині чужими, байдужими до місцевих традицій, культури, мови. Варто було б провести конкретні соціологічні дослідження, щоб виявити справжню картину та зробити відповідні висновки, а саме, чи може бути патріотом Донеччини отакий заробітчанин?

Українці, що народились і вирости на Донеччині, соромляться признаватися, що вони українці, соромляться говорити українською мовою, бо їх називають «хахлами», «бандерами»... Ні, таке становище не має нічого спільного з інтернаціоналізмом.

Звичайно ж, і приїжджі люди приносять користь своїм трудом у сфері матеріального виробництва, приносять чималий прибуток на спиртних напоях, купівлею автомобілів, мотоциклів, телевізорів, але не культурному розвитку України.

Зараз у пресі наполегливо пропагується єдність трьох братніх народів, теорія «спільної колиски», «провідна роль російського народу». Я не історик і не буду висувати своїх теорій чи гіпотез. Але ця теорія, на мою думку, як українця, дуже шкодить розвитку української культури та культурному поступові всього СРСР. На основі цих теорій складається хибна думка, що українець, білорус чи росіянин — то одне й те ж. Чому ж тоді росіянин не засвоїть українську чи білоруську мову та культуру? Чому ж тільки «меншим братам» надано право, а точніше обов'язок, засвоювати

російську? Тут уже від братерства нічого не залишається. Якщо навіть теорія «єдиної колиски» справедлива (я в неї не вірю), то в ході історичного розвитку протягом цілого тисячоліття склались три зовсім окремі нації. А нація ж — категорія історична. Окремішність українського чи білоруського народів неодноразово офіційно підтверджувалася вченими як до 1917 року, так і після. Україна та Білорусія ввійшли до складу СРСР як суверенні національні держави. Їх суверенітет у політичному розумінні ніким не заперечується, вони мають право на відокремлення. А в мовному та культурному плані?

Не менш дивною є і теорія злиття націй у тому розумінні, що нації відімруть, зіллються в одну націю (під цим, до речі, розуміється, що в російську). Асиміляція проходила, проходить і, очевидно, в майбутньому буде проходити. Але народи вічні, народи безсмертні. Вони іноді можуть хиріти, знаходитись у стані депресії, а потім заблищати всіма кольорами веселки і дати світові чудові зразки в одній чи кількох галузях науки, культури, політичних чи філософських учень. Історія знає таких прикладів багато... Якби навіть теорія злиття націй чи народностей була об'єктивною закономірністю розвитку людства, то й тоді все одно офіційно використовувати її для знищення націй чи народностей у вищій мірі жорстоко і негуманно. Я уявляю собі кваліфікованого лікаря, що говорить своєму пацієнтові: «Згідно з наукою, що добре вивчила хворобу, на яку слабуєте, ви помрете. Це неминуче. Ми будемо давати вам дорогі, гіркі, нудотні ліки, ви вживайте їх, але... Ви приречений. Ви помрете». Не думаю, що хтось назвав би такого вченого лікаря інакше як ідіотом. А щодо цілих великих народів така теорія має офіційне право громадянства.

Я не хочу асимілюватися, не хочу стати безбатченком. Я не хочу, щоб асимілювались росіяни, греки, татари, євреї. Хай кожний народ живе на своїй землі, творить у міру своїх сил культуру, множить і діє на користь всього людства, у братній співдружності (а не як держиморда). Я категорично проти «добровільної» асиміляції українців, зокрема моїх земляків-донбасівців.

Зараз чи не в кожному номері газет можна зустріти слова «советский народ» — як нова історична спільність людей. Або я надто обмежений, щоб зрозуміти це, або в цих словах криється помилка. Не можу збагнути, як один народ може складатися з багатьох народів... Якщо є «советский народ», то кожна його складова частина має називатись народець чи що, тобто щось таке мізерне, неповноцінне, однобоке, нездатне на самостійне існування. Не розумію, не збагну.

Важливою, на мою думку, є проблема міжнаціональних шлюбів. Було б порушенням однієї зі статей «Декларації прав людини» про право кожного одружуватись і засновувати сім'ю незалежно від раси, віросповідання чи національності. Кожен має право вибору, і це право повинно бути гарантоване кожному громадянину. Відомо, що з метою асиміляції, ополячення, окатоличення українців поляки дозволяли шлюби з українцями, але з клятвою українця (українки), що діти будуть виховані в католицькому обряді. І українці, православна церква цілком слушно ставилися до таких шлюбів негативно.

Зараз змішані шлюби, як правило, ведуть до самознищення українців, бо росіяни, татари, євреї та інші дуже рідко приймають культуру, мову, традиції українського народу (мається на увазі Донеччина). І часто українець чи українка опиняються перед альтернативою: або самознищитись, або розлучитись. На мою думку, краще вже друге, ніж перше. Соціологи, аналізуючи міжнаціональні шлюби, твердять про їх доцільність, прогресивність. Зокрема, Холмогоров у книзі «Интернационализм социалистических наций». Доцільними і прогресивними міжнаціональними шлюбами є лише ті, коли і він, і вона з повагою і любов'ю ставляться не лише до предмета свого обоження, а й до народу, з якого вийшов парубок чи дівчина, коли нащадок такого шлюбу скаже, як Ф. Шопен: «Я розумом француз, а душею поляк». Коли діти від змішаних шлюбів і саме подружжя служитимуть прогресові менш розвиненої чи пригніченої нації, як, наприклад, М. Загірня, А. Кримський та ін.

Годилось би виховувати в молоді почуття патріотизму, відповідальності за долю свого народу, застерігати від сліпого кохання чи нагадувати, скільки нещастя приносить байдужість до ідеалів та мети свого обранця чи подруги. Варто б нагадувати і слова Шевченка: «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями». Вони не втратили свого значення і на сьогодні.

Відсутність вільного обміну думками з приводу міжнаціональних шлюбів приводить до того, що кожного, хто в той чи інший спосіб акцентує на цьому увагу, офіційно зараховують до ворогів дружби народів. Хоч насправді це питання не таке вже і просте і очевидне в умовах сучасної України, особливо Донеччини.

Коли, наприклад, українка виходить заміж за росіянина, що живе на території Росії, само собою розуміється (і це, по-моєму, цілком правильно), що вона повністю сприймає і поділяє весь уклад життя росіянина, починаючи від мови і кінчаючи всіма неписаними законами, звичаями та обрядами оточення свого чоловіка. Коли ж такий випадок має місце на Україні, то не тільки чоловік, росіянин, нічого не сприймає українського, а й дружина його (українка), і діти повністю русифікуються.

Виправдання міжнаціональних шлюбів, що ведуть до асиміляції, нагадує мені троянського коня. Зовні все гарно, привабливо, а всередині — загибель довірливого народу, довірливої дівчини чи парубка.

Історія — найдійовіший, найефективніший засіб формування національної самосвідомості, національної гордості. Особливо багата патріотизмом, лицарством, звитязною боротьбою, демократизмом, республіканськими традиціями історія нашого народу. Історія ж українського народу поки що недоступна не лише молоді, а й спеціалістам, зокрема, вчителям. Хочеться сподіватися і вірити, що незабаром вийде правдива, наукова історія України, історія Донеччини, історія кожного міста, а то й села. Можна думати, що матеріали вже підібрані, опрацьовуються. Свідченням того є 4-томна «Радянська енциклопедія історії України», історія міст і сіл УРСР, зокрема, Донецької, Ворошиловградської областей та інших.

Ми повинні наслідувати приклад істориків РРФСР, де перевидані й доступні кожному, хто цікавиться, багатотомні праці «буржуазних» істориків Соловйова чи Ключевського. Бо від того наука лише виграла. Праці українських істориків XV–XX ст. також стали б у пригоді як науковцям, так вчителям і всім бажаючим.

Верховна Рада УРСР розглядала питання «Про стан та заходи дальшого поліпшення навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах УРСР». У постанові не відмічено занедбання вивчення рідної української мови. Може, це явище характерне тільки для Донеччини? Але і в цьому разі не можна залишати такий величезний загін дітей та молоді без належної уваги до якості вивчення рідної мови українцями та державної мови всіма приїжджими. Хочеться вірити, що при Вашому сприянні Донецький облВНО, обласна рада депутатів трудящих детально вивчать це питання та винесуть його на якнайширше обговорення на сторінки газет, журналів, колективів учителів тощо.

«Так хоче народ», — може дехто сказати у відповідь на мої болі щодо занедбання рідної мови, «добровільної» асиміляції моїх земляків-донбасівців. Але ж народ століттями терпів (що те саме, що й хотів) кріпацтво, зокрема, в Росії. Народ тисячоліттями «хотів» рабства — країни Сходу. Український народ «хотів» колонізації, русифікації, румунізації. Народ «хотів» Сталіна, Гітлера, «хоче» Мао Цзедуна і т. д. Народ хотів, а часом і тепер хоче, полювання на відьом та гайдаків. Народ «не хотів» Шевченка — і він служив рядовим в Орській фортеці. Народ «не хотів» Драгоманова — і він все життя провів у еміграції. Народ «не хотів» Герцена, Бакуніна, Лаврова — і вони дзвонили в «Колокол», тікали з тюрем та каторги. Народ довго то «хотів», то «не хотів». М. Скрипника, Г. Петровського, І. Якіра та сотні чи тисячі інших. Отже, посилання на «хотіння» народу не витримує критики. Історично так склалося, що народ «хотів» і «хоче» того, що йому наказують хотіти.

ДУМКИ ПРО РІДНИЙ ДОНЕЦЬКИЙ КРАЙ

Дуже часто народ мордує, гонить своїх геніїв, а через десятиліття після їх смерті молитися на них. Народ хотів і хоче хліба і видовищ. Тепер ще хоче горілки, власних автомобілів, футболу, багатосерійних детективних фільмів, ресторанів... І це народу треба дати. Але не цим тільки живе і окрема людина, і нація. Народ годилось би піднімати до рівня тих, хто боровся і бореться за його життя, розквіт, прогрес, хто за нього помирає, а не потурати тваринним інстинктам, що в більшій чи меншій мірі притаманні кожній людині.

Я знаю, що мої думки не знайшли б 100%-го схвалення народом. Я переконаний, що лише якийсь відсоток людей спромігся б прочитати і подумати над цими моїми писаннями. Але я переконаний і в тому, що після прочитання сотні чи тисячі батьків у Донбасі заявили б у міськВНО, що вони хочуть вчити дітей рідною мовою і в дитсадках, і в школах, і у вузах. А коли б був прийнятий закон, що у вузах, технікумах, ПТУ навчання буде вестись українською мовою, та вступні екзамени будуть прийматися українською мовою (а саме так і повинно бути в суверенній республіці), то тільки поодинокі батьки та діти не хотіли б вивчати українську мову.

Повторюю, я — інтернаціоналіст. Не прагну привілеїв для українського народу та української мови в Росії, Грузії, Франції чи Америці. Я хочу тільки, щоб український народ був господарем на своїй землі, був власником своїх багатств, почував себе рівним серед рівних, не деградував, не асимілювався.

Тяжке матеріальне становище під ярмом польських, російських, австрійських та інших поміщиків та капіталістів, національний гніт на власній землі розкидали безліч українців по всьому світу. Приємно читати й чути, що значна частина українців протягом багатьох десятиліть зберегла своє національне лице, національну культуру, мову і в Радянському Союзі (за межами України), і на інших континентах. І тому так боляче бачити, як самознищуються українці на Донеччині.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати:

Російська імперія впала під ударами спільних зусиль, творчої думки та політичної діяльності кращих людей гноблених народів, у тім числі російського, який, звільняючи від гноблення інші народи, здобув власну свободу. «Не може бути вільним народ, що поневолює інші народи» (К. Маркс). Кожний політичний діяч дбав про весь світ, але в першу чергу про добро, матеріальний добробут, національний розвиток свого народу. Серед діячів російської соціал-демократії, ВКП(б) та КП(б)У було багато українців (П. Запорожець, Ю. Коцюбинський, М. Скрипник, Г. Петровський, В. Затонський, В. Чубар, І. Якір та тисячі інших), пізніше розстріляних, репресованих та забутих, євреїв, поляків, народів Кавказу, Прибалтики та інших. Наслідком революції було визволення праці, рівноправність всіх народів, національний суверенітет.

У часи Сталіна завоювання революції на Донеччині зведені нанівець, і поки що не видно прагнення відновити Ленінську національну політику. Про це свідчить:

1) 100% російськомовних вузів, технікумів, ПТУ, 90%, а може й більше (дані ніде не друкуються), російськомовних шкіл та дитячих садків.

2) Російськомовність науково-дослідних установ, промислових підприємств, проектних організацій, усіх видів транспорту, сфери обслуговування (медицина, торгівля, пошта, піонерські табори, будинки відпочинку, профілакторії, кінотеатри і т. д.).

3) Відсутність у продажу словників (будь-яких), 90% (якщо не більше, дані ніде не друкуються) книжкового фонду бібліотек, газет, журналів російською мовою, мабуть, такий же відсоток бібліотекарів, працівників книгарень не володіють українською мовою; відсутність української термінології в багатьох галузях промисловості, у будівництві, на транспорті. І це на 55-му році існування України як самостійної держави та суверенної союзної республіки в складі СРСР.

4) Російськомовні назви міст, вулиць, більшість написів назв крамниць, установ, маршрутів транспорту, реклами, закликів, транспарантів тощо.

5) Служба в армії донецьких хлопців за межами України і безроздільне панування російської мови в армії.

Сьогодні Донецщина йде шляхом Кубані, колись українського краю, тепер же повністю зрусіфікованого. Тобто, біля 4-х мільйонів українців Донецчини приречені на асиміляцію, і вже не добровільну, а примусову. Примусову тому, що батьки вибирають російськомовні школи з метою забезпечити своїм дітям навчання у вузах, технікумах, ПТУ, де вже навіть натяку нема на можливість вибору мови. Сьогодні вже і школу вибрати не можна, бо їх лишилося по одній-дві на величезне місто за 10–30 км від центру, в районах, що кілька літ тому були селом. Зараз українці Донецчини позбавлені елементарних людських прав:

1) користуватись рідною мовою в сфері виробництва, культури, в побуті і навіть у колі сім'ї;

2) вчитись та навчати дітей рідною мовою;

3) дивитись кіно, вистави, слухати лекції рідною мовою.

Сьогоднішнє становище на Донецщині може вилитись:

1) у знищення (чи самознищення) 4-х мільйонів українців — інтелектуальної їх смерті;

2) у саботаж науки (0,9% науковців серед українців проти 10% у євреїв, 3% — у вірменів та грузинів, 2,1% — у росіян), навчання взагалі, культури;

3) у протести чи повстання, а це кров, вигнання, фізична смерть мільйонів.

Запобігти ж небезпеці, що насувається, можна розумним втручанням вищих державних органів та відновленням ленінських норм у національному питанні, а саме, українізації в усіх сферах життя (науки, всіх видів освіти, кіно, радіомовлення та телебачення, виробництва та сфери послуг).

Цього можна досягти:

а) оголошенням усіх керівних посад, зайнятих людьми, що не володіють і не хочуть вивчати чи користуватись українською мовою (відзав. відділом облвиконкому до зав. крамницею включно), вакантними, а то й конкурсними;

б) усуненням усіх працівників освіти, культурного та ідеологічного фронту, які не знають чи зневажливо ставляться до української мови;

в) організації повсюди на Донецщині лікнепів для всіх громадян, що не володіють чи недостатньо володіють українською мовою;

г) запрошенням на Донецчину спеціалістів-українців з інших республік з виплатою підйомних, наданням квартир, утворенням гуртківчи курсів для вивчення чи вдосконалення рідної мови;

д) припиненням імміграції з інших районів, оскільки Донецщина вже перенаселена. Це дозволило б розв'язати цілий ряд проблем, а саме: національно-культурну, освітню, житлову, трудовлаштування молоді, плинність робітників, хуліганства, пияцтва і т. д.;

е) введенням обов'язкового викладання та вступного екзамену з української мови та літератури в усіх вузах, технікумах, училищах Донецчини.

Донецщина — це 1/6 всього населення Української РСР. Її культурний та національний розвиток може послужити або гарним прикладом для всієї України в разі її нормального розвитку, або ганебним, холероподібний, коли й інші райони підуть шляхом байдужності до національної культури та мови. І в другому випадку ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав, хто в догоду череву забув, якого він роду-племені, зрадив свій народ, з чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову, культуру, традиції, обряди. Зараз проявляється дивовижна, можна навіть сказати злочинна байдужність в питаннях мови та культури, саме в тій царині

ДУМКИ ПРО РІДНИЙ ДОНЕЦЬКИЙ КРАЙ

людських взаємовідносин, куди віками було направлено вістря ганебної моралі польської шляхти, католицької церкви, російського царизму.

Ми не можемо задовольнятися формулою «народ не помиляється», народ хоче російськомовних шкіл, вузів, начальників чи кондукторів у трамваях і т. д. Шляхом пропаганди та агітації ми повинні боротися за утвердження людської гідності і національної гордості.

Національне питання на Донеччині, на мою думку, не розв'язане, і розв'язане воно буде лише тоді, коли кожен українець буде свідомий того, що належить до свого народу, йому служить, для нього живе, за нього бореться. Коли кожен чужинець поставить перед собою запитання: «Хто він? Для чого він на Донецькій землі? — Колоніст? Заробітчанин? Емігрант? Незамінний бажаний спеціаліст чи нахлібник-дармоїд на шиї «братнього» народу? Коли кожен зайдя, що прийшов непростений на чужу землю, буде поважати український народ, або перебереться на свою батьківщину. Коли доброзичливі щодо українського народу чужинці на Донеччині матимуть свої національно-культурні товариства, газети, книги рідною мовою, дитячі садки та школи (російські, грецькі, білоруські, вірменські та ін.). Прикладом для нас може служити Закарпатська область, де мадяри, румуни, росіяни мають свої школи, засоби самодіяльності тощо. Прикладом можуть служити і товариства, які мають українці Польщі, Чехословаччини, Канади та інших країн.

Зараз газети, радіо, лектори закликають кожного активно втручатись у громадські справи, боротись із хуліганством, пияцтвом. Я вважаю, що національна безликість, моральна порожнеча, тваринне життя — хвороби незрівнянно тяжчі від алкоголізму чи пияцтва і в значній мірі є причиною останніх. Тому вістря пропаганди та агітації повинно бути направлене в першу чергу проти них. А якраз цього нема ні в газетах, ні по радіо, ні в літературі.

Я писав статтю на цю тему до «Радянської Донеччини». Редакція знайшла, що в статті є багато слушних зауважень, спостережень, але для друку не годиться. Редакція відхилила мої пропозиції:

1) розмножити мою статтю в 40—50 примірниках і передати на обговорення діячам освіти, культури, книжкової торгівлі, хоч би окремим колективам шкіл;

2) виступити від свого імені з проблем, порушених у моїй статті.

Порекомендували тільки написати в міністерства, комітети та відомства окремо по кожному питанню. Я написав до редакції газети «Радянська освіта». «Одержану (не розб.) 2.6 статтю залишити без відповіді». 29.9 написав нагадування. Теж залишили без відповіді.

Прошу перевірити стан української культури та української мови та вжити відповідних заходів. Цим дописом хочу звернути Вашу увагу на загрозливі явища в цій царині в моїм Донецькій краї.

Якщо я в чомусь помиляюсь, прошу роз'яснити суть моїх помилок і вказати літературу, що допомогла б мені зрозуміти національний процес на Донеччині.

Прошу також відповісти мені, бажано через газету «Радянська Донеччина», позаяк кожен громадянин (і я, зокрема) може активно втручатись у справу, суть якої викладена в цих писаннях.

Підпис.

Донецька область, Костянтинівський район, Кіндратівська с. рада, хутір Іжевка. (Кінець 60-х - початок 70-х років ХХ століття. Ред.)

Лист відряджений Голові Президії Верховної Ради УРСР І. С. Грушецькому. Був зразу пересланий Донецькому облвиконкомові. З приводу цього листа мене запрошували заст. голови облвиконкому З. Д. Ілляшенко. Бесіда тривала біля 4-х годин. Нічого не змінилось

Виктор Урбан

**СЛОВО ПРО «СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ».
БОРЬБА ЗА «СЛОВО» БЕЗ «ТЕМНОТ» – БОРЬБА ЗА УКРАИНУ**

Предыстория похода в степь Новгород-Северского князя Игоря

С середины XI века в Северочерноморских степях господствовали половцы. Их племена известны на Руси как половцы, в Византии и на Западе — команы, в Средней Азии — кыпчаки (кипчаки). В начале XI века под ударами кочевников Центральной Азии распалась Кимакская федерация племён икыпчаки, составлявшие её западную часть, разбежались по степи от Иртыша до Дуная. Кыпчаки были хорошими воинами, могли на всём скаку поразить из лука летящую птицу. Кыпчакские кони даже в могильниках были взнузданы и осёдланы. Основа их хозяйства — кочевое скотоводство. Племена их были разрознены, отсюда политика постоянных войн, набегов на родственные племена и иноплеменников, ибо война давала часть национального дохода. Размеры территории, страдающие от набегов половцев, составляли одну пятнадцатую часть древнерусских земель. Это были беспокойные соседи, а незавоеватели.

Раздробленная на удельные княжества Киевская Русь более полутора столетий вела тяжёлую борьбу с половцами, которые были тоже раздробленные на мелкие ханства. Древнерусские князья совершали победоносные походы в степь Половецкую и терпели поражение у стен собственных столиц. В 90-е годы XI века половецкие ханы неоднократно «стучали саблями в Золотые ворота Киева» (Повесть временных лет). Много раз играл ветер в гривах половецких скакунов у древнерусских городов. 46 набегов совершили половцы на Русь, 34 раза приглашали их русские князья принять участие в междоусобице только во времена Владимира Мономаха. Одни роды половцев были союзниками одного удельного князя, другие — другого, и те и другие шли на помощь своим союзникам и за добычей. В начале XII века Владимир Мономах организовал ряд совместных походов древнерусских князей на половецкие кочевья. Походы чередовались с союзами, а бои со свадьбами. Владимир Мономах и Олег Черниговский женили своих сыновей на дочерях ханских. 12 князей имели жён половчанок, а один половецкий хан Башкорд был женат на дочери удельного князя Всеволода. Из степи проникло на Русь половецкое слово брак (брак — взятие, союз, соединение). Князья женились на Турандотах (дочерях кочевых ханов), а тести вели степные дружины на помощь зятям или против них. Великий Туграхан, спасший Византию от печенегов, погиб в мелкой стычке в 1096 году от стрел воинов своего зятя Киевского князя Святополка. Почти ежегодно заключались мирные договоры с половцами и почти все они были нарушены той или другой стороной. По Лаврентьевской летописи за 180 лет (1055—1236) половцы нападали на Русь 12 раз, русские князья на половцев — 12 раз, а совместных русско-половецких операций в междоусобных войнах было 30. Л. Гумилёв подсчитал, что после последнего похода на половцев, организованного Владимиром Мономахом в 1116 году, за 120 лет (1116—1236) половецких набегов на русские княжества было 5, русских походов в степь — 5, участие половцев в междоусобице русских князей — 16. Половецкие ханы, за редким исключением, вели в набег от несколько сот до 3—5 тысяч всадников. Жестокие войны Руси и Степи — отчасти миф XIX века. Население Древнерусских княжеств составляло — 5—6 миллионов, половцев в Северочерноморской степи было 300—400 тысяч человек. Прошлое вечно, но интерпретация событий минувших почти всегда подгоняется под «текущий момент». Не нуждается в доказательстве тот факт, что княжеские междоусобицы, княжеско-дружинный строй

приносил гораздо больше страданий населению, чем набеги степняков.

В Южной Руси после смерти Мономаха война между половцами и русскими сменилась участием половецких отрядов в междоусобице русских князей, но в последней четверти XII века половецкие ханы вновь начали вести самостоятельную политику и усилили натиск на Русь. Этому в немалой степени способствовал загадочный и неудачный поход Игоря, князя Новгород-Северского удела на половцев. Загадочный уже потому, что у Черниговских и Новгород-Северских князей установилась давняя традиция дружбы с кочевниками. Ещё Олег Черниговский отказался выдать на смерть гостившего у него сына хана Итлара и стал врагом Русской земли. Л. Гумилёв называет его не Гориславичем, «который на землю русскую наводил поганых» (летопись), а рыцарем без страха и упрека, последним каганом Руси, не совершившего за всю свою жизнь ни одного постыдного поступка. В пределах Черниговского княжества осели пришедшие со степи былями, топчакы, могуты, татары, шельберы, ревуги, ольберы. С Северного Кавказа Мстислав Тмутараканский привёл косога и ясов. Олег Святославович тоже пришёл с дружиной из косога и ясов, после того, как Тмутаракань отдал Византии. Половцы были постоянно союзниками Ольговичей — Черниговских и Новгород-Северских князей. И вдруг — поход Игоря на своих друзей.

Историческая канва жизни и деятельности князя Игоря

Родился Игорь в 1150 году. Его отец Святослав, сын Олега Черниговского, мать — дочь хана Аэпы. В 1178 году Игорь стал князем Новгород-Северским. В 1180 году действовал совместно с ханами Кончаком и Кобяком в Смоленском княжестве и отвоёвывал киевский трон для Святослава. Князь Рюрик, выгнанный из Киева, внезапно напал на их отряд у Днепра и Игорь бежал в одной лодке с Кончаком. В 1183 году Ольговичи уклонились от похода Южнорусских князей на половцев, в который пошли киевские, волынские, галицкие, переяславские дружины, но, узнав что половецкое войско разбито, Игорь вместе с братом Всеволодом сделал удачный набег на половецкие вежи в районе современного Харькова. 1 марта 1185 года, двигавшийся походным маршем, Кончак был внезапно атакован войсками Святослава и Рюрика на Хороле и разбит, потерял обоз и коней, а в апреле много веж половецких были пленены. Черниговские князья во время этих событий сохраняли дружественный хану Кончаку нейтралитет. Но, узнав о разгроме половцев, Игорь и Всеволод 23 апреля 1185 года выступили, как они думали, на беззащитные половецкие вежи в Приазовье. К ним присоединились ковуи черниговские. Но половцы оправались от поражения и собрали новые силы. Игорь и Всеволод 15 мая захватили одно половецкое кочевье, всё мужское население которого от мала до велика заслонило собой кибитки, но было разбито. На следующий день подоспел Кончак и после трёхдневной сечи только 15 воинов Игоря выскочили из окружения, а шесть тысяч были пленены и перебиты ковуи черниговские. Затем хан Гза ударил на незащищённые земли Новгород-Северского княжества, а Кончак на Переяславль. Киевские князья Святослав и Рюрик пришли на помощь осаждённому Переяславлю, князь которого Владимир был ранен тремя копьями и отогнали половцев от города, но спасти пограничье Переяславской земли они уже не смогли. Город Римов половцы взяли. Черниговский князь собрал полки, и выжидал, а Смоленский князь Давид привёл полки до реки Стугна и ушёл обратно, не вступив в сражение с половцами. Весной 1186 года Игорь бежал из половецкого плена, 11 дней брёл он лесными зарослями. Его сын Владимир женился на дочери хана Кончака по имени Свобода. На протяжении всей последующей жизни Игоря половцы были его союзниками. Уже будучи князем Черниговским (1199—1202), Игорь организовал второй страшный погром Киева. Сам Игорь месяц не дожидаясь взятия Черниговскими и Смоленскими войсками «и всей землёй Половецкой» (летопись) Киева 2 января 1203 года. Город был подвергнут жуткому разгрому. И от войск

Андрея Боголюбского и от коалиции Игоря Киев мужественно отстаивали торки, хотя и уступили превосходящим силам противника. Характерной особенностью войн удельных князей стало отношение к территории своего противника как к чужеземному государству. В жизни Игорь был посредственным удельным князем и далеко не рыцарем, радетелем о всей земле Русской. Посмертная слава пришла к нему только в поэме «Слово о полку Игореве». Его сыновья кончили жизнь трагически, когда проиграла борьбу за Галич.

Игорь оставил своим набегом много загадок современным исследователям. Ещё более загадок породила поэма «Слово о полку Игореве» со времени опубликования её текста и до сего дня. Спорят о том, кто был автор поэмы, куда шёл походом Игорь, на Дон или Донец и где находится та Каяла. Древние знали географию и автор «Слова» не путает Дон и Северский Донец. «Игорь мыслю поле мерит от Великого Дона до Малого Донца», — говорит он. Многие древним было понятно и стало загадкой для нас. Делал ли Игорь набег на враждебные Кончаку половецкие ханства, когда мужчины были в походе на правобережье Днепра, но вместо беззащитных веж столкнулся с объединённым войском половцев. В литературе разрабатывается версия, что побег Игоря из плена был организован Кончаком. Ни одно событие древнерусской истории не вызывает столько споров и интерпретаций, как знаменитый Игорев набег.

Много исследователей от Маркса до Гумилёва подчёркивают патриотический характер поэмы и видят в ней призыв к единству всех удельных князей Киевской Руси пред внешней опасностью. Опять странности и загадки: князья люто ненавидели друг друга, племена различных регионов распавшегося Киевского каганата тоже не жаловали своих соседей. Даже киевляне не понимали черниговцев, черниговцы не принимали киевлян. Рязань, Смоленск, Новгород жили своей жизнью, жители Полоцка отособились от всех. Правители угро-финского Волго-Окского междуречья (князья Ростово-Суздальской земли) делали походы с одинаковой жестокостью и на мусульманскую Булгарию и на православную Южную Русь, и не принимали участие в общерусских походах ни на половцев, ни на татар в 1223 году. Карамзин пишет о нелюбви князя Ростово-Суздальской земли Андрея Боголюбского к Южной Руси, а князья и народ «Южной России» презирал население «Суздальского княжения». (см.: Карамзин Н. История государства Российского. Калуга, 1993. — Т. I—IV. — С. 271; 1994. — Т. V—VIII. — С. 28). Князья в междоусобной борьбе отвоёвывали Киев, чтобы княжить в нём, Андрей Боголюбский в 1169 году пришёл в Киев за добычей, дал город войску на разграбление, обобрал даже церкви и увёз с Вышгорода знаменитую византийскую икону, известную ныне как Владимирская Икона Божьей Матери.

По всей вероятности, все эти фразы о единстве Русской земли во всех летописных сводах продукт десятилетней деятельности комиссии под руководством Екатерины II, а враждебные выпады времён междоусобицы между удельными княжествами убраны. Екатерина подчищала историю Руси XIII—XVI веков похлеще коммунистов и Сталина. Всё это делалось с целью доказать правопреемственность угро-финско-татарской Московии на все владения Рюриковичей, что Москва была первоначально частью Киевского каганата, единой веры и славянской национальности с Русью, что ей выпала честь, роль и право собрать в одно государство разрозненные части единого целого славянского организма. После «чистки з дом[□]иками брехн[□]» летописей Екатерининской комиссией все удельные князья (противники Московии) на подчищенных страницах стали предателями, клеветниками, зловредными мятежниками и только князья Москвы уже в эмбриональном состоянии «радели о всей Русской земле» (см.: Белинский В. Страна Моксель, или открытие Великороссии). Через двадцать лет после начала публикации летописных сводов к 1812 году все многочисленные первоисточники, с которыми работали члены Екатерининской комиссии, благоразумно таинственным образом исчезли — остались только подчищенные своды летописей. Сгорел и оригинал «Слова» в пламени Москвы 1812 года.

Из истории изучения героической поэмы «Слово о полку Игоре»

В конце XVIII века в Спасо-Ярославском монастыре А. И. Мусин-Пушкин купил сборник религиозных поэм «Хронограф», к которому была подшита светская повесть «Слово о полку Игоре»». Это был оригинал XVI столетия, переписанный монахом Домидом в Пскове. Текст поэмы разобрать «было весьма трудно, потому что не было ни правописания, ни строчных знаков, ни разделения слов», — писал Мусин-Пушкин. Несколько лет А. И. Мусин-Пушкин вместе с А. Ф. Малиновским, Н. Н. Бантыш-Каменским и Н. М. Карамзиным занимался разбором и переложением «ония песни на нынешний (русский) язык». «Мы её переводили, но половины слов и выражений не понимали», — писал дипломат и переводчик Я. И. Булгаков. Переводчики не знали и не понимали часть старорусских слов, поэтому их прочитали неверно.

Дело усугубилось ещё и тем, что за 300-летний срок со времени создания «Слова» его переписывали 6–7 раз (по подсчётам исследователя В. Н. Маркина и в текст поэмы были внесены ошибки, неточности и искажения. Поэма была написана на южно-русском диалекте (праукраинским языком), который не понимали северные переписчики. Это привело к тому, что «муры» (каменные стены по укр.) Тмутаракани стали «курами Тмутаракани» (петухами в «пояснении» академика Д. С. Лихачёва) и прочим несуразностям. Во время прочтения «Слова» А. И. Мусиным-Пушкиным со товарищами старорусские слова, значение которых было уже неизвестно, воспринимались как «темноты». Попытки первоиздателей «Слова» «просветлить» некоторые «темноты» в тексте поэмы породили ещё более непонятные слова. Разделяя сплошные строки на слова, переводчики создавали «темноты», которые можно толковать по-разному. Многие слова и отрывки «Слова» первоиздатели оставили в «затемнённом виде» при переложении на современный им русский язык.

Последующие «исследователи «Слова» и толкователи его «темнот» каждый раз забывали, что неточности, ошибки, описки и просто придуманные слова очень часто встречаются в тексте 1800 г. Как можно было объяснять, толковать в предположительной и в безусловной форме, зная об этих ошибках? Прежде всего «темноты» нужно было «просветлить», добиваясь первоначального вида каждого слова в поэме, т.е. такого, каким его написал автор «Слова о полку Игоре»». Увы! Эти непонятные слова не расшифровывали, а... объясняли необъяснимое. (В. Маркин).

А. И. Мусин-Пушкин впервые напечатал «Слово о полку Игоре» в Москве в 1800 году в количестве 1200 экземпляров, но продавать поэму не торопился — сомневаясь в качестве перевода. При занятии Москвы Наполеоном в 1812 году во время пожара тираж поэмы и оригинал сгорели. Остались только десять экземпляров, которые издатель подарил друзьям. Кроме них сохранился перевод «Слова», сделанный неизвестным автором примерно в 1790 году. В предисловии к своему переводу этот автор писал: «Сия поэма писана на исходе XII века на славяно-русском языке; но столько встречается в ней малороссийских названий, что не знающего польского (украинского) языка, трудно и понимать». По мнению исследователя В. Я. Шишкова, древнерусский текст «Слова о полку Игоре» в таком виде, в каком он сохранился, наполнен описками, иносказаниями, намёками; многое в нём недоступно для понимания или по древности слога, или по неизвестности упомянутых приключений. Поэтому точный перевод невозможен, в нём всегда будут «тёмные места» как и в оригинале».

Со времени первого издания Мусиным-Пушкиным прошло более двухсот лет. За это время маститые академики и амбиционные дилетанты продолжали талмудить над текстом поэмы на основе русского языка, и прокладывая свои версии пути князя Игоря к месту последнего сражения с половцами. Новооткрыватели только множили количество «темнот» многотомными комментариями, громоздя одну нелепицу на другую, опровергая одну несуразность ещё большим ляпусом. Их «изыскания» отли-

чались только степенью образования и буйством фантазии, но не отклонялись от генеральной линии, предложенной Мусиным-Пушкиным и его друзьями. Так возникли и «четыре солнца», (вместо четыре «*солянця*» – солёных озера), и бог Хорс (вместо города «Корсунь»), и «века Трояна» (на самом деле – земля «*Торянь*» вокруг Торских озёр), и «время Бусово» (племя «басово»), и «куры Тмутаракани» («муры» Тмутаракани), и «готские красные девы» (вместо «торские красные девы») и прочее и пр. и пр., уводя исследователей в «тёмные дыры», которые они же и создавали.

В советский период «затемнённый» текст «Слова» был объявлен неприкасаемым для расшифровок. Сам прогрессивный академик Д. С. Лихачёв охранял запутанный текст от посягательств, а его единомышленник академик О.В. Творогов заявил в письме исследователю В. Н. Маркину, что вообще не нужно «просветлять», а нужно любоваться «темнотами» как любят величественными развалинами античности, не восстанавливая их в первозданном виде. Невзирая на фактический запрет, многие учёные и энтузиасты продолжали «прояснять темноты» и посылать князя Игоря по предложенному ими пути в степь Половецкую. Ничтожная часть их трудов попала в 5-томную энциклопедию «Слова о полку Игореве», основная масса изысканий разбросана по страницам газет, журналов, сборников и книг.

Борьба за первотекст, или преодоление «темнот» в «Слове...»

На протяжении 200 лет были многочисленные поэтические переводы поэмы: В. Жуковского, Л. Мея, Н. Гербеля, В. Майкова, И. Новикова, Н. Гудзия, Я. Купалы, И. Франка, П. Мирного, М. Рыльского, Н. Заболотного, Д. Лихачёва и многих других. Эти стихотворные переложения поэмы мало в чём отличаются друг от друга, в них ясно прослеживается повторение всего того же мало-понятого старорусского текста в переводе А. И. Мусина-Пушкина, но уже в стихотворном виде.

Заслуженные учёные-хранители «Слова», – убаюканные величием поэмы, блаженствовали на тёмном океане неясностей. Неординарный исследователь из Изюма Владлен Николаевич Маркин (1925–2004) смело и со знанием дела нырнул в этот океан «темнот», вновь и вновь опускаясь в его глубины, и вынырнул, держа в руках первозданный текст «Слова о полку Игореве». На протяжении всей жизни Маркин «знал одну лишь думы власть, одну, – но пламенную страсть», – восстановить первотекст «Слова», и уже на основе подлинного текста поэмы установить достоверность событий, их взаимосвязь с топографией местности и определить место битвы Игоря с половцами. В. Н. Маркин по-новому подошёл к изучению похода в степь Половецкую. Он понял, что нужно не комментировать «темноты», а дешифровать их, а для этого полностью восстановить первоначальный текст поэмы. И уже по восстановленному тексту и параллельно с его восстановлением проследить путь Игоревы войска, основываясь на топографии местности.

Исследователь нашёл ключи к дешифровке затемнённого текста. Характеризуя свой метод исследования, Н. В. Маркин писал, что побуквенной палеографической расшифровкой проследил палеографическую трансформацию каждой буквы с XII до XVI веков. Это позволило выявить и устранить «темноты» в «Слове», найти украинизмы, которые при переписывании поэмы в Северных княжествах Киевской Руси были поняты неправильно. Северные переписчики не совсем понимали южнорусский текст, многие слова трактовались произвольно, соизмеряясь с местным наречием, и попали в разряд «темнот». «Слово» было написано южнорусским языком, В. Н. Маркин выявил около 100 слов в поэме, которые вошли в современный украинский язык. Многие старорусские слова исследователь расшифровал, сверяя их по словарю В. И. Даля, В. И. Маркин расшифровал 688 скрытых описок, поправок, исправлений «по смыслу» переписчиками и первоисследователями. Знание топонимики края и лингвистики позволили Маркину определить место битвы Игоря с половцами в районе солёных озёр и подтвердить «Славянскую» гипотезу историка, археолога и краеведа Н. В. Сибилева.

Титанический 30-летний труд подвижника В. Н. Маркина по степени творческого накала и значимости можно смело поставить в один ряд с расшифровкой письменности народа майя Ю. В. Кнозоровым. Применяя палеографический метод расшифровки, используя в своей

работе данные из 25 отраслей наук от астрономии до ботаники, от тюркологии до математики, исследователь расшифровал 688 «темнот». Он сумел сделать то, что не удавалось никому за более чем 200-летний срок со времени обнаружения «Слова». Маркин воссоздал первотекст поэмы без «темнот», понятный для прочтения без многосложных надуманных разъяснений многочисленных докторов и академиков различных наук, создавших 5-томную энциклопедию «Слова о полку Игоре» из своих толкований-ляпсусов.

«Моя титанічна праця із відновлення першотексту геніальної поеми XII століття не пропаде даремно, вона буде потрібна й стане вагомим внеском у відродження й розвиток української національної культури», – писал исследователь. Восстановленный текст «Слова» не утратил, а усилил патристическое звучание поэмы. В. Маркин писал: «Описываемые автором события поэмы стали более последовательны, логичны, объяснимы, «привязаны» к конкретным, установленным географическим местам. Новое прочтение поэмы позволило установить точный маршрут движения полков Игоря и Всеволода в Торянь, место битвы русичей с половцами, ход сражения и многое другое».

Но маститым хранителям «Слова» не нужна была ясность, в лучах света они теряли право на своё процветание. Но было ещё одно «НО», которое повесомее всех прочих «но». **Владлен Николаевич Маркин расшифровал поэму на основе южнорусского диалекта, т. е. на основе украинского языка, языка, на котором говорило население южных княжеств Киевской Руси.** Значит украинский язык и народ, говоривший на нём, существовал уже тогда, когда Волжско-Окское угро-финское междуречье с туземными городами Суздалем и Ростовом только завоевали Киевские князья, а взятый у мордвы пограничный пункт «Москва» едва заметили в 1147 году. (Нашёл его на страницах Никоновской летописи Н. Карамзин). Это противоречило одному из основных московских мифов, мифу о первородном старшем великорусском брате. Этого допустить было нельзя. Нельзя было также признать, что «Слово о полку Игоре» написано на украинском языке. Это признать, что в XII веке на территории современной Украины население говорило на украинском языке (праукраинском, по отношению к современному украинскому языку), а население северных княжеств Киевского государства, децентрализованного за сто лет до похода Игоря, не понимало тонкостей южнорусского языка и говорило на своём, северном диалекте.

30-летний труд подвижника В. Н. Маркина, новое прочтение «Слова», не был допущен к изданию: ни при Брежневском застое-застолье, ни в годы перестройки разваливающегося социализма, ни в «незалежній» (новоколониальной) Украине. Только в 2010 году посмертно (Маркин умер в 2004 году) в Дружковке вышла книга исследователя «75 из 688». Это сборник популярных статей из наиболее характерных расшифровок и новопрочтений «темнот», обнаруженных автором в «Слове». Читатели ознакомились с методом 75 расшифровок «темнот» в поэме. В книге напечатан восстановленный первотекст «Слова» без «темнот»; дословный перевод первотекста, написанный современными буквами с разделением на отдельные слова со знаками препинания; авторизованный перевод поэмы с расшифровкой «тёмных мест»; авторизованные поэтические переводы «Слова» на современные русский и украинский языки.

Издание первоосновы «Слова», это не только восстановление подлинного текста поэмы, но и восстановление истории украинского народа, который был ядром Древнерусского государства, как основой Великого княжества Литовского были белорусы, а Московского государства – великороссы. Последние сложились из угро-финских народов Волго-Окского междуречья, объединённых княжеско-дружинной властью и православием, распространённым монахами–миссионерами. Непризнание этого факта и отстаивание единого неделимого мифического восточного славянства в эпоху Киевского каганата приводит исследователей к тупиковым вариантам, как в искусственном «затемнении» «Слова о полку Игоре», когда все попытки прочитать его на основе русского языка привели к многочисленным «темнотам».

Во второе издание книги (2012), вышедшей под заглавием «Тайна битвы на Каялы. Новаторское прочтение «Слова о полку Игоре» добавлена научно-исследовательская работа «Битва на Каялы». В ней на основе анализа фактов и новопрочтения поэмы изложены убедительные, обоснованные доводы достоверности установленного В. Н. Маркиным маршрута похода Игоря в Торянь, точного места их битвы с половцами. В ней исследователь поставил точки над «і» во многих

ранее непонятных и спорных обстоятельствах этих событий. Свои доводы и выводы он подкрепил высокого качества картами, схемами и таблицами. Готовится к изданию работа В. Н. Маркина «Обнаружение и прочтение «темнот» в «Слове о полку Игореве», в котором по разработанной автором схеме изложена технология расшифровки (восстановление первотекста) всех 688 «темнот» в поэме издания 1800 года. Все издания осуществляются на средства родственников и меценатов Дружковки.

К сожалению, приходится констатировать, что власть в Украине, министерство культуры и прочие соответствующие инстанции не проявляют никакой заинтересованности в издании первого украинского патриотического светского произведения наших предков. В отличие от властей Российской Федерации, ревностно отстаивающих Московские мифы на самом высоком уровне. *Сумно, але це так.*

В СССР и РФ глава государства является одновременно и генералиссимусом в языкознании. Идя по стопам своего предшественника И. В. Сталина, который в языкознании знал толк, его приемник В. В. Путин в предвыборных статьях о позиции России в национальном вопросе (январь 2012) сначала говорит слогом Достоевского («в русской земле живёт казанский татарин», всё завоёванное Москвией становится русским и Казань и «нашенский» Приморский край), призывая русских скреплять пути Единой и Неделимой, затем переходит на кэзбистский слог, который в переводе на нормальный язык означает: во всех печатных изданиях и интернете потоком лжеинформации погубить любой росток истины внутри РФ и в странах постсоветского периода, чтобы новоиспечённая Украина захлебнулась в пене московского шовинизма. «Разъяснять», что «русский народ скрепляющая ткань уникальной цивилизации», а все другие народы, в том числе украинцы и белорусы в Российской империи под его братской опекой составляли единый русский народ и только под влиянием злобных националистов в начале XX века стали украинцами и белорусами. Вот до чего дошла «всемирная отзывчивость» «старшего (правильно Страшного) брата, с его всёзахватывающей русской душой.

Даже *украиножер* неистовый Виссарион Белинский говорил, что «Слово» написано на малороссийском языке. Знаменитый русский историк В. О. Ключевский на вопрос, на каком языке говорили в Киевской Руси, отвечал, мол, вы поезжайте в сёла вблизи Киева, и узнаете, на каком языке говорили в Киевском государстве. Академик Петербургской Академии Наук, с 1894 года, Алексей Александрович Шахматов (1864–1920) в своих научных трудах уделил большое внимание происхождению украинского языка, доказал исконность проживания украинкой нации на многие сотни километров вокруг Киева. «Мы не имеем основания предполагать, чтобы современные малорусы пришли в Приднепровье лишь в историческое время, – пишет Шахматов. Летописец называет на этой территории не одно, а несколько южнорусских племён: полян, древлян, волянян, бужан, тиверцев, дулебов, хорватов, уличей. Но так как потомки малорусов современные малорусы от берегов Припяти вплоть до Чёрного моря, от Днепра и до Карпат говорят такими словами, которые ясно свидетельствуют об исконно племенном их единстве, то мы должны признать единоплеменность тех южных племён, о которых повествует летописец... С точки зрения истории украинского народа мы должны решительно отбросить мысль о том, что Киевщина была в древности населена не предками современных малорусов, а предками современных иных русских народностей. Искать в X–XI веке возле Днепра великороссов является делом пустым, так как великорусская народность происхождения нового... Вся группа малорусских современных наречий намного цельнее, чем все остальные, сохранила свою связь с древней группой соответствующих ей говоров на исконной территории.» (А. А. Шахматов. Краткий очерк малороссийского языка). Шахматов на основе глубокого изучения наречий украинского языка с академическим беспристрастием доказал исконность проживания украинцев от Карпат до Чернигова и Воронежа в период Киевской Руси и ранее на много веков.

Южнорусские племена не имели никакого родства, в том числе и языкового с угро-финскими племенами Ростово-Суздальской земли: меря, мурома, весь, мещера, пермь, печора, мокша, мордва, черемиси. Эти племена в X–XIII веках жили в земле Моксель, а позже – в Московии, изначальной земле великороссов. (В. Белинский. Страна Моксель или открытие Великороссии). Даже славянские племена севера Древнерусского государства (псковичи и новгородцы) не совсем

понимали южнорусский язык, что привело к многочисленным ошибкам при переписывании «слова о полку Игоре».

В феврале 1905 года Российская Академия Наук направила правительству доклад, в котором утверждалось, что украинский язык есть самостоятельный славянский язык и рекомендовалось отменить акты 1863 и 1876 годов (Валуевский циркуляр 1863 г. И Емский указ 1867 г.), запрещающие издавать книги на украинском языке. Но факты кандидату, а теперь уже президенту РФ не указ.

Подлинная натура страшного (не брата) и его правителей проявилась в подлой кагэбэшной агрессии Российской Федерации в Украину в 2014–2018 гг., как проявлялась она не единожды на протяжении почти 750-летней истории Московии (с 1272(7) – и до сего дня). Пока существует московский режим (царский, советский, путинский и т. д.), свобода Украины всегда будет под угрозой. После поражения во Второй мировой войне с немецкого народа спала пелена национал-социалистического Третьего Рейха, и народ переродился покаянием. После распада не менее зловещего СССР, московский народ и не думал о покаянии. Захватническая агрессивная сущность великороссов, расистский и шовинистический характер москвитов не изменились. Её генерируют все – от бомжа до президента. Великорусский народ-агрессор.

Болен агрессией не только Путин. Агрессией больно всё правительство РФ и весь великорусский народ. Это его нормальное состояние, он поддерживает любую агрессию (см.: Е. В. Возгрин. История крымских татар. Очерки этнической истории коренного народа Крыма в четырёх томах. Т. 1. 3-е изд. Симферополь. – С. 20–87). Уже после развала СССР РФ отобрала часть территории у Молдовы, Грузии, Украины, развязала две Чеченские войны, совершила вторжение в Грузию и в Украину. Все московские проекты, толи Новороссии, толи Желтороссии (начало XX века), всегда связаны с захватом чужой территории. И всё сопровождается всеобщей лживостью и сознательной ложью, – этими основными свойствами великорусской души. И когда «миротворец» с высоких трибун «миропочит» о том, что России нужен мир, в воздухе слышится «желательно весь». Вопли Жириновского о российских солдатских сапогах, омываемых тёплыми морями, стали реальностью, пока ещё, в бухтах Севастополя и Сухуми.

О международных договорах гарантирующих целостность территории Украины. «Договор, подписанный с Россией, не стоит бумаги, на которой написан» (Бисмарк). Эту же фразу повторил Черчилль. Он же говорил, что после победы над Германией будущие неофашисты будут маскироваться под вывеской борьбы с фашизмом, что и происходит в тоталитарной Московии. В одной Москве больше неофашистов, чем во всей Европе.

Станет ли Крым новыми Судетами, а позиция стран западной демократии Новым Мюнхеном?

Как же сказала типажная образность русских подданных царской России-СССР-РФ в отношении «инородцев», – того населения, которое проживает в новоявленных *незалежних* постсоветских республиках? А вот как: попав в Украину «Божьим промыслом Московского Кремля», все эти «русскоязычные» силы всех национальностей от бомжа до попа и академика, стремятся вновь вернуться под власть Белокаменной, но с территорией проживания, ибо она (по их уверениям) приобретает божественный характер «исконно русской земли», «Святой Руси». «Карфаген должен быть разрушен», Украина должна быть Московской.

«*Росія живиться чужим*» (Т. Шевченко), захватила шестую часть суши планеты, и все достижения завоёванных народов приписала себе. В отношении совершения агрессии правительство и народ РФ едины и монолитны как каменное ядро Царь пушки: и правые и левые, и демократы и партукраты, и бомжи и доктора наук – весь люд московский.

А народ и правительство Украины «*розпорошені*», и всё время наступают на одни и те же московские грабли. Богдан Хмельницкий заключил военно-политический союз с Московией и попал в засаду. Когда гетману присягнула шляхта Западной Украины, Московия всадила нож ему в спину: заключила перемирие с Речью Посполитой, расколола территорию Украины, отхватила Левобережье, накинула удушающий московский аркан на шею украинского народа, а в XX веке втянула в свою *Пацу* всё тело украинской нации.

В нескончаемом потоке машин стоит памятник Хмельницкому в Киеве: гетман на горячем скакуне пред казацким строем, готовым сорваться в лаву, указывает булавой на Москву, откуда

грозит главная опасность украинскому государству. «Не спокоен Богдан! Не спокоен! Конь на дыбы и лава в рысах...» Ну и что? В 1917–1918 гг. правительства Украины распустили миллионную армию и украинские социалисты убеждали всех, что социалистическое правительство в Петрограде-Москве никогда не будет воевать против Украины, ибо война между социалистическими государствами практически невозможна. И результат, – интервенция большевистской Москвы, завоевание Украины и, за доверчивость, – геноцид и голодоморы.

За *«роки незалежності»* четыре «корманыча-карманыча» Украины (президенты-подкидыши) практически разоружились, – уничтожили армию и военный потенциал государства, узаконили на территории Украины злокачественную опухоль – Московскую православную церковь, (которая ничего общего не имеет с учением Иисуса Христа), пели сладкие арии, что братский славянский русский народ никогда не посягнёт на территориальную целостность Украины. А брат оказался москвитом, от Петербурга до Сахалина «народ-богоносец» ошетилился штыками злобы и ненависти к украинской независимости. И Божественный Путин мироточит уже в Крыму и в Донбассе, а яд его благовоний брызжет до Чопа. Агрессивность, расизм и шовинизм великорусского народа неиссякаемы.

На рубеже XXI века независимость Украины решалась в горах Чечни-Ичкерии. Малочисленный, но героический чеченский народ выдержал две войны с Москвией на выживание и отвоёвывал у империи право на своё внутреннее самоуправление и самоустройство, хотя кадыровский режим согласился платить налог кровью в войнах Российской Федерации. Уже тогда было ясно, что «умиротворив» горцев, Россия примется за «присоединение» Украины, но все правительства *незалежної* Украины закрывали на это глаза, ибо были скорее промосковскими, чем украинскими.

Читая исследования московских авторов, следует особо помнить о принципе объективности научного исследования. «Критерием положительной или отрицательной оценки (исследования) могут быть только национальные интересы России... Взвешивание на весах национальных интересов коренной России создаёт абсолютный стандарт истинности и достоверности исторического труда» (О. Платонов. Терновый венец России. История русского народа в XX в. Т. I–II. – М., 1997. Т. I. – С. 7). Когда «светлые» умы России слышат миф о «Святой Руси», «народе-богоносце», в их душах гаснет всё человеческое. Для великоросов является абсолютной истиной, что они «народ-богоносец» и всегда правы. Это московская исключительность, особая цивилизация, которая находится ещё на переходе от дикости к варварству. И гаснет последняя надежда, что «Совесть – эта искра Божья в душе человека», может быть ещё тлеет всёзахватывающей душе москвиты.

Поэтому издание первоосновы *«Слова о полку Игореве»* не только восстановление полного текста поэмы, но и истории украинского народа. Иначе... Вопрос в *«незалежній»* Украине стоит ребром: будем ли мы продолжать изучать историю Украины, написанную для неё в Москве и Петербурге, и жить по указке Кремля, продолжать смотреть на украинскую историю глазами Виссариона Белинского и Иосифа Виссарионовича, и видеть в исторических деятелях украинского народа только предателей, а в Московии – единственного защитника и благодетеля Украины, твердя, *як бовдур* Московские мифы. Или будем становиться независимым народом, *у якого свій дім, своя правда й віра, свої славні предки, славне і безславне минуле, гірка вдача і надія, яка все ще жевріє*.

Володимир Качур

ПОЧАТКОВА ІСТОРІЯ СЕЛИЩА РАЙСЬКОГО⁴

Ми вже неодноразово розповідали про заселення дружківської округи — сіл Першаківка, Дружківка та Олексіївка, Бахмутського повіту Катеринославського намісництва (сьогодні у складі міста Дружківка). Нещодавно вдалося опрацювати 100 сторінок ревізської сказки (перепису) села Райського Словолянського повіту того ж намісництва за 1782–1795 рр. Цей перепис розповів набагато більше, ніж переписи, які опрацьовані та опубліковані нами раніше⁵.

Спочатку про передісторію переписів. Як відомо, після монголо-татарської навали в середині 13 ст. степи від Чорного і Азовського морів і майже до Черкас і Белгорода (РФ) обезлюдніли і отримали назву — Дике Поле. В ньому кочували войовничі орди ногайських та буджакських татар, а на узбережжі названих морів з'явилися фортеці зміцнілої Турецької імперії. Колись могутні українські (руські) князівства потрапили під владу Польщі, а раніше залежне від Києва Московське князівство зміцніло і піднеслось. І Польща, і Московія не бажали розширення Туреччини, а також не бажали страждати від постійних спустошливих нападів їх васалів-кочових татарських орд. Обидві держави були зацікавлені в заселенні Дикого Поля. Найкраще для цієї мети підходило українське козацтво. Козаки і землю вміли обробляти і збройно захищати себе та свої сім'ї (згадайте Тараса Бульбу з синами).

Саме тому польські королі дарували українському (запорозькому) козацтву причорноморські та приазовські (аж до Тора-Словолянська) степи, а московські царі охоче приймали на територію сучасних Сумської, Харківської, частини Луганської, Донецької та Білгородської (РФ) областей вихідців з України, зберігаючи за ними козацькі права, тобто особисту свободу, право обирати керівників, право приватної власності. Козацтво за це мало боронити Польщу і Московію.

З часом, унаслідок українського повстання ослабла Польща, а Україна прийняла протекторат Москви. В результаті безкінечних війн з європейськими країнами і Російською імперією (назва Московії з 1725 р.) ослабла і Туреччина, а з нею і татари. Таким чином заселене українцями Дике поле опинилося в складі Російської імперії.

Остання, не відчуваючи загрози з боку сусідніх держав, не бажала миритись з наявністю вільного українського козацтва, адже Росія була кріпосницькою країною. Спочатку козацтво було ліквідовано у Слобідській Україні (сьогодні територія Сумської, Харківської та інших вищеназваних областей). У 1765 році слобідські козацькі полки перетворюють на гусарські полки регулярної російської армії, селян же починають закріпачувати. А в 1775 році ліквідовують і запорозьке козацтво з Вольностями Запорозькими. Землі Вольностей визнаються державними і царські урядовці починають роздавати їх російським офіцерам, чиновникам, поміщикам.

Так після 1776 р. землі Дружківки і Першаківки отримує полковник Аршеневський, Олексіївки — радник Анненков, Гаврилівки — радник Смолянінов, а Райського — прем'єр-майор Григорій Шидловський. Він же один із найбагатших поміщиків Слобідської України, а саме Харківщини. Шидловський і запрошує з Харківщини козаків, що не хотіли в гусари та ще не покріпачених селян на нові «райські» місця, обіцяючи їм різного роду «пільги».

⁴ Це селище міського типу сьогодні перебуває у складі міста Дружківки Донецької області.

⁵ Попередні матеріали можна знайти у розділі «Матеріали дружківського історика Володимира Качура», що увійшли до видання «Відома і невідома Олексіїво-Дружківка» (2012).

До 1778 року на нове місце прибуло чотири десятки осіб на чолі з отаманом Омелянном Приходьком (наявність отамана ще одне свідчення козацького походження першопоселенців).

Процес переселення тривав і далі. У 1781 році в Райському вже більше 250 жителів. Тодішнє Райське це західна частина сучасного селища Райське з центральною вулицею під назвою Революційна. На ній, до речі, краще збереглись ніж деінде типові полтавсько-слобожанські хати. Всі першопоселенці – українці. Так свідчить перепис селян 1782 року.

У цьому ж 1781 р. Г. Шидловський заклав у Райському дерев'яну церкву святої Варвари (Варварою звали мати Григорія). Її першим священиком був виходець з Київщини Авраам Лук'янович. Знаходилась вона, найімовірніше, в районі старого кладовища. Вона не збереглась, а назва переходила до новозбудованих і збереглась до нашого часу.

В 1783 році Г. Шидловський продав Райське теж слобожанському поміщику, вихідцю з Курщини, колезькому асесору (державному чиновнику) Миколі Івановичу Хлопову. Хлопов енергійно продовжував заселення новопридбаної маєтності. В нього тут до 5 тисяч десятин землі. Більше селян – більше доходів.

Оскільки в Слобідській Україні вільні людські ресурси вичерпувались, він почав закуповувати кріпосних селян в російських намісництвах – Тульському і Симбірському та перевозити їх до Райського. (Можемо уявити скільки місяців це тривало, адже залізничного транспорту ще не було, тільки гужовий.) Поселяють цих селян на східній околиці сучасного Райського. Це нове поселення 1785–1786 рр. на певний час отримує назву Хлопово. В 1790 році Микола Хлопов вмирає. В нього багато дітей-спадкоємців. Основний спадкоємець Райського його старший син капітан Євграф Хлопов.

В 1795 році в Райському вже 461 житель. Це сотні українців і десятки росіян. Останніх багато вмерло та передано іншим спадкоємцям в їхні маєтності. Це більше ніж в сусідніх Дружківці, Першаківці (Миколаївці), Олексіївці, Гаврилівці. Прізвища перших поселенців українські. Приходьки (серед них вищеназваний отаман Омелян Приходько), до речі, було б справедливо назвати вул. Революційну вулицею іменем цього отамана, Кульбачки, Пометілови, Демченки, Мірошніченки, Марченки, Єврейські, Гайдамаки, Кишинські, Бурлуцькі, Амельченки, Заярні, Нужні, Колесніки, Дудніки, Коломійці, Коломійченки та багато інших. Російські Запєвайлови (прізвище старости російських селян теж Запєвайлов), Хвостови, Поснікови, Чиркови, Кривошеєви.

Цікаві метаморфози з прізвищами. З часом деякі з них зрусифікувались: Пометіло став Пометіловим, а інші українізувались: Запєвайлов став Запєвайло. В цілому ж в сільській місцевості росіяни українізувались – їхньою мовою стала українська, вони перейняли українські традиції, полюбили борщ і вареники.

Щодо відомостей про становища українських та російських селян, то вони такі. Українці були підданими села Райського. Це означало, що вони були вільними і тільки економічно залежними від поміщика, оскільки земля була його власністю. (Це в Америці вільні землі роздали всім бажаючим і виник клас фермерів. В Росії – поміщикам). Якщо щось не подобалось українці «бежали», тобто виїжджали цілими сім'ями. Куди? Могли на Кубань, в чорноморські степи, назад на Харківщину. Таких за 13 років набирається близько 100 осіб. Українських селян не могли продавати, віддавати в рекрути (солдати).

Іншим було становище російських селян. Вони були кріпосними. Їх купували і продавали. Розлучали рідних. Молодих чоловіків віддавали в рекрути. Серед них була висока смертність, оскільки вони виснажені кріпацькою працею та погано харчуються в порівнянні з українськими селянами. Російські селяни дуже терплячі. За 13 років всього один втікач. Не дарма Л. Кучма сказав свого часу «Україна – не Росія».

ПОЧАТКОВА ІСТОРІЯ СЕЛИЩА РАЙСЬКОГО

Що ж відбувалося у Райському після 1795 року? У 1797 році Є. Хлопов та інші поміщики степової України раділи до нестями. Збулась їхня мрія. Вийшов указ російського імператора Павла Першого, заготовлений ще за Катерини II, про покріпачення й українських селян. Поміщики і тут отримали право власності на селян, тобто збагатились неймовірно. Так в Росії розуміли право на рівність. Якщо в Росії є кріпосне право, то воно має бути скрізь: і в Росії і у народів навколо неї. І це на восьмому році перемоги Великої Французької революції під невмирущим гаслом «Свобода. Рівність. Братерство!», що означало – рівність має бути у свободі, а не у кріпацтві.

А в степовій Україні за виразом дореволюційного краєзнавця, учителя Бахмутської гімназії Л. Гайового: «Після буйної, вільної і блискучої діяльності почалося і в нашому краї мляве, одноманітне й важке життя кріпаків. Життя це зовсім завмирало в селах і вся місцевість здавалася якби зануреною в глухий і важкий сон». Цей сон тривав до 1861 року – року скасування кріпацтва.

СПИСКИ СЕЛЯН СЕЛА РАЙСЬКЕ

Слов'янського округу
Катеринославського намісництва
за переписом 1782–1795 років⁶

Подаються в скороченому вигляді (ім'я та прізвище чоловіків). В оригіналі імена дружин і дітей, їхній вік та інше. Ця інформація зайняла б 100 сторінок формату А–4, тож ми її не наводимо. Написані списки російською мовою (державною на той час), правописом кінця 18 століття і мають кілька частин.

1. Список українських селян, що проживали в с. Райському на 1782 рік без вказівки місця попереднього проживання. Власник села у 1782 р. Григорій Шидловський

Максим Манчура,	женат, 2 дітей. Афанасий Приходко, бежал.
Иван Моргун,	жена и 4 детей-бежали. Иван Сирта, жена и 3 детей.
Тимофей Ки(а)шинский,	у него женатые братья Степан и Павел.
Филип Дудник,	жена и 4 детей. Осип Коновалов, умер 1785г., жена и 4 детей бежали.
Михаил Касяненко,	жена и 2 детей – бежали. Михаил Погореленко, жена и 3 детей – бежали.
Степан Серченко,	жена и 5 детей – бежали. Данила Душенко, жена, 3 детей.
Иван Питенко,	жена и 5 детей – бежали. Григорий Ткаченко, женат.
Влас Кучкин,	женат, 5 детей. Дмитрий Кучкин. Григорий Заярный, жена и 3 детей.
Осип Котиленков,	женат, 5 детей. Григорий Коломиец, женат, 6 детей.
Иван Еврейский,	женат, 6 детей. Каленик Гадамака, женат, 3 детей.
Леонтий Шелепенко,	Умер в 1786 г. Его брат Прокофий бежал.
Петр Касяненко,	женат. Павел Воробцов, вдов. (Умер в 87 лет). Женатый сын и 5 внуков.
Лукьян Вashedцкой,	женат, 7 детей. Иван Мирошниченко, женат, 4 детей.
Семен Срипниченко,	жена и 2 детей бежали. Амелян Приходко [атаман села – К. В.], женат, 3 детей.
Самсон Бенченко,	женат, 6 детей. Петр Вакуленко, женат, 5 детей.

⁶ Автор дякує за допомогу в отриманні архівних матеріалів (перепису села Райського 1782, 1795 рр.) Вадиму Левчинському – селищному голові сучасного смт Райське та співробітникам Дружківського історико-художнього музею.

ВОЛОДИМИР КАЧУР

Козма Колесник, Иван Кузменко, Кирила Колбасенко, Дмитрий Грудниченко, Константин Хоменко, Амелян Строканенко,	женат, 3 детей. Даниил Ковтун, жена и 3 детей-бежали. жена и 3 детей-бежали. Петр Колбасенко, женат, 5 детей. жена и дочь — бежали. Кирила Грищенко, женат, 2 детей. женат, 4 детей. Федор Тулей, жена, 2 детей — бежали. женат, 4 детей. Антон Крилиненко, жена, сын, внуки. Жена, пасинок — бежали. Василий Бондаренко, жена, 3 детей — бежали.
Анофрий Риндич, Матвей Белоус, Яков Ткачов,	жена, сын-бежали. Афанасий Никитенко, женат, 3 детей. Жена, дети-бежали. Александр Деденко, женат, 5 детей. женат, 5 детей. Иван Кульбачко, женат, 5 детей. Фома Лазебный, женат, 5 детей.
Марфа Меленева, Моисей Пометило, Григорий Поляченко, Степан Марченко,	вдова, 2 сына, 13 внуков. Ефим Пометиленко, женат, 2 детей. женат, 3 детей. Михаил Манчуга, женат, 4 детей. женат, 2 детей. Трофим Гапоненко, женат, 3 детей. женат, 2 детей. Авдотья Зюбенкова, вдова, 2 женатых сына, внуки.
Василий Коломийченко, Яков Кириленко,	жена умерла, с сыном бежал. Павел Компанийченко, бежал. женат. Иван Пономаренко, женат, 2 детей. Павел Филипенко, женат, 3 детей.
Дорофей Бойченко, Леонтий Босидченко, Федор Марченко, Авдотья Зубенко, Иван Сербиненко, Герасим Бондаренко,	С женой бежал. Андрей Хоменко, вдов. Сын женат. женат, 5 детей. Григорий Марченко, с женой бежал. женат, 2 детей. Катерина Скринник, вдова, 3 детей. вдова, 2 детей. Яков Никитенко, жена, сын. женат, 2 детей. Андрей Овчаренко, с женой бежал. женат, сын. Лукьян Полулейко, в 78 лет бежал с женой (63 г.) и 3 детьми.
Василий Матвеенков, Федор Кононенко, Михаил Щербаченко,	с женой и 3 детьми бежали. Иван Колбаса, жена, сын. с женой и сыном бежал. Николай Серик, женат, 2 детей. женат. Василий Буланой, Женат, 2 детей. Григорий Нужной, Женат, 5 дет.
Антон Коломийцев, Максим Батюченко, Прокофий Дорошенко, Петр Коломийченко, Василий Бабичев,	женат, 7 детей. Семен Нугасименко, женат. в 18 лет бежал. Акулина Сердюченко, вдова. с женой и дочерью бежал. Иван Амелченко, женат, 5 детей. жена, дочь. Максим Схненко, с женой и 3 детьми бежал. женат, 2 детей. Степан Арковенко, с женой бежал.
Осип Горбатенко,	женат, 4 детей. Авдотья Акименко, вдова, 5 сыновей, дочь, 3 сына бежали.
Данило Ждеченко,	женат. Яков Пашков, Антон Храпко-бежали. Иван Лимар-отпущен.
Кондрат Гребенник,	женат, 4 детей. Федор Скринник, с женой, детьми и внуками бежал.
Фома Деркаченко, Тихон Шмаченко,	после смерти жены бежал с дочерью. бежал в 87 лет с женой и детьми. Сидор Яровенко, бежал с сыном.

2. Українці, прийняті на поселення в с. Райське з різних місць після 1783 року

Иван Цукур, Иван Колесник,	женат, 4 детей. Федор Ивахненко, женат, сын тоже женат. женат, 2 детей. Петр Алененко, женат. Иван Демченко, женат.
-------------------------------	---

ПОЧАТКОВА ІСТОРІЯ СЕЛИЩА РАЙСЬКОГО

Евстафий Демченко.	Степан Александрич, женат. Павел Пекач, женат, дочь.
Петр Твердохлебенко,	женат, 3 детей. Корней Литовченко, женат.
Семен Алененко,	женат, 3 детей. Дмитрий Портынка женат, 2 детей.
Федор Портынка,	женат, 2 детей. Филип Скляренко, жена, дочь.
Назар Портынка,	женат. Михаил Третьак, жена, дочь. Федор
	Бурлуцкий, женат, 2 детей.
Конон Калужный,	женат, 2 детей. Тимофей Гончар, женат, 2 детей.
Григорий Бурлуцкий,	жена, сын, 3 внуков. Кондратий Бурлуцкий, женат, 3 детей.
Трофим Серобаба,	холост. Осип Горобец, 20 лет. Тарас Грива, вдов. Дочь
	замужем.
Игнат Насаленко,	женат. 4 детей. Марфа Стрелцова, вдова, у нее сын.
Наум Стрелцов,	женат, 3 детей. Тимофей Стрелцов, женат. Авдотья
	Запорожец, вдова.
Амелян Заратуй,	вдов. 2 детей, 5 внуков. Матвей Мимоходов, женат, 4 детей.
Иван Сукноваленко,	женат, сын. Яков Григоренко, 14 лет, у него меньшие
	братья и сестра.
Демьян Ливин,	женат, 4 детей.

3. Українці, що на 1782 рік були записані в селі Рябовка Богодухівського округу Харківського намісництва, а на 1795 рік записані у селі Райське

Григорий Коваленко,	женат, 6 детей. Матвей Швыденко, холост.
Иван Правирва,	женат, 5 детей. Иван Зайченко, женат, 4 детей.
Карп Касторенко,	женат, 2 детей. Домна Кравцова, девка. Яков Ткачов, женат.
Никита Шаповал,	вдов. У него дети, внуки. Роман Ткачов, женат, 3 детей.
Герасим Мирошніченко,	женат, дочь. Афросинья Шевченко, Вдова, 2 детей.

4. Українці, що дістались Евграфу Хлопову після смерті батька і в 1782 р. були записані в слободі Ніколаєвка Золочевського округу Харківського намісництва, а на 1795 р. у селі Райське

Михаил Мерешко,	вдов. У него женатый сын и 3 внука.
Федор Белой,	12 лет, сирота. Несовершеннолетние сироты Деденики-
	Савелий, Яков, Степан.

5. Російські селяни-кріпаки, які були придбані М. Хлоповим у Г. Шидловського у 1783 році у Райському

В 1782 р. записані в селі Мерчик Валковського округу Харківського намісництва, давньому маєтку Шидловського.

Егор Коновал,	женат. Лаврентий Петреков, женат, 2 детей. Матвей
	Буренин.
Иван Цуркин,	женат, 2 детей. Ефим Кривошеев, женат, 2 детей.
	Дорофей Менеков.

6. Російські селяни-кріпаки, які були придбані М. Хлоповим у 1785 році в селі Архангельське Сенгілеєвського округу Симбірського намісництва і перевезені в село Райське

Петр Сидоров,	женат. После их смерти в 1789 г.сын их Левонтий бежал. Два других сына по разделу между наследниками Н. Хлопова в 1790 г. достались его дочери Екатерине по мужу Долинской. Ей же достались Василий Хвостовсженой и 2 детьми, Козма Богатов с женой, Андрей Хвостов с женой и 6 детьми и еще один Василий Хвостов с женой и 3 детьми.
А также	
Семен Галецкий,	вдовец, с женатым сыном и внуками: вдова Матрена Хренова с сыном и внуками: Матрена Цыганова, вдова с 5 детьми: Петр Цыгановсженой: Иван Един с женой и 4 детьми.
Петр Кудakov,	с женой и 5 детьми достался Матвею Хлопову (без переселенияиз Райского).
Иван Кулпин,	женат, 3 детей. Гаврила Кулпинбылотдан в рекрутыеще в России, жена получила свободу(как солдатка), а четверо их детей по разделу достались той же Е. Долинской на выселение в слободу Ивановку. А с ними Иван Чирков с женой и сыном.
Анна Чиркова,	вдова с 3 детьми достались Матвею Хлопову.
Фома Хвостов,	женат, 3 детей. Савелий Хвостов, женат, 2 детей.
Василий Кабанов	с женой достался Марии Хлоповой в Николаевку Золочевского округа.

7. Російські селяни-кріпаки, придбані М. Хлоповим у 1786 р. у селі Подлубному Веневського округу Тульського намісництва і перевезені в село Райське

Дорофей Запewайлов,	женат, 3детей. Семен Запewайлов, женат, 5 детей. Сын Дорофей продан в Золочевский округ майору Бородаевскому, дочь Нелида продана в г. Бахмут.
Федот Запewайлов,	женат, 6 детей. Алексей Запewайлов, женат.
Тихон Запewайлов	(отчество его писалось Валодимеров), вдов, с детьми достался одной из сестер Хлоповых-капитанше Ивановой. Один из сыновей был отдан в рекруты еще в России.
Григорий Запewайлов,	женат,7детей(он же староста Ново-Райского —Хлопова).
Иван Запewайлов,	женат, 4детей умерли. Родители по разделу достались Александру Хлопову.
Илья Запewайлов,	женат, 2 детей. Алексей Шмаров(утоп в 1786 г.единственная неестественная смерть). Жена вышла замуж в Райском.
Егор Шмаров,	женился в Райском. Левон Посников, женат, сын, внуки.
Трофим Посников,	отдан в рекруты в 1788 г.20 лет. Иван Посников, женат, 5 детей. Абросим Посников, ссемьей достался капитанше Ивановой.
Иван Афанасов,	с семьей достался Марии Хлоповой (по мужу Старовой) в деревню Волчанского округа Харьковского наместничества.

ПОЧАТКОВА ІСТОРІЯ СЕЛИЩА РАЙСЬКОГО

8. Російські селяни-кріпаки, які були придбані М. Хлоповим у 1786 р. у селі Андрєєвка Веневського округу Тульського намісництва і перевезені в село Райське

Пахом Посников,	вдов с 1786г., с дьтьми достался капитанше Ивановой. Евдоким Посников, достался Дмитрию Хлопову.
Михаил Посников,	Варвара Посникова, продана майору Бородаевскому в Золочевский округ.
Акулина Посникова, Иван Посников,	также продана Бородаевскому с двумя дьтьми. умер в 1789 г. вдовцом. В 1790 г.его дети по разделу достались по одному Александру, Матвею и Дмитрию Хлоповым.
Афанасий Носов, Степан Носов,	достался Марии Старовой. Радивон Носов, Умер в 1789 г. достался Александру Хлопову. Антон и никифор Пановы достались капитанше Ивановой. С ними и Мария Панова с 5 дьтьми. Прохор Пановдостался Матвею Хлопову.
Алена и Аграфена Пановы	выданы замуж в селе Райском.

ПРИМІТКИ

Микола Хлопов придбав у Г. Шидловського село Райське в 1783 році. Після його смерті в 1790 р. починається розподіл спадку між синами і доньками . Основним Спадкоємцем в Райському став Євграф Хлопов. В 1797 р. він скупив частки інших спадкоємців і в 1804 р. в Райському, крім нього, залишаються тільки брати Матвій і Олександр. Але вже в 20 рр. згадується тільки один власник-полковник Іван Євграфович Хлопов.

Дмитро Білько

ТІЛО П. КАЛНИШЕВСЬКОГО ЯК АЛЕГОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ПРО КАРТИНУ В. МАРКА «СОЛОВЕЦЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ»

Цьогоріч минуло 215 років від дня смерті останнього гетьмана Війська Запорозького низового Петра Калнишевського. Його постать є однією з найтрагічніших у нашій модерній історії. Цю людину називають «Соловецьким в'язнем». Калнишевський був останнім кошовим отаманом Запорозької Січі у 1762 та 1765–1775 роках. Походив із українського шляхетного роду. Потрапивши на Січ ще у дитячому віці, він пройшов шлях від джури до найвищих посад у Війську Запорозькому, був дуже розумним та мав неабияку фізичну силу. Втім, йому випало жити за дуже складних часів: Січ занепадала, а стосунки з імперською Московщиною дедалі погіршувалися. Зрештою, крапку на існуванні Гетьманщини поставив сумнозвісний маніфест Катерини II від 3

серпня 1775 року про скасування Запорозької Січі. Відтак Петра Калнишевського запроторили до Соловецького монастиря, де він провів решту життя. Довгий час він перебував в одинарному ув'язненні. Його соловецькі муки тривали довго й повільно, бо помер Калнишевський на 113 році життя, 31 жовтня 1803 року.

Дружківський художник Владислав Марко стояв при початках відродження традицій українського козацтва на Донеччині, був одним із активних учасників національно-демократичного РУХу наприкінці 1980-х початку 1990-х років. Крім малярства, має неабиякий поетичний доробок. Є людиною завзятою й темпераментною. Тож цілком закономірно, що темою багатьох його робіт була козаччина. Зокрема, одна з найцікавіших його картин присвячена пам'яті трагічного українського лицаря Петра Калнишевського.

Марко умовно називає свій малярський стиль інтуїтивізмом. Однак на загал, якщо провадити якісь мистецтвознавчі паралелі, твори цього художника походять радше на живописно втілені згустки мarenь, подібні до сюрреалістичних або експресіоністичних експериментів європейських митців початку XX сторіччя. Звісна річ, є тут мотиви й українського народного живопису; подеколи відчутний відблиск босхівських образів. Принаймні, з першого погляду саме таке враження справляє робота 1991 року «Соловецький в'язень».

Робота В. Марка «Соловецький в'язень»
(1991)

ТІЛО П. КАЛНИШЕВСЬКОГО ЯК АЛЕГОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ...

Зображений Марком Калнишевський — це алегорія, що символізує долю цілої України від занепаду Запорізької Січі й дотепер. Відповідно, фігурки, що трапляються на величній тілі отамана, що випромінює ауру, — то своєрідні нечистоти. Адже згідно з історичними переказами Калнишевського так довго тримали в заточенні, що келійна камера чи не наполовину була заповнена брудом, а одяг на ньому геть зотлів.

Праворуч від фігури в'язня, що заповнює собою майже всю площину полотна, бачимо іншу алегорію: пробіск майбутнього звільнення символічного українського тіла з «темниці народів». У невеличкому віконці каземату майорять жовто-сині прапори, сіре підвіконня опанував голуб свободи, у чорноту камери ззовні ллється світлий промінь надії на звільнення. Символам свободи Марко протиставляє імперського двохголового орла із серпом і молотом у пазурах, зображеного ліворуч від в'язня. Орел кривавою плямою проступає із темряви, символізуючи собою неволю й занепад.

Особливістю побудови самого малюнку є те, що він певною мірою наслідує іконографічні риси добре впізнаваного українського барочного портрету, де верхні кути картини зазвичай використовували для геральдичних зображень. В цьому сенсі «Соловецький в'язень» є своєрідною алюзією на цю традицію, з тією різницею, що зображення Калнишевського відіграє тут роль як зображувального тла, так і «дійової особи». Завдяки цьому портрет ніби оживає, стаючи такою собі сюрреалістичною містерією: автор ніби зміщає та змішує часові пласти української історії, а головне, за допомогою певної драматургії образів розставляє чіткі моральні акценти. Символічне тіло в'язня стає тут універсальним континуумом, що підпорядковує зображення єдиному морально-естетичному прочитанню.

Мамай В. Гутирі с текстуальними візерунками поезій А. Корнева

Такий художній прийом, використаний Марком при створенні «Соловецького в'язня», перегукується з більш витонченими образами Козака Мамає у роботах краматорського художника В'ячеслава Гутирі.

Один із Гутиріних Мамаїв змальований як тіло стародавнього кургану, що спочиває, тоді як посполиті люди випасають на ньому домашню худобу, гацають на велосипедах, імовірно, й гадки не маючи про підґрунтя свого існування.

Інший Мамай — є поетичним тлом і водночас змістом поезису, котрий, щоразу матеріалізуючись у вигляді конкретного тексту дедалі відновлюваної традиції (в даному разі використаний один з віршів поета Андрія Корнева), пронизує все навколо. Виглядає так, що тіло самого Козака Мамає твориться дивним плетивом літер. Цікаво також, що поетичні рядки ніби вищипуються із наповненої світосайною речовиною кобзи, яка дуже нагадує не так якийсь музичний інструмент, як величезне людське серце. Тож маємо подвійну метафору, за якою Мамай занурює руку у вмістилище власної життєвої субстанції, аби із неї творити цілий світ. За цих умов глядач долучається до народження поліфонічного образу, який проступає передусім як текстувальний візерунок. Завдяки цьому образ набирає справжньої життєвої динаміки й екзистенційного драматизму. Творча доля людини стає тут читомою і впізнаваною, набуває виразного історичного виміру.

Марко утворює композицію ніби за принципами портретного живопису, але на цей портрет накладаються (на зразок такого собі негативного декору) написи, карикатурні та подібні до плакатів зображення дрібних другорядних персонажів. Їхня символіка цілком прозора. Це переважно образи, що символізують налипле на тілі ув'язненого велетня імперсько-радянське минуле. І хоча, на відміну від Гутирі, дружківський художник зображує радше темний, травматичний бік досвіду, образ самого Калнишевського випромінює світлу ауру.

Марко самотній митець-аматор, але його живописний простір принципово відкритий для еклектичних привнесень будь-якої стилістики та навіть суміжних щодо живопису мистецьких практик. Причому в даному випадку він досить вдало опановує різноманіття манер та прийомів без надмірного заповнення картини деталями.

У «Соловецькому в'язні» Марко звертається до таких традиційних художніх прийомів, які характерні скоріше для іконопису та, знов-таки, народного малярства, ніж до звичного для пострадянської публіки «реалізму» з регулярним використанням прямої перспективи, класичної пропорційності фігур тощо. Отже, малярська манера Марка виникла цілком свідомо.

Згідно з цим, для висвітленої тут картини, притаманні як порушення пропорцій, так і колорит, майже позбавлений напівтонів. Те саме стосується фігуративності, кольору та світла, що просякнуті символізмом. Це цілком умовні фігури-символи, до того ж створені поза візуальними канонами академічного уявлення про так зване «високе мистецтво» та природну схожість зображуваних речей. Головна функція цих Маркових образів є просвітянсько-месіанською, а не вишукано-естетичною, і полягає передусім у тому, аби донести певну звістку про болісне вивільнення з-під ярма страшної наруги, якої зазнавав український світ протягом кількох останніх сторіч.

З цієї ж причини ці образи-символи можуть бути цілком зрозумілі навіть для людей не надто обізнаних на мистецтві та історії. Художник у прямому сенсі прагне достукатися до сердець та розуму всіх без винятку земляків, не посідаючи при тому пози високолобо-зарозумілого митця. Тож, будучи вкрай символічним, мистецтво Владислава Марка лишається гранично конкретним, по-дитячому виразним та zarazом дуже драматичним. Це говорить про величезний просвітницький та емоційний потенціал його робіт.

Вадим Оліфіренко

СПИРИДОН ФЕДОСІЙОВИЧ ЧЕРКАСЕНКО⁷

Ім'я Спиридона Феодосійовича Черкасенка, творчість якого пов'язана з нашим краєм, на десятки років випало з історії літературного процесу в Україні: його було зараховано, як і багатьох інших відомих письменників, до ворожого стану, до людей, які, за висловлюваннями радянських істориків літератури: «...зустріли Лютневу революцію під гаслами національного визволення, але Жовтневої революції не прийняли і опинилися в націоналістичному, антинародному таборі, а згодом — в еміграції» (Історія української літератури у 8 томах: Т. 6). Та чи такої оцінки насправді заслуговує цей письменник? Сьогоднішні оновлюючі суспільні процеси в Україні радикально змінили ставлення до письменника-земляка. І промовистим свідченням цьому є видання 1990 року його вибраних творів у 2-х томах.

Спиридон Феодосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг на Миколаївщині у селянській родині. Після закінчення учительської семінарії з 1895 року вчителював, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька). Тут Черкасенко познайомився з важкою працею шахтарів та їхньою боротьбою за економічні і політичні права, з життям інтелігенції. Перебуваючи на Донбасі, С. Черкасенко активно включився в літературний процес, виступаючи спочатку з віршами, а потім з оповіданнями і драматичними творами в українських журналах «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Дзвін», в альманахах «Перша ластівка», «В неволі», «Терновий вінок».

З 1910 року письменник переїздить до Києва, працює в газеті «Рада», а пізніше — в журналі «Дзвін». Творив письменник і в публіцистичному жанрі, друкуючи протягом 1912–1913 років у «Літературно-науковому віснику» свої статті. На сторінках цього часопису вів публіцистичний розділ «З українського життя», в якому подавав численні факти соціального і національного антагонізму в тодішньому суспільстві.

1919 року поет виїздить до Австрії і Чехословаччини вивчати стан народної освіти і замовляти для української школи підручники. На Батьківщину він більше не повернувся. Деякий час працював в Ужгороді в місцевому театрі разом з Миколою Садовським. 1932 року за активне співробітництво з українською діаспорою Черкасенко змушений був під тиском влади покинути місто над Ужем і виїхати до Праги.

За кордоном поет продовжував літературну діяльність, видавши протягом 1919–1921 років три томи «Творів». У кінці 20-х років він написав кілька драматичних речей: віршовану трагедію «Коли народ мовчить» та історичну драму «Северин Наливайко», яка мала стати першою частиною задуманої; трилогії «Степ». С. Черкасенко був автором роману у віршах «Еспанський кабальєро Дон Хуан і Розіта», близьким до сюжету, використаним Лесею Українкою у «Кам'яному господарі».

Слід відзначити, що відразу після революційних подій в Україні творчість С. Черкасенка не оцінювалась як ворожа. У трудових школах діти вчилися за складеною ним читанкою. А такі пісні на поезії С. Черкасенка, як «Тихо над річкою» і «Ой, чого ти, дубе» не сходили з репертуарів українських співаків та хорових капел.

Помер поет у Празі 7 лютого 1940 року, його поховали на Ольшанах, передмісті Праги. Поруч нього — могили відомих культурних діячів і поетів-емігрантів, зокрема, О. Олеся, С. Русової, В. Немировича-Данченка. Помітне місце у творчості періоду пе-

⁷ Роки життя С. Ф. Черкасенка – 24.12.1876–07.02.1940.

ребування на Донбасі займала тема шахтарської праці. Тут, на Лідіївці, С. Черкасенко працював вчителем у школі. Тут він познайомився з робітниками, праця яких була надзвичайно небезпечна і важка. У цей час шахтарі вели важку боротьбу за поліпшення умов свого життя. На заводах і шахтах виникали революційні підпільні організації. Щоб краще уявити суспільно-політичну обстановку в краї, звернемось до історичних свідчень.

Заселення земель, що входять до сучасного Донецька, почалося давно, коли у верхів'ях річки Кальміусу, на її обох берегах, осідали зимівниками і хуторами козаки-запорожці.

Після знищення російським царем Запорізької Січі силою влади у козаків відбиралась земельні угіддя і «жалувались» російським офіцерським чинам та «благондійній» частині козацької старшини. Жителі навколишніх сіл займались переважно землеробством і скотарством. Після 1820 року, коли в Олександрівці (район теперішнього м. Донецька) було відкрито поклади кам'яного вугілля, стали з'являтися дрібні шахти. Після скасування кріпосного права почав створюватись новий промисловий район. У другій половині XIX століття у зв'язку з поразками Росії у Кримській війні і неможливістю покриття витрат власною казною на концесійних началах було допущено російським урядом іноземний капітал. І сюди полинув потік французьких, бельгійських, англійських і німецьких підприємців.

У 1892 році на землях поміщиці Горбачової з'являється невелика шахта, яка була названа ім'ям дочки засновника цієї шахти бельгійця О. Шена — «Лідія». Сюди під кінець XIX ст. і прибув на вчителювання молодий Спиридон Черкасенко. Якою ж була громадсько-політична обстановка в Юзівці на той час? В «Історії міст і сіл Української РСР: Донецька область» про це говориться:

«Наприкінці 1897 року організовано виступили металурги Юзівки, вимагаючи скорочення 12-годинного робочого дня. З першого січня 1898 року вони припинили роботу о 6-й годині вечора замість 7-ї, як було доти. Незважаючи на погрози адміністрації, у визначений час першими вийшли на заводське подвір'я робітники механічного цеху. До них приєдналися доменщики, сталевари, прокатники. Маса людей прорвалась на вулицю крізь поліцейський кордон. Управитель заводу змушений був оголосити, що з лютого 1898 року запроваджується 10,5-годинний робочий день».

Заворушення відбувались тоді на багатьох шахтах. Зокрема, на Лідіївському руднику (так називалась шахта «Лідіївка») виникали революційні гуртки.

У музеї шахти зберігається копія одного документу початку XX століття, який прояснює політичну ситуацію в цьому районі Юзівки. Цедонесення помічника начальника жандармського управління якогось Камінського про революційне звернення «До робітників», яке розповсюджувалось гірником шахти «Лідіївка». У доносі писалось:

«Пристав 3-го стана Бахмутского уезда за № 39 препроводил мне переписку. из которой усматривается, что из Лидиевского рудника были посланы несколько писем в различные места Могилевской губернии, причем в каждом конверте было вложено печатное преступное воззвание «К рабочим». Произведенным негласным расследованием добыты указания, что письма эти были отправлены рабочим угольного рудника Алексеем Мелешенковым.

Вследствие изложенного возбуждено мною дознание. в порядке 1035 ст. Уст. Угол. Судопр., по обвинению крестьянина Алексея Мелешенкова в преступлении, предусмотренном 129 ст. Угод. Улож., о чем доношу Вашему Высокоблагородию с представлением копии Лит. А., доставленного в Департамент Полиции по этому делу. Ротмистр Каминский».

Таким чином, поет потрапив у вир класових суперечностей, що тоді охопили Донбас. Його спілкування з робітниками, роздуми про їхню долю наповнювали твори письменника. Проникливість С. Черкасенка в історичне тло тодішнього суспільства

СПИРИДОН ФЕДОСІЙОВИЧ ЧЕРКАСЕНКО

відзначали літературознавці. Один з них, С. Єфремов, писав: «Його оповідання (Черкасенка — О. В.) обіймають переважно одну сферу, — шахтарського життя і показують, що те життя він знає добре і вміє вибрати з нього типові постаті...». А сучасний критик О. Бабишкін відзначив наступність творчості Черкасенка в українській літературі: «... після оповідань Б. Грінченка й поезій М. Чернявського це перше повне й вагоме відтворення умов праці, душевного стану донецького шахтаря в українській літературі».

Тож давайте ознайомимося з творами С. Черкасенка про шахтарську працю, про життя у нашому краї на зламі століть.

З почуттям внутрішньої напруги і співчуттям до важкої підземної праці у вірші «Шахтарі» він писав:

*Тихо у вогкій пільмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.
Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лампи смердючо гніт
Блима, чадить.*

В поезії «У шахті» поет так передавав внутрішній стан гірника в умовах виснажливої праці під землею:

*Мокро і темно, немов в домовині.
Випало кайло із рук.
Дихати важко, ломота у спині.
В голову болісний стук...
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло —
Довбай!
Думка єдина: спочити хвилину —
Сили нема довбонуть.
Добре б піднятись та випростать спину.
Свіжим повітрям дихнуть...*

Підземна праця, яка часто ставала причиною смерті шахтарів, викликала в поета важкі асоціації:

*Замість зірок золотих
Ночей і вроди, і принади.
В кутках далеких і страшних
Убогі блимають лампади —
Неначе шабаш свій мерці
Сюди збирались святкувати,
сво смердючі каганці
Де-де забули поховати...
(«Під землею»)*

Гнітючий настрій, що супроводжує постійно працю шахтаря, вимагав якоїсь розради, забуття... Тому часто вуглекопи вдавались до горілки, щоб хоч на хвилинку забути свою важку долю. У вірші «Монолог» поет розкриває картину важкого сп'яніння

шахтаря, його прагнення втекти від дійсності. Устами вуглекопа автор проголошує:

*Горить, болить душа моя,
І серце все в огні.
В горілці горе утопить —
Нікому то не гріх...*

Та не лише відчуття розпуки полонить душу шахтаря. Він підсвідомо здогадується, що існуючому становищу повинен прийти край.

*Як вийде з голови
Колись той хміль, то навісні —
Заплачете і ви! —*

кидає гірник в очі своїм визискувачам.

Як свідок могутніх шахтарських рухів С. Черкасенко розумів і підтримував прагнення робітництва до кращого життя, до свободи. У вірші «В царстві ночі» він так виразив ці ідеї:

*Та в душі, з віків знебулій,
Ще ясніш горять огні.
І не зникли в млі минулій
Волі ждано пісні.
Виростають вільні крила...
Хто ж стримає нашу міць,
Коли в мури вільна сила
Вдарить громом блискавиць?!*

До теми шахтарської праці звертався поет і коли вже перебував за межами України. В далекому закордонні, переосмислюючи свою участь в шахтарському русі в Україні, він згадував:

*Я з вами жив...
На все життя
В мой душі лишився спомин,
І в бурях шарпані чуття
Ще бережуть живий відгомін
Колись племінного буття.*

Поет звертається подумки до шахтарів, своїх колишніх друзів, він хоче знати, чи здобули вони жадану свободу, за яку боролись протягом багатьох років:

*Де ви тепер, мо брати,
Спрацьовані понурі друзі?
Чи ви знайшли кудюю йти
В туманах марева ілюзій
До пожадано мети?*

Зміст цього твору не втрачає своєї актуальності і сьогодні, бо боротьба шахтарів за кращу долю не припиняється й досі. Шахтарські страйки і політичні мітинги, що розгорнулись на Донбасі у кінці 80-х років нашого століття, яскраво свідчать про це.

Твори письменника про наш край не обмежуються тільки віршами. Шахтарська земля постала і в малій прозі Спиридона Черкасенка. Літературознавець С. Єфремов на початку ХХ століття писав про зміст прозових творів С. Черкасенка: «Його оповідання обіймають переважно одну сферу — шахтарське життя — і показують, що те життя він знає добре і вміє вибрати з його типові постаті...». У цих творах письменник змальовував шахтарів, їхній побут, участь інтелігенції у громадському житті, а також зобразив дитячий світ шахтарських виселків. Безперечним новаторством в українській літературі став розвиток нашим земляком теми про тварин, які в його малих творах постають у внутрішніх почуттях, переживаннях. Наш земляк продовжив світову літературну традицію зображення внутрішнього світу тварин, їхню вірність людині.

Картини побуту шахтарських сімей, виробничі стосунки письменник розкрив в оповіданнях «Чорний блиск», «Чепуха», «Необережність», «П'яниця», «Ахметка», «Вони перемогли», «Блажчукове весілля», «Юдита». Тут вимальовується широка картина шахтарської дійсності, яка вже дихала революційним передгроззям. Так, в оповіданні «Чорний блиск» автор розповідає про старого шахтаря діда Лавріна, який конячиною вивозить на поверхню з шахти породу. Виснажений у молоді роки працею під землею (він працював вибійником), цей чоловік фактично доживає на шахті свого віку. Одного разу, коли він відпочивав, перед ним у дрімоті проходить все його понуре трудове життя, пройняте чорним вугільним блиском, який упікся йому в мозок, свідомість, у його старече тіло... Під час одного з відпочинків на поверхні він замерзає, одержавши на останнє «щирі» слова привіту від штейгера:

— Та він замерз, чорт старий. Ей, хто там? Люде!.. Бач, не знайшов іншого місця пропасти, собака!..

Не менш трагічно закінчується інший життєвий випадок, зображений в оповіданні «Необережність». На очах у батька гине в шахті син: спочатку його привалило породу, з великими труднощами ще живого хлопця відкопують товариші. Батько кинувся до сина, і в цей момент рухнула покрівля... Коли ж старий Панас Литкін звернувся до інженера шахти за матеріальною допомогою у зв'язку зі смертю сина, той звинуватив старого в необережності і ніякої допомоги не надав.

Людська нетерпимість, невихованість дорослих і дітей розкрита автором в оповіданні «Ахметка». Тут ми спостерігаємо обмежений побутовими та соціальними забобонами світ мешканців шахтарського селища, куди прибуває на заробітки група чоловіків-татар. Як і в попередніх творах, розповідь автора пройнята глибоким проникненням у психологію людських стосунків, правдивим відтворенням життя робітників та їхніх дітей. Головний герой оповідання — татарин Ахметка, який приїздить на шахту і залишається там сам, бо його товариші, не витримавши тяжкої роботи та хвороб, змушені були повернутися додому. Ахметка ж не поїхав, бо вдома на його заробітки чекала хвора дружина і купа малих дітей.

Йдучи вулицею, він постійно чує образливі вигукі дітей, які до нього кричать:

— Ахметка! А кобилка лопаєш?.. тобто, їси конину...

А шахтарі глузують з нього:

— Ех ти, татарин... — говорив хто-небудь з робітників, регочучи.

— Татарин і є...

— Невіра...

— Шахтарі говорять, що татарина немає душі... бо він «мухоїданин» — мусульманин.

Ахметка часто залишався без роботи, бо його ніхто не хоче брати в свою бригаду: він же нехристь. І тільки щасливий випадок та сміливість татарина допомагають йому вижити та змінити до себе ставлення гірничого оточення. Під час пожежі на шахті Ахметка допоміг врятувати шахтаря, але сам обгорів і вчадів. Оповідання закінчується оптимістично:

«Ахметка вже на другий день вийшов з лікарні. Йому дали роботу на шахті. Шахтарі більше не глузували з «невіри», а дітки сміливо ішли до рук і гралась з ним. Ахметка більше не журився».

У своїх творах про шахтарське життя С. Черкасенко не абсолютизує причини важкого соціального стану робітників, не бачить вини лише у діях багатіїв. Часто причиною трагічної долі стають не лише економічні умови життя, але й мораль героїв, їхня соціальна поведінка («Блажчукове весілля», «Тося» та ін.). І все ж письменник недвозначно вказує на панівні класи та політичний устрій Росії як головну причину народних страждань. В одному з оповідань («Юдита») письменник реалістично передає настрій замучених роботою і безправ'ям шахтарів однієї з шахт Донбасу.

Криком душі можна назвати цей монолог шахтаря:

«Ми ненавидимо все, на що не дивилися, про що б не думали. Ми ненавидимо пишний степ по весні за те, що не про нас краса його, восени — що по нім вільно гуляє вітер, коли в нас, у колодязі, стіни. Ми ненавидимо небо, хоч у Бога давно вже не віримо, ненавидимо за те, що воно потрібне нам, бо без сього не було б куди посилати найстрашніші прокльони наші за наше існування. Ненавидимо хазяїна й інших ненавистю голодного, побитого пса, за те, що служимо їм. Ненавидимо себе, свою нікчемність, непотрібність самих до себе».

В цих рядках відчувається нелюдська ненависть, що пробуджується у серцях робітників чорного підземелля, відірваних від національних коренів свого народу, перетворених обставинами соціального буття у темну фізичну силу. Це могло б стати застереженням для власті імушим від надмірного визиску трударів. Але такі думки, не раз висловлювані у прямих протестах робітників, не змінювали становища: непоступливість господарів шахт і робітнича сліпа затятість призвели до страшної суспільної кризи, яка вилилась у криваві революційні події та ще кривавіші соціальні експерименти наступних десятиліть.

В оповіданнях «Маленький горбань», «Яма», «Безпритульні», «Великодня ніч», «Сашків кінець» перед читачем постають радості, втіхи і страждання дітей шахтарських селищ. Трагічною зображена письменником доля дитини а оповіданні «Великодня ніч». Тут розповідається про те, як у ніч перед паскою всі готуються йти до церкви, де ввечері пускатимуть ракети, відбуватиметься народне свято. В цю ніч силоміць до роботи ведуть хлопчика Сьомку. Штейгер його силою спускає в шахту і наказує пильнувати за машинами, які треба постійно змащувати мастилом... До півночі всі шахтарі вибрались на-гора випити горілки та подивитись пускання ракет. Залишився в шахті лише переляканий Сьомка. І от в страшній підземній тиші перед зором хлопчика попливли видіння і марева з легенд та переказів про нечисту силу, про страшного діда з зеленою бородою по коліна.

«Чвак-чвак... чвак-чвак, — раптом почулося з хідника.

Сьомка обмер... Серце йому дуже-дуже затіпалось й раптом боляче-боляче занило.

«Він», — блискавицею мигнула думка, але миттю погасла. Перед широко розплющеними очима вимальовувалася зелена, невиразна постать...

Серце забилося востаннє й стало, і тільки в ухах ще якусь мить лунало страшне:

«Чвак-чвак... чвак-чвак!...»

З темряви вийшов Опецьок — молодий буланний кінь, та його Сьомка вже не бачив, хоча очі й були широко розкриті — у нього розірвалось від страху малече серце...».

Дещо інакше звучить тема дитинства в оповіданні «Маленький горбань». У центрі твору доля маленького каліки Павлика, в якого немає батька, і він живе з матір'ю та дідом. Він ласкавий, уважний до людей і природи. Під впливом материних казок формується його лагідний характер, а каліцтво робить уважним до чужого горя. Так, побачивши, як хлопці знаходять пташині гнізда, Павлик знищує хлопчачі позначки пташиних, рятуючи цим не одного пташеняти... Хлопці за це б'ють Павлика,

знушаються над ним. Його жаліють мати, дідусь. Спільну мову хлопчик знаходить з дівчатками, з якими часто бавиться.

Як бачимо, проникливий погляд письменника помічає негаразди шахтарського суспільства не лише на рівні виробничо-побутових стосунків дорослих. Він всебічно досліджує причини негативних явищ, які виростають із дитячих стосунків, дитячого виховання.

В інших оповіданнях («Яма», «Сашків кінець») ми зустрічаємо ті ж картини безрадісного життя шахтарів. Обидві розповіді закінчуються трагічно – смертю дітей з різних, але обумовлених соціальними причинами, умов.

Як уже відзначалося, одним із перших в українській літературі С. Черкасенко звернувся до зображення психологічного стану тварин: вони страждають, мовчки спостерігають за людською зневагою до себе, розкриваються у своїй поведінці як активні діючі особи. Треба сказати, що до середини минулого століття більшість навіть вчених людей вважала, що тваринний світ існує за своїми законами, далеко відмінними від людських. Багатьом здавалася образливою думка, що людина і тварина єдині за своїм походженням. І тільки висунення Ч. Дарвіном ідеї про спільність причин появи на землі людини і тварини значно змінило такі уявлення. Різко стало змінюватись ставлення людства до «братів наших менших», і в першу чергу це виявилось у художній літературі, у творах Л. Толстого («Холстомер»), А. Чехова («Каштанка»), Е. Сетон-Томпсона («Розповіді про тварин») та ін.

В оповіданнях С. Черкасенка «Воронько» та «Безпритульні» поруч з людьми тонким словесним пензлем змальовує художник страждання і загибель тварин. Це не лише привертає нашу увагу до їхньої долі, але й примушує замислитись над причинами людської жорстокості, над необхідністю бути милосерднішими.

В оповіданні «Воронько» письменником розкрито трагічна доля коня, який ще молодим лошаком був спущений людьми до підземелля шахти. Тут він втратив здоров'я від постійної вологи. Люди ж відплатили йому за багаторічну працю невдячністю: його хворого і вже непотрібного підняли на поверхню. Від довгого перебування у темряві на денному світлі кінь осліп... Про стан Воронька, його переживання ми знаємо не лише зі слів автора і наглядача конюха Архипа. Волею авторської уяви ми проникаємо у думки тварини, у її оцінки того, що з нею відбувається... Твір кличе людей бути уважнішими до чужих страждань. Бо ми живемо в одному світі, разом і під одним сонцем.

Близьким за тематичною спрямованістю до «Воронька» є оповідання «Безпритульні». Тут автор продовжує паралельно відтворювати життя людини, безбатченка хлопчика Китьки (Микити), і собаки Кудли, цуценята якої гинуть під час повені. Проникливо-гуманний погляд письменника на життя викликає у читача співпереживання. Страждання тварин і людей від жорстокості чи неуваги інших людей доповнюють невеселу картину шахтарського краю.

В ряді своїх оповідань письменник звертається до зображення інтелігенції шахтарських селищ. Героями цих творів є інженери, штейгери, вчителі, професійні революціонери. Досліджуючи донецьке суспільство, автор дотально вивчає і цей прошарок суспільства, причетних до гірничого життя. Інколи інтелігенти зображуються людьми глибоких, проникливих, часто ліричних почуттів. Вони трагічно відчують невідповідність суспільного життя і краси степової української природи (образ штейгера в оповіданні «Весна»). Гострим, навіть авантюрним сюжетом позначено ряд оповідань із життя інтелігентів-революціонерів. Так, в оповіданнях «Лаборантка» і «Що сильніш» розповідається про вбивство революціонерами визискувача шахтарів штейгера і військового офіцера, що прибув усмиряти шахтарський бунт. Треба відзначити, що ідея революційної боротьби, крайні революційні методи щодо зміни державного ладу не сприймаються в оповіданнях як щось необхідне і неминуче у розв'язанні соціальних протиріч. Автор прагне об'єктивно проаналізувати мораль і настрої революціонерів,

не прикрашаючи їхньої часто жертвовної долі. Бо, врешті-решт, письменницький виствір не керівництво до суспільних дій, а художня література.

Канонізація революційних діячів відбулася в літературі дещо пізніше, вже за радянського часу, коли кривавий революційний терор було беззастережно визнано єдино правильним шляхом соціального визволення трудящих.

Оригінальним майстром слова виявив себе С. Черкасенко й у драматичному жанрі. Бурхливе життя у шахтарському краї вимагало від письменника творів з активною дією і позицією героїв. Саме такими стали етюд «Повинен», драма на п'ять дій «Хуртовина» і поетична драма «Казка старого млина».

Перші дві речі написані автором під впливом гострих революційних подій на Донбасі у 1905–1907 роках. Письменник глибоко, переконливо передає обстановку на шахтах: доведений до відчаю трудовий люд змушений був взятись за зброю. В етюді «Повинен» – невеличкому драматичному творі – розповідається про загибель під час розстрілу страйкуючих робітників молодого шахтаря. Глибоко вражає невідворотна переконаність юнака у боротьбі з існуючим ладом. Навіть загроза смерті не зупиняє його.

У драмі «Хуртовина» письменник широко розгортає картини життя шахтарів, основної верстви населення, інтелігенції. П'єса розкриває обстановку у революційний час, дає відповідь: чому суспільство дійшло до трагічної ситуації, коли тільки пролита кров може вгамувати пристрасі... Це, перш за все, нестримна жадоба багатих шахтовласників до збагачення за рахунок визиску шахтарів. Так, майбутній зять хазяїна Тарана, управитель шахти Голубицький, проголошує на адресу робітництва: «...наш шахтар не тільки має на хліб, а й на горілку, і це шкідливо одбивається на самих шахтарях, а також на підприємстві. Од сього і вибрики всякі...» Нерозуміння, а швидше всього небажання розуміти проблеми простого трудового люду призводять до вбивства робітниками хазяїна шахти і спалення маєтку.

Отже, С. Черкасенко прагне підійти до соціальних проблем шахтарського суспільства з різних сторін, прагнучи об'єктивності в оцінках явищ, неупередженості у висновках.

У «Казці старого млина» письменник залишається відданим реалістичному зображенню життя, але відчутним стає його прагнення до узагальнюючих, філософських мотивів, образів-символів.

Місцем дії у драмі є широкий південно-український степ, напередодні і під час його освоєння підприємцями. Тут автор скористався власними враженнями від баченого в дитинстві південноукраїнського степу, а також використав історію перетворення донецького дикого поля в промисловий шахтарський край. Критики свого часу відмічали вплив на С. Черкасенка «Лісової пісні» Лесі Українки. Як і геніальна поетеса, Черкасенко ставить філософську проблему єдності людини і природи, притягує увагу суспільства до екологічної загрози у промислових центрах.

Відтворює письменник тут і мотив гострої боротьби між робітниками і панством. Та тут не дається відповідь, як повинно змінитись суспільство на краще. Програма революціонерів Подорожного та Сусанни не розкривається до кінця, вона виглядає часом утопічною. Але перед нами художній твір, а не рецепти до перетворення людських взаємин.

Завершуючи розмову про творчість письменника-земляка Спиридона Черкасенка, відзначимо, що він розширив межі українського художнього слова зображенням у віршованому, прозовому і драматичному жанрах одного із своєрідних регіонів України – Донеччини. Наш промисловий край постав у проникливому слові письменника із жорстоких сцен, людських страждань, із гострих конфліктів між шахтарями і хазяями-визискувачами. Слово письменника-земляка кликало любити людей і тварин, цінувати і берегти красу донецького краю. Він стояв на сторожі справедливості і був гордий з того:

*Я — вгорі, я на дзвіниці!
Я — на варті. — стережу!
Серце маю я із криці,
Як ударю — розбужу.*

Спиридон Черкасенко

ВОРОНЬКО

Старий конюх Антип поставив біля ясел дві цеберки води. Жалібно дзенькнули залізні дужки, й вода хлюпнула через вінця на вкритий соломою дерев'яний поміст низенької, тісної, підземної стайні. Старий колишній шахтар плюнув спересердя й почав замішувати палицею полову, хлюпаючи на неї пригоршнями воду.

Воронько відступив од ясел на повід і все тягся до цеберки з водою.

— Ну-ну, підождеш, за шию не капає, — бурчав лід ніс Антип.

— Знаю, що кортить. Та ба, виходить, таке правило, що не можна.

— Гу-гу-гу-гу! — тремтів ніздрями Воронько. Широко розплющивши свої ласкаві зчорна-сині очі й нашорошивши вуха, він повертав голову то до діда, то до цеберки.

— Тривай-стривай, замішаю, тим часом ти прохолонеш трохи, — провадив своєї дід.

— Не бійсь, набігався за півдня?.. А то ж як?.. Зробити, товаришу, пів-упряжки — то не люльку викурити. То-то-то й є. Упрієш, ого! Ще й як упрієш. Ти думаєш, дурна голово, Антип не знає? Знає він добре... Дід Антип, голубе, бачив смаленого вовка, був під конем, був і на коні. А тепер ось, скажемо, й знов під конем — навряд чи й видряпається з-під нього. Куди там!.. А колись ...ого-го! А ти думав як? Він, голубе, був колись не конюхом, а забойщиком. Краще од нього ніхто, було, не врубає вугілля. А тепер що Антип?.. Пху! Абищо — конюх...

Довго ще бубонів дід, стукаючи палицею в дно ясел. Потім він обтер полою руки, витяг з кишені кисет і почав набивати люльку. Воронько нарешті переконався, що все одно, поки дід не схоче, води не нап'єшся, й заспокоївся, похнюпившись.

Сумно... Ледве миготить на землі біля ясел мідяний каганчик, то притухаючи зовсім, то часом розгоряючись. Чорна кептяга розходиться від нього у вогкому теплом повітрі й сивим димком сповняє стайню. Чорна химерна дідова тінь нешвидко коливається на стіні, на густо поставлених дубових стовпцях, сягає до стелі з таких самих поперечок, з білими пухнатими плямами біля щилин; то розрісся слизький мох — єдина рослина в підземнім царстві пітьми.

Тиша... могильна... Глухо лунають — може, далеко, а може, й близько — стукування шахтарського кайла об тверде, як камінь, вугілля; лусне, як з пістоля стрельне, дубова поперечка під страшною вагою землі; з грюканням, тупанням промайне повз стайню партія вагончиків з чорним, виблискуючим іскорцями, вугіллям — і знову все затихне, тільки й чути, як набридливо, не вгаваючи, бринить по рівчаках під стінами продольної вода.

Все згуки, давно й гаразд відомі Воронькові, згуки, що давно колись жахали його, але тепер на них він не звертав найменшої уваги, ніби й виріс під цю важку, гнітючу музику шахти.

Років з чотири тому його ганебно скрутили вірьовками люди й спустили сюди, в цю темряву, повного весняних згуків, соняшного саява й тепла, спустили в пекло й цілий місяць дбали про те, щоб він вважав убоге миготіння чадного каганця — за сонце, за світло, а вогке, смердюче, нерухоме повітря — за ніжний подих вільного, запашного степового вітру, могильні підземні згуки — за чудову музику степу, гнітючу,

пекельну темряву — за дивну, теплу, ласкаву, зоряну, літню ніч. І вони, люди, дійшли свого.

Пролинув рік, і Воронько навіть забув про все. Тільки ряди-годи, після тяжкої, неприємної праці, дрімаючи біля своїх ясел, бачив він казкові, чарівні сни. В його конячій голові виникали пишні картини минулого, й він часто-густо довго не хотів розплющувати очей, аж поки твердий закаблук старого Антипа не доводив йому, що то — сом, мрія, й більш нічого.

— Повернись! Назад! Проклятий! — кричав тоді своїм хрипучим голосом дід Антип, й важко зашкарублюю долонею бив Воронька по теплих, вогких, м'яких ніздрях. Воронько спросоння високо підкидав голову, прищуливши уха й уникаючи дідового кулака, й довго ще не міг прийти до пам'яті — де він і що він. — Ач який! Ба — спить собі... Солодко, мабуть, заснулося. Ще, може, й приснилося гарненьке, хе!.. Но! Здох ти йому ще маленьким!.. — лютував старий конюх, шарпаючи за повід і виводячи коня із стайні, щоб запрягти в партію порожніх вагончиків.

Воронько ніяк не міг звикнути до такої ділової несталості збагнути, чого він часом так лютує. Адже ж він буває іноді лагідним, зве Воронька товаришем, навіть братом. В глибинах свого конячого серця почував він, що й дідові, мабуть, ввижаються чудові сни минулого, але свідомість, що все те — річ безповоротня, робить діда сказаним.

Були хвилини, й навіть по декілька разів на день, коли на Воронька невиразно, ніби з імлі сучасного, віяло чудовим минулим. Це тоді саме, коли старий Антип приносив у ясла оберемок свіжого, запашного сіна, що так його любив Воронько. А то проходила повз стайню юрба млявих шахтарів, що допіра спустилась в шахту згори, й сердешний кінь чулими ніздрями удихав з їхньої брудної одежі приємний п'янкуватий пах соняшного променю й тепла.

Нудно в шахті... Воронько тільки й знав, що возив по рейках сюди та туди залізні вагончики: далеко в глибінь — порожні або з дубовими стойками (стовпцями), а звідтіля — повні сірого глею або чорного вугілля. Він ніколи не розмірковував (чи не тямив, чи не хотів) над тим, кому їй задля чого потрібні ці блискучі тверді каменючки: впрягли його — він віз їх, важко ступаючи й оступаючись на шпалах, укритих глеяною липучою калюкою й посиляних жужелицею; розпрягали й вели до ясел — він пив, їв і спочивав.

Ось і зараз, підживившись трохи, він мусив поспішати до далекого штрека, щоб поодтягати звідтіля вагончики, бо побіч з тим штреком шахтарі вже вибрали вугілля й вибивали стойки, що підпирали стелю, бажаючи завалити те порожнє місце (стовб).

Дід набив люльку тютюном й, поклавши її на край ясел, не поспішаючись, напоїв коня, одгорнув рукою мішку й насипав йому гарець вівса. Потім перевернув догори дном цебро й почав викрешувати огню. Довго він цокав кресалом по каменю й лаяв на чім світ невість кого. Нарешті губка затлілась, червоний огник від люльки освітив настовбурчені жовта-сиві підстрижені вуса, край облупленого червоного носа й відбився в помутнілих старечих очах. Довгий хрипучий кашель хитнув сухорлявою, виснаженою довголітньою працею, постаттю дідовою, дико свиснув під низькою стелею, ушух на мить і знову кинув дідом наперед і назад. З кашлем вибухнуло з трухлявих грудей люте прокляття на гірке, безпросвітне життя. Потім все затихло, й тільки Воронькове пирхання й хрустіння вівса на зубах та таємничі стукування й тріск порушували мертво тишу.

— Гей-гей! Дідьку старий! — розітнулося по шахті. — Довго ще кунятимеш там? Подавай Воронька — час вагончики поодтягати!..

Дід Антип не, ворухнувся. Він знав, що то галасує десятник, але не звернув уваги. Багацько їх бачив він на своїм віку й звик до їхніх покриків, лайки й навіть биття.

— Гукай, гукай собі на здоров'ячко, — бубонів старий, — така твоя собача служба. А наше діло слухати й робити своє... Підождеш — не собі робиш, хазяїнові! Не візьме

тебе лиха година, а хазяїн не зубожіє, коли Антип спочине трохи...

Промайнуло ще з чверть години. Дід мовчав, не випускаючи з зубів своєї люльки. Він підпер голову руками, обперся в коліна й тихо дрімав. Воронько теж скінчив свій овес, не схотів мішки, а, нашорошивши вуха, дослухавсь до чогось, повертаючи голову на обидва боки. Почулося чвакання чобіт по калюці, блиснула лампочка й освітила стайню, Воронька в ній і зігнуту постать старого конюха.

— Чи ви бачили отаке? — обурився десятник на дідову недбалість. — Він спить, гаї... Ось я тебе потягну отсим батоном, то ти знатимеш мені, шкарбане нікчемний, як; спати, коли діло жде...

І десятник підняв із землі батога. Дід схопився, притоптав пальцем потухлу люльку і сховав у кишеню. Метушливо почав він одв'язувати від ясел повода, замахнувшись на Воронька кулаком.

— Ну-ну, не дуже кричи, — бурчав він.

— Багацько вас знайдеться таких командирів...

— Щоб зараз мені був кінь у штрекові, — кинув десятник і зник.

— Зараз, зараз, прояво, бачиш, що одв'язую, не повилазило ж тобі... Диви, який лютий, галасує. Назад, проклятий...

Старий одв'язав повода й повів Воронька низькою мокрою продольною до штреку. Коливаюче світло дідової лампочки одсвічуало в краплях на стінах мільйонами іскор. Густа темрява жакливо тремтіла й посувалася далі й далі.

Воронько почував себе неспокійно й ворушив вухами, виловлюючи з гробової тиші таємні шерехи, ще незнайомі йому. Що ближче до штрека, звідкіля вже доносились. стукання сокир у стойки, невідома тривога опанувала його істотою. Він перелякано повертав голову праворуч і ліворуч, стаючи поводом. Дід махнув на нього лампочкою й погано вилаявся. Але Воронько не помітив того, захоплений гострим передчуттям наглого лиха. Ноги несамохіть ступали обережніш, тіло здригалось... Страшно... Стосажнева товща зловісне мовчала, похмуро нависши над головою.

Ось і штрек. Ласкаво замиготіли праворуч шахтарські хаганчики під низькою страшною стелею, котру підперто було вже тільки кількома стовпчиками: більшість було повибивано й покладено у вагончики, що стояли низькою на рейках вздовж штрека.

— Насилу спромігся — гукнув десятник, почувши чвакання копит. — Запрягай швидше та поодтягуй вагончики: зараз завалюватиме.

— Но! — повернувся дід до Воронька.

Але Воронько, піднявши голову й гостро напружившись, з скаженим переляком дивився в глибіню штрека й ловив вухами, йому самому тільки чутні, згуки.

— Но! Бодай ти йому здох, анахтемої — запінився дід і підняв ногу, щоб штовхнути коня.

Воронько присів на задні ноги, захріп і посунувся назад в темряву. «Чи не здурів оце кінь!» — здивувався дід. Десятник нетерпляче вчепився за повода і з усієї сили потяг Воронька до себе. Кінь смикнув головою, вирвав у нього з рук поводи й, ступаючи по рейках та шпалах, зник в пітьмі.

— Що то за лиха година! Ніколи не траплялось раніш такого, — розвів руками десятник.

Страшна думка блискавкою промайнула старому в голові. Він не своїм голосом гукнув:

— Хутчій тікай, хлопці, зараз завалитьсяя.. Скотина чує лихо...

Не треба було вдруге гукати. Шаhtarі ледве встигли вихопитись, як важка стеля в стовбі й над штреком, з надзвичайним грюкотом і тріском завалилася, пощепивши товсті дубові підпори на тонісінькі трісочки.

Мабуть, з хвилину стояли люди нерухомі, скам'янілі, пополотнілі від жаху; смерть зазирнула їм у вічі. Нарешті, немов по команді, почали хреститись і дякувати Богові за рятунок.

А Воронько стояв спокійно в стайні. Підвівши голову, він смикав крізь щаблі запашне сіно, навіть не знаючи те, що обрятував розумних людей від наглої смерті.

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком минав на горі, а в шахті під землею тяглась тяжка, безпросвітна ніч.

Воронько возив вагончики, їв, пив. Од доброї їжі він зробився гладкий, круглий, як опецьок, але від постійної шестилітньої біганини по калюці занепав на ноги. Стоючи похнюпившись біля ясел в стайні, підгортав він по черзі то одну, то другу ногу і часто уві сні важко з присвистом зітхав.

Дід Антип давно вже зауважив, що з Вороньком діється щось погане. Не раз він підходив до нього, нагинався, стогнучи, й тикав кривим, корячкуватим пальцем в коліна, вище копит, і все бурчав, все бубонів і лаявся.

— Що, товаришу, непереливки, мабуть, нам з тобою? А ти ж як думав — ми з каменю з тобою, чи що?.. Ні, брате, камінь і той не видержує, а ми ж, що не говори, живі створіння. У мене, товаришу, ще раніш твого ноги болять... і груди... ох, як болять... дихати боляче. А ти думав, ні? Ти думав, старий Антип із заліза?.. І залізо, голубе, іржавіє... То вони тільки, — дід махнув рукою в темряву, — думають, що нам зносу немає, що ми ледащо... Де вже тамі.. А треба, брате, держатися. Тобі що? — дурниця. Витягнуть на-гора, й доб'ють довбнею, й шкуру здіймуть, а мене, товаришу, довбнею не дістанеш і шкури не здіймеш, хоч би й забажав. Закону такого ще поки не вийшло. Та й навіщо кому моя шкура? Бубона з неї не зробиш, надто обшарпалась... А жерти треба, живота не урезониш. Ну, й тягтиму... А чим — спитай? І сам не знаю. Висмоктали, все вимотали, нічого не зосталося.

Прошло ще кілька тижнів. Воронько не міг вже стояти, перестав їсти, лягав, натягнувши повода, й тихо дрімав. Не знати було, чи думав він про що, чи, може, чекав тільки на смерть. І химерою здавалася думка, що над такою гладкою, здоровою й могутньою істотою витає смерть.

Завітав якось до стайні штейгер, прочувши, що Воронько слабий. Подивився він на лежачого коня, не поняв віри хворобі, взяв батога й тричі оперезав Воронька впоперек. Кінь не підвівся, а тільки розплющив очі, мотнув головою і знову опустив її до землі, злегка здригаючись під шипучим хльосканням батога.

— Що з ним? — звернувся штейгер до діда Антипа.

— Ноги, сказати, ниють, — запобігливо обізвався старий, зцупивши з голови картуза. — Прошли наскрізь вогкістю, сказати, як би риматизм...

— Ревматизм?.. Хе... Вже ти й скажеш, слухай тільки.

— Так тошно, ваше благородіє.

— Ну, то нічого його й держать тут, — промовив штейгер, штовхнувши Воронька чоботом, — видать на-гора! Скажу, щоб дали другого.

— Слухаю, — муркнув десятник. Штейгер вийшов.

— Отака-то, товаришу, — решта!

Дід важко зітхнув, сів на цебро біля ясел, подивився на Воронька, витяг кисет і люльку й почав колупати в ній пальцем. Дві буйні старечі сльози тремтіли на віях.

За годину прийшло чоловік з шість кремезних байдужих шахтарів, підвели стусанами Воронька з-під ясел і повели до кліті. Там вони спутали його, повалили на кам'яні плити, скрутили вірьовками, поклали на низьку вагонетку й стягли в кліть. Дід Антип востаннє погладив його по крижу... Кліть піднялася, тремтячи, й Воронька обгорнула чорна-чорна страшна пільма й скажений жах. Напруживши останню силу, він рвонувся, але цупко було затягнуто вузли на вірьовках. Воронько більше не силкувався. Його підіймали, а йому здавалося, що він падає кудись глибоко-глибоко в чорну безодню. Хвилиназдався за вічність...Що воно? Давно забутий пах залоскотав

йому в носі. Воронько широко роздув ніздрі й жаденно удихав його всіма легенями. Блискавкою встало перед ним все минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі?.. Світло, справжнє світло... Ще мить – і Воронько нагорі. Бурхливим потоком полились йому в вуха надземні вільні згуки, дивна музика степу; блискучими пасмами золотого саява засміялася до нього гаряча, весела весна. Його боляче різнуло по очах, ніби хто ножем провів по них... Але Воронько радо-радо заіржав: він ще раз бачив... сонце!..

Його розв'язали, розплутали й поставили на ноги. Молодий бадьорий шахтар сіпнув за повід:

– Но!

Воронько не йшов.

– Но!..

Воронько повернув голову й мазнув другого шахтаря в обличчя ніздрями.

– Та він, товариші, нічого не бачить!..

Так. Воронько осліп в ту мить, як сонце ласкаво блиснуло йому в вічі... За довге перебування в темній проклятій шахті Воронько одвик од світла, а люди, розумні люди, підіймаючи сердягу нагору, забули зав'язати йому ганчіркою очі...

(Друкується за: Оліфіренко В. Дума і пісня – Донецьк: «Донбас», 1993.)

Раїса Мазоха

МАРКО МИКИТОВИЧ ЗАЛІЗНЯК

У фондах Красноармійського історичного музею⁸ зберігаються архівні та фотодокументи М. М. Залізняка.

Можливо вони не викликали б у істориків та краєзнавців зацікавленість, але за цими фотографіями стоїть цікава і непересічна постать фотоаматора. В музеї, крім фотографій, зберігаються і спогади Марка Микитовича, і щоденники, які допомагають достовірно розкрити його історичну постать. (У всіх наведених спогадах зберігається лексика автора).

Хто ж він такий Марко Микитович Залізняк?

Народився М. М. Залізняк (Железняк) 5 травня 1893 року у селі Сергіївка Красноармійського району у селянській родині. Із спогадів Андрія Марковича Залізняка, його сина, відомо, що батько Марка Микитовича (дід Микита) володів 7 десятинами надільної землі, і був набожною людиною.

М. М. Залізняк закінчив двокласну школу. У 1905 році, у 12-річному віці, у газеті «Сельский вестник», яку батько протягом багатьох років передплачував із Москви, прочитав об'яву: «Хто хоче заробити 100 карбованців на місяць, займись фотографією».

Як згадує Марко Микитович у своїх спогадах «Воспоминание о пережитых фактах и о роли фотолюбительства» [1а].

«История моего фотолюбительства началась с 1905 года в возрасте 12 лет». Під час різдвяних свят, колядуючи та щедруючи, я назбирав 4 карбованці сріблом. Став віддавати батькові, а той каже: «Мені твої гроші непотрібні, я подивлюсь, чи зумієш ти ними розпорядитися».

Марко за допомогою начальника пошти оформив замовлення і через деякий час одержав посилку з Харкова: фотоапарат фірми «Анатолій Вернер и К^о» з приладдям. Відтоді він не розлучався з ним. Але скільки довелося випробувати невдач та розчарувань, поки в хлопчачих руках з'явився перший знімок.

З щоденника: «І ось я почав фотографувати... Та проявляти в конюшні у темному вуглі, при відкритих дверях, і отримував чорну пластину. Батько, посміхаючись, мені говорить: «На коробці написано «Фотокартонет», значить карток нет». Але згодом до нас у село приїхало німецьке сімейство... І я побачив, як їх син, проявляє фото в кімнаті, зовсім закриваючи вікна ковдрою. Я став робити також, і в мене знімки стали гарно виходити».

У серпні 1914 року Залізняк був призваний до армії, а вдома залишив дружину та малого сина Терентія (1913 року народження). В Бахмуті він разом з односельцем Савою Теодорським був призначений в гвардію Петрограду (до царя на службу).

Усім (60-ти гвардійцям) дали місячну відпустку додому, «щоб явилися героями». По закінченню її він приїхав на збірний пункт у Бахмут у старій рваній одежині, як порадив батько. І цим усе зіпсував. Його, і ще 15-тьох таких як він, начальник вивів із шеренги і сказав, що у царя такі голодранці служити не будуть. І направили їх служити не до Петрограда, а у Варшавську гвардію. Довезли їх до Мінська, але потім вернули до Харкова, бо німець уже захопив Варшаву. Усього один місяць навчали, і

⁸ З огляду на перейменування міста, у зв'язку з декомунізаційними процесами, назву закладу змінено на Покровський історичний музей.

як згадує Залізняк в останній день навчання деякі не могли відповісти, як називаються частини гвинтівки», і зразу ж відправили на передову (у Тернопіль).

І де б не був Марко Микитович, завжди з ним у речовому мішечку був його фотоапарат, «холщовий червоний ліхтар», що складався, а за халявою чобіт склянки з проявником та закріплюючою речовиною. Треба зауважити, що фотографі на той час, потрібні були в кожному полку, за словами Марка Микитовича «щоб зробити після війни музей». Офіцери, дізнавшись про те, що Залізняк фотограф, забрали його та ще трьох в штаб корпусу на іспити (випробування). Апарат був незнайомий, але Марко Микитович виявив кмітливість (навів чіткість), і його залишили при штабі. Через місяць він одержав атестат про закінчення курсів, і був відряджений в штаб 20 Галицького полку. Прибувши до цього полку, як згадує Марко Микитович, з ним трапилась така пригода при зустрічі з начальником.

З щоденника: «Заходю та й кажу: «Здоровствуйте, з середою, будьте здорові!» — як бабуся нас поздоровляла. А він грізно: «Ти хто такий будеш?» Я кажу «Фотограф» — «Сомнівельний фотограф, іди до вістових».

А через декілька днів Залізняк зробив за наказом ротного перший знімок на фронті: це було вручення нагород героям. Потім фотографував самого ротного, однополчан в окопах і на відпочинку, а іноді і під вогнем.

З щоденника: «На третій день неміц почав середибелого дня обстріл наших окопів. Как мне денщик ротного принес аппарат и говорит: «Ротный приказал, чтобы вылез наверх окопов и сфотографировал разрывы снарядов над нашими окопами. Я подумал: «Назвался груздем — полезай в кузов». Все солдаты у бойниц головы прислоняют к стене... а я вылез и слышу, как один снаряд разорвался метрах в 10-ти от меня, а те дальше. Я щелкнул. Снимок очень хороший получился».

Згодом Марко Микитович відмовився бути фотографом за наказом ротного, але продовжував фотографувати в себе у взводі і тільки своїм «фотокартонетом».

На фронтах першої світової мужньо і сміливо воював Залізняк, за що ще на початку служби отримав нагороду, але знайшла вона його вже після повернення зі шпиталю, в 49-й Брестському полку. (записна книжка, номер нагороди Георгіївський хрест 4 ст. № 102 181, 30 липня 1918 р.).

Зі спогадів сина М. М. Залізняка, Андрія Марковича: «Він (батько) з товаришем погодився добровільно доставити патрони за два кілометри від того міста, де вони були, туди, де йшов бій. На груди прив'язали їм утиральниками по два цинка патронів, і полізли вони по кювету під безперервним обстрілом. Патрони вони доставили, їх розцілювали і записали їхні прізвища. На нагороди ніхто не сподівався». Це було 22 квітня 1915р. [16]. А вже 5 травня 1915р. під час бою Залізняк був тяжко поранений у груди. У Брест-Литовську його як тяжкопораненого повинні були зняти з поїзда і залишити в міському шпиталі. Але як він згадує: «А мені дуже хотілося їхати далі від війни в тил. Я встав з койки, вийшов з вагону, а поряд вагони-теплушки з легкопораненими. Я підійшов до такого вагону, показую жестом одному солдату: «Підсади мене у вагон». Він підсадив: «На койці пасажирського вагону я залишив речовий мішок, що знаходився у мене в головах. А там був мій фотокартонет та негативи, що були зроблені на передовій». Так він з легкопораненими бійцями потрапив до Москви, але загубив речовий мішок з своїм знаряддям та фотоапаратом. Так загубився перший фотоапарат Залізняка.

У Москві Марко Микитович був направлений до Єрмаковського розподільного шпиталю, а потім тижня через два він був переведений в шпиталь при музеї Олександра III (нині Палац мистецтв), де сестрою милосердя працювала княгиня В.Н. Трубецька, яка за свої кошти утримувала 125 поранених. Тут, у шпиталі і відбулось знайомство сільського юнака з княгинею Варварою Миколаївною Трубецькою. Його і ще декілька видужуючих Варвара Миколаївна запросила у свій маєток, де він лікувався і відновлював сили.

Але на цьому спілкування з Трубецькими не скінчилося. Після видужання М. М. Залізняка, знаходячись ще у Москві, не раз спілкувався з княгинею.

З щоденника: «У меня оказалось с имения Трубецких 60 рублей серебром, в магазинах я купил себе фотокамеру ящичную, фотобумагу, проявитель. И так Варвара Николаевна узнала, что я фотографирую. Взяла меня за руку, идемте в мойдом на Волхонке, чтоб узнали, где я живу. Вечером будем отмечать одной сестре День ангела, я хочу пригласить вас п'ять человек на вечер. Там я по видоискателю навел на сидячих за столом, зажер ленту магния и пока лента горела, я успел сделать два снимка».

У Меньшово М. М. Залізняка не тільки підлікувався, але у маєтку Трубецьких прийшла до нього ще одна захопленість — садівництво.

«Високий, дужий і витривалий, до того ж грамотний і начитаний солдат повернув до себе увагу господині дому, яка сприяла його подальшій освіті, дозволяла користуватися великою бібліотекою князів Трубецьких, а пізніше надсилала йому на фронт фотоматеріали і хімічні реактиви для друкування фотографій».

Після курсу лікування настав час від'їжджати на фронт. На згадку про дружбу Варвара Миколаївна вручила Марку Микитовичу купюру 500 рублів. На той час це були великі гроші — ціле багатство. Але він не витратив їх, і були вони сімейною реліквією родини Залізників. А через багато років у 1991 році (червні) його син, Андрій Маркович, знайшов (розшукав) нащадків князів Трубецьких і передав їм цю реліквію.

«Я вам перешлю эти деньги. Пусть они останутся Вашей семейной реликвией», — писал в июне 1991 года Андрей Железняк своему тезке, Андрею Трубецкому

А у відповідь син Залізняка отримав книгу з дарчим написом «Записки кірасира» Володимира Сергійовича Трубецького.

Після лікування Марко Микитович зарахований у збірну роту, а наказом №267 від 15.10.1915. — зачислений у списки 49 піхотного Брестського полка, 9 роти (послужний список 49 піхотного Брестського полка старшого писаря старшого розряду Залізняка Марка Микитовича).

З поверненням на фронт спілкування з родиною Трубецьких не припинилося. Він продовжував свою фотографічну діяльність. Фотографував у окопах, на відпочинку, іноді під вогнем. І декілька фотографій надіслав Трубецьким.

З щоденника: «И вскоре я получаю посылку от Трубецких, в которой кроме шоколадов, три сотниоткрыток Кодак, пластинки, проявители. И таких посылок я было получил пять, а потом я наиболее в 1916 году фотографировал в разных условиях свою девятую роту».

Перед Великоднем у 1916 р. Марко Микитович отримав останню звістку від Трубецьких. І цю поштову картку «...самую дорогую для меня память — открытку княгини Трубецких, где они поздравляют меня с Пасхой на передовой и о посылке мне пятой посылки с гостинцами и фотоматериалами» він тривалий час зберігав у сімейному архіві.

Перебуваючи на передовій Залізняка порадою офіцерів уперше у 1916 році надіслав свої знімки до журналу «Огонек», їх надрукували. Так наш земляк став фронтовим кореспондентом журналу «Огонек».

З щоденника: «Получаю письмо с редакции «Оронька», который издается при биржевых ведомостях. Почему вы, Железняк, не назначаете цену своим фото. Мы имеем право печатать только по договоренности. Я написал им — если находите нужным печатайте по вашему усмотрению. И они начали печатать в №41 и 42 за 1916 год в журнале «Огонек». А мне высылают за каждый снимок по 10 рублей. Одного разу офицеры, схватив меня, начали качать. Поздравляем тебя. На обложке журнала наш фельдфебель Гавриил Ямковский делает выговор солдату за ржавый затвор винтовки...».

У наступних номерах журналу з'являються нові й нові фотографії: землянка; солдати і офіцери в лісі під Почаєвим; група Георгіївських кавалерів; підірваний міст біля

містечка Марашешти в Румунії; взяття австрійських окопів. У № 43 журналу «Огонек» було надруковано фото під назвою «Наші війська захопили « Дворець «Франса Йосифа» – так жартівливо солдати нарекли дуже гарну землянку австрійців , яка була мабуть штабом полку. Це й фотовідбиток зберігається у фондах Красноармійського історичного музею.

На фронті Марко Микитович завів невеличку записну книжечку, яку виготовив сам. Аркуші взяв з учнівських зошитів, обгортку зробив із старого посібника з письма і граматики, все це зшив і отримав чудову записну книжечку. Згодом знайшлась для книжки і суперобгортка. Одного дня був збитий австрійський літак, у якого, як і в усіх перших літаках, крила являли собою каркас, обтягнутий шкірою. З шматочка тієї шкіри й зробив солдат Залізник суперобгортку для своєї записної книжки. На першій сторінці цієї книжечки – «Молитва християнина у небезпеці», потім таблиця множення, адреси знайомих, рецепти для проявлення фотографій. Читаючи її дізнаємося і про солдатський пайок в роки першої світової війни.

У ту книжечку записував Марко Микитович свої спостереження, враження, корисні поради, взірці рапортів, донесень, заяв, посвідчень. А ще – чернетки солдатських листів, бо він, як один з небагатьох грамотних воїнів, допомагав писати листи малописьменним солдатам.

За мужність та відвагу в роки першої світової війни Марко Микитович був нагороджений Георгієвським хрестом 4 ступеню (№ 556062, наказ №58 від 1917 року) та срібною нагрудною медаллю «За Усердие» на Станіславській стрічці (наказ №5, 1917р.). Але нажаль, ці нагороди не збереглися. У тяжкі часи голодомору Марко Микитович обміняв їх (у сел. Гришине) на два пуди хліба. Залишилась тільки стрічка, яка зараз зберігається у фондах музею.

У фондах Красноармійського музею зберігається декілька фотографій Марка Микитовича Залізняка періоду I-ої світової війни. Деякі фотографії надруковані з фотонегативів на склі його сином, професійним фотографом Андрієм Марковичем.

Револуція 1917 року застала Залізняка Марко Микитович у Румунії. Важким був шлях повернення на Батьківщину. Пішки пройшов усю Бессарабію, верхи на конях доїхав до П'ятихаток, а потім на дахах вагонів додому. У своє рідне село Сергіївку Залізник повернувся у кінці березня 1918 року. Повернувшись додому, Марка Микитовича настигає нещастя. Він захворів висипним тифом. А через деякий час його дружина померла після пологів, і Марко Микитович залишився сам з двома дітьми: п'ятирічним сином та донькою, якій було лише три дні.

Він одружився вдруге на Марії Леонівні, яка згодом народила йому ще трьох синів і трьох дочок. Марія Леонівна стала справжньою берегинею родинного вогнища. Була нагороджена медаллю «Мати – героїня». В фондах музею зберігається фото Марка Микитовича, яке він так і назвав «Берегиня». Це фото символізує красу, душевність, працьовитість української жінки.

А в грудні 1919 року Марко Микитович був знову мобілізований до армії, на цей раз до Будьонівської. Але як полковий писар у минулому, то він був призначений секретарем у мобілізаційний відділ свого повітового військкомату, де перебував до 1923 року (набирав добровольців у караульну роту).

У рідне село Сергіївку Марко Микитович повернувся у 1923 році. Подав заяву переселитися до хутора Романівка, який сподобався йому тим, що поряд був дубовий гай. (спогади про садибу Трубецьких). До 1928 року не приймали в колгосп, бо мав лише пару коней.

Згодом відновив заняття улюбленою справою. Фотографував все цікаве й нове, що відбувалось в його рідному краї, с. Сергіївці, с. Удачному: селянські збори, весілля, відкриття першої школи та інше. Велика кількість фотографій з музейної колекції Залізняка знайомить з життям та побутом артілі, колгоспів. За тематикою його фото дуже різноманітні. Вони розповідають і про збори селян, присвячені організації

першого колективного господарства, і правління колгоспу, відживаючу техніку (косовиця лобогрійками), колгоспні роботи (розділ землі на луки, перша колективна сівба, обмолот хліба), і про першу техніку (трактор, радіоприймач), освіту, сільську церкву, розкуркулення та його наслідки.

В серію його фото «Освіта» увійшли декілька фотографій, що зафіксували момент відкриття школи на хуторі Романівському. На першому фото — відкриття першої школи, яка була відкрита в хаті Залізників.

З щоденника: «Мы предоставили бесплатно половину своей хаты, прорубив окно для дверей. Дети с Успеновского, Гришинского, Петровского и Романовского хуторов учились у нас две зимы».

На другому знімку відображена подія відкриття вже нової школи на х. Романівському, яка була збудована на особисті внески хуторян. І ця фотографія завоювала у 1928 році другу премію в конкурсі за кращий аматорський знімок, що був організований журналом «СССР на строите». На третьому фото — учні Удачнянської школи в день святкування 1 Травня.

Дуже цінною є серія фотознімків (п'ять) з зображенням Свято-Троїцької церкви в с. Сергіївка. Особлива цінність їх у тому, що цього храму вже не існує. У 1927 р. він був зруйнований. І тільки завдяки фотографіям М. М. Залізняка до нас дійшло зображення Свято-Троїцького храму. Це і внутрішнє убрання (оздоблення), і архітектура будівлі, і Свято Водохрещення, і встановлення хреста на дзвіниці.

На одному з фото, зробленому у 1926 році, після того як селяни відремонтували свою церкву, верхолази встановлюють на дзвіниці шестипудовий хрест. Це було радісною подією у селі. Затаїв дихання, люди спостерігали за верхолазами. А після, вже на землі, закидали їх подарунками: хустками, рушниками. А в щоденнику Залізняка є деякі факти з історії Свято-Троїцької Церкви.

Окремою темою можна виділити фотографії періоду колективізації, розкуркулення та голодомору у рідному краї. Селянка з малою дитиною тягне нехитрий скарб — розкуркулена; селяни збирають мерзлу картоплю; червоний «аукціон»; відібраний хліб вивозиться на громадське подвір'я — ці фотографії знають в усьому світі, вони періодично з'являються на шпальтах газет і журналів, в документальних фільмах. Ці фотографії увійшли в підручники історії (один із них «Історія», 6 клас, 2006 р.), останнім часом друкувалися в «Голосі України», в місцевих газетах, в австралійській газеті «Вільна думка» та в багатьох інших. Цих фотографій — 19 штук. Вони заслуговують на окреме вивчення та опис.

Особливою сторінкою життя та творчості М. М. Залізняка є його співпраця з Дмитром Івановичем Яворницьким — видатним вченим, істориком, етнографом, директором Дніпропетровського історичного музею (1902–1933).

Його знайомство з Дмитром Івановичем відбулось у 1929 році, коли Марко Микитович вирішив поїхати до Дніпропетровська до свого знайомого — Григорія Угриновича за фотоматеріалами, який на той час працював при редакції журналу «Заря», та завідував фотогуртками. Вранці, маючи час до зустрічі, він завітав до музею, де і побачив фотографії старовинних весіль, пройшов залами, розглядаючи дивні експонати. Зацікавлений музеєм, захотів Марко Микитович поспілкуватися з Яворницьким про якого багато чув, але досі не бачив, і заразом показати свої фотографії. Але у Залізняка не було часу чекати директора, бо треба було поспішати на поїзд. Вчений секретар написав адресу і запропонував надіслати свої знімки поштою.

Дуже жалкував Залізник, що йому не довелося побачитися з професором Яворницьким. Повернувшись додому, він зраз відразу ж кинувся збирати свої знімки та писати листа. Ось що він написав:

«Шановний Дмитре Івановичу, дорогий професоре!

Пробачте мені, що я лізу до вас з своїми фотокартками. Був я в музеї та за браком часу мені не пощастило з вами побачитися... ваш секретар, напевне, розповів

про мене, бо він бачив фотокартки. Отже, надсилаю вам купу фотокарток. Подивіться, будь ласка, якщо там щось путяще, – заберіть їх для музею. Тут сфотографовано селянські весілля, старих людей у характерному одязі, віджили техніку тощо. Був би радий ,якби ви порадували мене хоч би невеличкою відповіддю.

Щиро вітаю і земно кланяюся».

Цей лист та багато інших Марко Микитович передав (під час особистої зустрічі) у 60-х роках Івану Максимовичу Шаповалу, які той ви користувався при написанні книги про Д. І. Яворницького «В пошуках скарбів». Одна з глав цієї книги – «Незамулені джерела», присвячена нашому земляку М. М. Залізнику.

І перше особисте знайомство їх відбулось в кінці квітня 1931 року. Марко Микитович передав Яворницькому свої етнографічні фотознімки, зошита в якому були записані селянські пісні, нові слова, які ввійшли в ужиток колгоспників. Це були найдорожчі дарунки для вченого.

Дмитро Іванович запропонував Залізнику роботу фотографа в археологічній експедиції. Марко Микитович з радістю погодився. І вже 1 травня 1931 року разом з матір'ю, яку направили в Дніпропетровську лікарню, та з дружиною прибув на квартиру Яворницького. В музеї зберігається фотографія, зроблена під час цієї зустрічі [1в].

На звороті напис, зроблений самим М. Залізником, синім чорнилом: «Фото Железняка Марка Микитовича. 1-го Мая 1931-го года. На фото ми у Яворницьких при первом знакомстве с ними, в их комнате, справа наліво сидять Серафима Дмитрівна, Дмитро Іванович Яворницький и моя мать Васса Фоминична Железняк, а ззаді стоїть служанка Яворницьких Маруся с любимим котом «Бутуз».

З щоденника: «На моє запитання: «Де ми будемо ночувати?» Дмитро Іванович відповів: «Как где? Занимайте эту комнату. И живите, как дома. Только с условием по городу, по делам или будете гулять, но на завтрак, обед, ужин, чтоб всегда были с нами, т. е. с Серафимой и нашей служанкой Марусей».

Потім неодноразово І. М. Шаповал допитувався у Залізняка, чим це він приворожив Яворницького, що той запросив Залізняка додому ночувати й жити.

Через три дні Залізник провів свою сім'ю додому, а сам залишився до тої пори, поки не спаде повінь. У ці дні і сфотографував Залізник вченого з його творами. На жаль, цей знімок у нашій музейній колекції відсутній, але є він надрукований в журналі «Дніпро» № 10 за 1964 р. на стор. 111.

Ось як цей випадок згадує сам М. М. Залізник:

«Дмитро Іванович, давайте я вас проти цього вікна сфотографую з вашими творами. Сідайте і покладіть на коліна усі свої твори. Дмитро Іванович як засміється, як почав реготатись. Я не зрозумів... Продовжуючи сміятись, говорить мені: «Надумали мене задавити?... Ось бачите цю шафу, поцяцьковану перламутром.... у ній повно моїх творів, більше сотні... Хіба я зможу їх вдержати на руках... І тоді я наложив на коліна стопку книг і вдало сфотографував, без окулярів, а раз в окулярах».

6 травня 1931 року Залізник виїхав потягом у Солонянський район з запискою до знайомого Д. М. Яворницького, з проханням допомогти дістатися до с. Вовніги. Прибув у Вовніги, знайшов археолога Аркадія Добро вольського і разом з археологом та художником поселився в місцевій школі. Треба зауважити, що жилося археологам у селі важко. «Живеться нам дуже погано. Вовніжани дуже погані люди. У них нічого не можна купити, а як і продадуть, то здеруть. Наприклад, третина хліба 2 карбованці», – скаржився Д. І. Яворницькому у листі від 15.05.1931 р. В. С. Соляник.

З приїздом Залізняка, як фотографа, ситуація на деякий час змінилась. Оскільки він почав фотографувати місцевих жителів, а платою за фото були продукти споживання – молоко, хліб, яйця, риба. Але це тривало не довго.

В серпні місяці Дмитро Іванович організував експедицію на дубі (так називався човен) «Січовик» через Дніпровські пороги козацьким ходом. Залізник зробив декілька фото під час приготування та відплиття членів експедиції. Одну з них можна

побачити в журналі «Дніпро» з таким написом «Академік Д. Яворницький виїздить на дубі з археологами та письменниками на місця розкопок — у Кіч кас». У дубі стоїть 35 чоловік.

У грудні 1931 р. Залізняк продовжував жити у Яворницького та ходити в редакцію журналу «Зоря», де вчився робити кліше для газет.

У 1932 р. Марко Микитович повернувся до свого колгоспу. А напам'ять Яворницький подарував свій портрет з написом: «Дорогому Марку Микитовичу від Яворницького за цінні фотознімки для мене». Але листування з академіком Яворницьким не припинялось. Марко Микитович прислав етнографічні матеріали, рідкісні фотознімки та сердечні слова подяки за добру науку. Вітав завжди зі святами.

А пізніше у важкі часи гонінь (1933–1934), безгрошів'я та безнадії старий академік звернувся до М. М. Залізняка як до товариша, відчуваючи. Що знайде у нього розуміння і щирю підтримку. В щоденниках Залізняка, що зберігаються у фондах музею, є маловідомий лист Д. І. Яворницького до М. М. Залізняка від 25 січня 1934 р., в якому він писав: «На Вашого листа маю одповісти, Вам Марко Микитовичу, от що — сперше всього скажу Вам, що я цілих півроку лежав тяжко хворий і був на волосинку од смерті. І тільки дякуючи чотирьом лікарям та дружині, я встав з ліжка і хожу і тепер по кімнатах свого будинку. В музей я зовсім не хожу і тепер там за директора якийсь Карпенко. Мене і всіх моїх співробітників, опріч одного, тільки одного Садового, вичистили із музею як «контрреволюційне кубло». Мої зложелателі написали ще і в Київ, щоб з мене зняли звання академіка. Але там їм сказали це вже «зась». З академіків мене не скинули, але чотири місяці не висилали мені утримання до того часу, поки не розібрали справи, бо Шаповал доніс в Київ, начебто мене арештували. Всі ті часи дуже тяжкі були для мене і для членів моєї сім'ї. Приходилось нести на Озерку різні речі та з того й жити. Тепер стало мені трохи легше, а все — таки повного душевного спокою я не знаю. Працюю тільки над словником, і коли у Вас є який там новий лексичний матеріал, присилайте його мені, за що буду дуже вдячний Вам. Опріч збірника, який надруковано в 1929 році, ми нічого не друкували і мабуть наші великі археологічні здобутки не скоро побачать світ. За минулий рік Академія наша через паперовий голод не друкувала і навряд, щоб в цьому році відновилися археологічні розкопки. Во всякому разі я наперед одрікаюсь од всякого керівництва науковими справами після того, що я пережив. За Ваше вітання і Вас з Вашою дружиною вітаю з Новим роком і от щирого серця бажаю всього найкращого, що є в нас на широкий Україні. 5.01.1934. Д. Яворницький».

Одержавши цього листа, Марко незабаром виїхав до Дніпропетровська до Д. І. Яворницького. Як згадує Марко Микитович, що по приїзду він запитав академіка про те, що собою представляє Шаповал. Дмитро Іванович почав розповідати та заливатися сльозами, при ньому найбільше у своєму житті насміявся, коли він запропонував сфотографувати з його творами, і найсильніше при ньому наплакався. Розповідав про те, яку гадюку він вигодував в своїй пазусі, виховував його (Шаповала) з чотирьох, годував вивчив у інституті а тепер той почав його кусати. Залізняк ще тоді не знав, що через декілька місяців (у березні) з ним трапиться біда, не краща ніж у Яворницького.

Цей лист та інші листи та рукописи Д. І. Яворницького сам Залізняк передав у 60–70 роки до інституту літературознавства при Академії наук — інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського (в щоденниках згадується про талон поштового переводу на 30 карбованців за здані рукописи Д. І. Яворницького) З метою, щоб про Яворницького, як висловлювався Залізняк, «на рідкість золотої душі чоловіка» дізналося більше людей, М. М. Залізняк листувався і зустрічався з людьми, які вивчали творчість Яворницького, писали про нього, — це І. Шаповал та Марія Максимівна Шубравська-Олійник.

Спогади про Яворницького, то світлий промінь, що пройшов через усе його життя. Тільки зараз на сучасному етапі стає зрозуміла вагомість постаті Д. І. Яворницького, а М. М. Залізняк розумів це ще в ті часи, і бажав як можна більше пропагувати цей світлий образ, цю видатну особистість. Тому в епістоляріях Залізняка є безліч спогадів про Яворницького. Наведемо його два листи до завідувачої відділом музею історії запорізького козацтва Тамари Костянтинівни Шевченко, які зберігаються зараз у фондах Запорізького національного заповідника «Хортиця», які надруковані були в альманасі «Грані».

Повернувся М. М. Залізняк у рідне село після експедиції у 1932 р. Пам'ятаючи методи господарювання у колгоспі, мізерну зарплату, Марко Микитович не поспішав знов на роботу в колгосп. Його запрошували працювати фотографом в НКВД, пропонували завербуватися на два роки на криголам «Седов», але Залізняк вирішив далеко від сім'ї не їхати. Він прийняв запрошення від головного інженера Петліна на будівництво динасового заводу, який на той час розпочав своє будівництво в селищі Гришине. І вже 28 травня 1932 р. одержав розрахункову книжку. Якщо у селі у цей час панував голод, то працюючи на будівництві він міг прогодувати свою велику родину, бо на той час завод був важливою промисловою будівлею і тут видавали хлібні картки. Марку Микитовичу виділили окрему будівлю, щоб міг перевезти сюди сім'ю, та хлібні картки на всю сім'ю. Одна з них експонується у музеї, як свідок того, яку мізерну плату отримували робітники за свою працю, і як свідок часів голодомору.

З щоденника: «Сім'я поживе трохи, продукти одерже і назад їде на хутір».

Працював на будівництві Марко Микитович «модельником», слюсарем, фотографом. Велика серія фотознімків М. Залізняка присвячена будівництву динасового заводу. Завдяки М. М. Залізняку ми маємо фотолітопис будівництва динасового заводу. У відтворення історії заводу доклав зусиль і Марка Микитовича. Його фотороботами проілюстрована книга «Той, що переміг час», надрукована до 70-річчя Красноармійського динасового заводу.

У 1933 р. Залізняк повернувся знов на х. Романівський. Працював в колгоспі зминачем молока, а потім бджолярем колгоспної пасіки. І повністю віддавався цій роботі.

Наприкінці 1934 р. в результаті конфлікту з головою сільської ради Григорієм Уткою Марко Микитович був засуджений за розорення та крадіжку колгоспної пасіки (на суму 7 тисяч карбованців) на п'ять років з виселенням в далекі табори. У чому ж суть конфлікту? Як згадує Залізняк, то Г. Утка вимагав у нього (колгоспного бджоляра) меду для особистих потреб. І за те, що Залізняк відмовив йому у цьому, голова Утка наслав на пасіку крадіїв, які і викрали декілька вуликів. За що М. М. Залізняк і був засуджений.

Залишившись без господаря, для сім'ї настали чорні дні. Дітей годували супом з картопляної шелехи. Чому сталося ця трагедія у сільській родині? На зароблені в колгоспі трудовні, а їх було 600, нічого не дали, бо батько був засуджений.

Марко Микитович подав апеляцію, але зіткнувся з захисником — бюрократом і хабарником. І тоді сам написав апеляцію в обласний суд, бо справа вже була на 75 листках, а свідчення свідків були брехливими. Судова справа тяглася майже рік. Але восени 1935 р. Дружині Марії Леонтівні особисто вдалося потрапити на прийом до секретаря облвиконкому. Він ознайомився зі справою Залізняка і направив у колгосп уповноваженого, який розібрався. Голова колгоспу і голова сільради були заарештовані і засуджені на чотири роки. І тільки після цього звинувачення було знято і його було виправдано.

Після цих подій Марко Микитович декілька років працював теслею і фотографом в майстерні Удачнянської МТС, потім садівником при радгоспі Сталінського М'ясокомбінату, що орендував колгоспні землі. А з 1938 Залізняк — бригадир з садівництва в своєму колгоспі. Лісосмуги біля Удачної висаджені його руками.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Марко Микитович перестав фотографувати, бо знаходячись на окупованій території, було небезпечно знімати, і можна було втратити не тільки фотоапарат, але й життя. В цей час він поповнював свій архів не фотознімками, а іншими матеріалами. Наприклад, листівка, що вийшла у перші дні війни. Зараз вона знаходиться у фондах нашого музею.

У 1943 р. після визволення Донецького краю від німецько-фашистських загарбників Залізник був призваний на фронт. Визволяв Ленінград, воював у Карелії, де і був поранений. Знаходився на лікуванні в Ленінграді. Восени 1944 р., після видужання, на нього поклали обов'язки завідуючого двома овочесховищами в Ленінграді. З ними він добре справився, і навесні 1945 р. одержав нове призначення.

На цей раз йому запропонували організувати городно-підсобне господарство шпиталю на семи гектарах, яке було розташовано в 75 км від Ленінграда. Дуже важко було Марку Микитовичу, але він чесно виконав і це завдання: виростив добрий врожай картоплі, капусти, помідор, огірків та ріпи.

Коли почалася демобілізація нашому земляку запропонували залишитись у Ленінграді, де надавали всі умови для життя та роботи. Але він не погодився, бо дуже любив свій край, рідну землю, і серце його залишилось там, на хуторі Романівка.

Спочатку працював конюхом у колгоспі, а з 1948 по 1954 — зливачем молока від міськмолкозаводу, і конюхом, і візником — від колгоспу. Таким чином, заробляв і гроші, і трудовні. На пенсії Марко Микитович теж допомагав колгоспу, на полі в гарячу пору, був завідувачем пересувною бібліотекою.

На рідній землі, в колгоспі «Дружба» Марка Микитовича знають як майстра на всі руки. Він і хліборобу розумну пораду дасть, і в бджолиному господарстві толк знає, і сад колгоспу допоміг виростити. І всі ці свої знання, досвід він бажав передати іншим, тому і занотовував усі корисні поради в свою записну книжечку. До останніх років життя Марко Микитович ніколи не розлучався зі своїм фотоапаратом і передав свій досвід одному з синів — Андрію Марковичу. Завдяки Андрію Марковичу, професійному фотографу, потрапили до Красно армійського історичного музею після смерті Марка Микитовича (1982) безцінні скарби з його архіву.

М. М. Залізник — це яскрава постать, і будучи вже в похилому віці він продовжував фотографувати, з великою майстерністю та захопленням. У 1970 році Марко Микитович став лауреатом фестивалю самодіяльного мистецтва Української РСР, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна та володарем бронзової медалі, переможцем обласного фестивалю самодіяльного мистецтва. А в 1972 р. — переможцем обласного фестивалю самодіяльного мистецтва за серію знімків «Пройшли роки».

Прожив Марко Микитович довге і важке життя. І не дарма, бо залишив після себе незабутній слід. М. М. Залізник був людиною творчої наснаги, постійного пошуку. Тому зібрав для нащадків неабиякий доробок спогадів, думок, сумнівів, міркувань, що були власноручно занотовані в учнівських зошитах, зафіксовані у фотографіях. Архів Марка Микитовича налічує понад п'ять тисяч фотографій. Саме вони відновлюють і подих першої світової, і період колективізації та індустріалізації народного господарства, і розкуркулення, і голодомор, і розвиток міста і рідного села. Його фотографії користуються великим попитом у краєзнавців, істориків, письменників. Майже до кожної фотографії М. М. Залізник зробив анотації, які збільшують їх цінність і унікальність. А матеріали з його архіву зайняли почесні місця в музеях та архівах України, стали основою документальних фільмів «Миті нашого життя», «Старе і нове Дніпро», «Симфонія Донбасу», «Голодомор», «Миті минулого століття», та багатьох фільмів нового століття. У фондах нашого музею зберігаються два з них — «Миті нашого життя» (м. Київ) та «Миті минулого століття» (Донецької ТРК).

Все життя М. М. Залізник по краплинам збирав свій архів, щоб розповісти наступним поколінням про події, що відбувалися на рідній землі, про життя їх батьків та дідів. І зміст свого життя Марко Микитович вложив в слова, сказані в інтерв'ю

одному з кореспондентів: «Нехай через багато років дізнаються люди про наш час. Можливо, вони знайдуть для себе що-небудь корисне не тільки в товстих книжках, а й у писаннях та знімках старого діда з хутора Романівка».

ДЖЕРЕЛА

Матеріали Красноармійського краєзнавчого музею:

а) Зошит №1 (КПБГ 959)

б) Записна книжка КИМ КП 49716/КПБГ 1961

в) /КП 4945/Ф – 926/

Олег Максименко

ВОЛОДИМИР СОСЮРА НА КОНФЕРЕНЦІЇ В КРАМАТОРСЬКУ

Шостого травня 1933 року тільки почало вставати ясне сонечко над трудовим Краматорськом потяг доставив на цю землю українських письменників у складі: Кириленка, Панча, Яновського, Кулиша, Сосюри, Коляника, Борзенко та Галушка. Приїзд цих видатних вже на той час українських письменників, був пов'язаний з проведенням рабкорівської конференції Краматорщини.

Але цю конференцію не залишили поза увагою і російські письменники. Краммашбуд був тоді на вустах всієї радянської країни. Того ж дня рівно о 9 годині 35 хвилин до Краматорська потяг з Москви доставив російських письменників: Іванова, Інбер та Луговського. Зустрічати письменників на залізничний вокзал прийшли керівники партійних, господарчих та професіональних організацій Краматорщини. У Краматорську тоді дислокувався полк ОДПУ, який теж був на вокзалі. Крім того письменників прийшли зустрічати ударники виробництва та піонери-школярі. Як і завжди у ті часи у зв'язку з приїздом таких видатних діячів літератури був влаштований мітинг на залізничній станції Краматорська. На ньому були охарактеризовані основні досягнення краматорців у виробництві.

Того ж дня письменники трохи перепочили та оглянули цехи та майданчики Краммашбуду. На їхні очі постали корпуси велетня-гіганта і завзята праця сотень трудівників. Особливо письменників вразили такі цехи як сталеливарний, механічний «А» та ковальський. Проведені бесіди письменників з ударниками виробництва надавали і тим і другим наснагу до роботи. І саме головне, що письменство не залишилось байдуже до самого процесу будівництва велетня заводів. Вони навіть простежили сам процес монтажу обладнання.

А ввечері, коли трудовий Краматорськ відпочивав від виробничих рекордів, о 20-й годині в клубі імені Леніна розпочалася присвячена Дню друку рабкорівська конференція Краматорщини. Відкрив її Ялов. Він дав коротку характеристику місцю газети в житті суспільства та окремо людини. Також Ялов зупинився на значенні Дня друку, та як тоді потребував час, розповів про роль газети «Правда» у цьому святі.

У президію конференції краматорчани обирають весь світ (на той час) місцевого керівництва: Ялова, Кирилкіна, Радосельського, Сотникову, Ткаченка, Гранберга, Гранкіна, Вронського, всіх прибувших письменників та інших. Але в 30-ті роки ХХ-го століття в почесну президію потрібно було обрати (що і зробили) Сталіна, політбюро ЦК ВКП(б), та ЦК КП(б)У. Також у почесну президію обрали Тельмана та Горького. А от як тільки письменники з'явилися за столом президії зал зустрів їх бурними оплесками.

Редактор «Краматорської правди» товариш Гранберг виступив з доповіддю про День друку та задачі котрі стояли на той момент перед робітничими та селянськими кореспондентами. Бригадир ударного батальйону імені 1 Травня Краммашбуду Шредер у своєму виступі розповів яка точиться боротьба за пуск нового гіганта. За ним виступив так званий «ударник» (у ті часи) та бригадир-письменник Галушко. Він привітав робітників Краматорська від «ударників» літератури. Шарабан від імені «Краматорської правди» зробив подарунок бригаді оснастки та її бригадиру Остапишину, подарувавши їм альбом з листівками «Удар» — 500 Ударов». У відповідь на це бригадир Остапишин завірив конференцію, що його бригада буде працювати ще з більшим натхненням.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА НА КОНФЕРЕНЦІЇ В КРАМАТОРСЬКУ

На конференції від передового в Краматорському районі колгоспу «Змичка» виступила Кульбачка.

Всі присутні з нетерпінням чекали, коли ж будуть знайомити їх більш детально з письменниками. Ось і настав цей кульмінаційний момент. Галушко познайомив усіх з кожним письменником.

Всеволод Іванов прочитав уривок зі своїх спомин про Максима Горького. А от Володимир Сосюра прочитав вірш «Привіт», який він написав 6 травня 1933 року в Краматорську. Цей вірш я привожу, як поезію високої майстерності, присвячену Краммашбуду.

ПРИВІТ КРАММАШБУД

*В бою за кожен гвинт, за гайку, за цеглину,
у блискоті, у гуркоті машин,
когорт, комун не зрадить ні один,
аби змінить обличчя України.
Шум літаків над краєм криць і руд,
на крилах х тьмяніють сонця плями,
сьогодні ж ми вітаєм Краммашбуд
своми юними, огненними піснями.
У льоті корпусів невиданий, незнаний
в обличчя нам в конструкції захід,
як висновок логічний з Дніпрельстанів
в борні встає наш світ — СОЦІАЛІЗМ.
Бушують юрбами розгойдані майдани
у блиску дня, у фарбах прапорів.
Ногою той на горло ката стане,
кого вперед ведуть любов і гнів.
В бою за кожен гвинт, за гайку, за цеглину
гартуємо ми зір і кожен рух і спів.
Вона зроста, невидана людина
в нестриманому льоті корпусів.
Вона зроста, як кожен цех зростає,
як кожен з нас, у гуркоті бов
у плетиві будов і димарів,
що височіють радісно над краєм.
Шум літаків над гулом криць і руд,
на крилах х тьмяніють сонця плями.
Сьогодні ми натхненними піснями
вітаєм нашу гордість.*

Петро Панч прочитав уривок зі свого твору «Право на смерть». Два своїх вірша «Первое мая в Москве» та «Яблочко» прочитала поетеса Віра Інбер. Цікавим виявився виступ Борзенка, який читав уривок зі свого роману «Краммашстрой». Зал слухав його з величезною напругою, про те як велася розбудова велетня заводів на землі степів. А ще цей роман був про них — тих робітників, що кожного дня підіймають заводські будівлі. І нарешті, останнім серед письменників виступив поет Луговський, прочитавши два своїх вірша «Прощання в Октябрі» та «Песню о ветре».

Піонери ФЗП імені Петровського також висловили свою подяку письменникам.

Зал клубу не зміг вмістити всіх тих хто прийшов на вечір, а саме головне подивитися на письменників. У зв'язку з цим люди вийшли на площу перед клубом імені Леніна, де був проведений мітинг і де знову поет Луговський прочитав свій вірш.

Ще один цікавий момент конференції. Були премійовані кращі робкори. Ось їх прізвища:

монтажник Кремса (Краммашбуд);
редактор щоденної стінгазети «Прожектор» Вуданов (Краммашбуд);
бригадир дільниці оснастки Кондрючин (Краммашбуд);
бригадир дільниці оснастки Остапишин (Краммашбуд);
автогенщик Кюнцел (старий машзавод);
майстер намоточної майстерні Козаков (металургійний завод);
бригадир сталеварів мартенівського цеха Скрипніченко (металургійний завод);
коваль Біркін (цементний завод імені Радченко);
колгоспниця Кульбачка (артіль «Змичка»).

На цьому конференція свою роботу завершила.

Наступного дня — 7 травня, письменники побували на старому машинобудівному заводі та металургійному заводі. Куліша та Кириленка більш цікавила ситуація на селі. Цього дня вони побували в колгоспах Краматорського району. А у вечері письменники взяли участь у творчих сходах по клубах Краматорська.

Валерій Романько

«БІЛЬШОВИКИ ЗАВЖДИ НЕ ВИТРИМУВАЛИ НАШОЇ ШТИКОВОЇ АТАКИ...»

Маловідомі сторінки перебування Сосюри у гайдамаків та у війську Симона Петлюри.

Чимало сторінок із життєпису відомого українського поета, уродженця Донеччини, Володимира Сосюри на сьогоднішній день призабуті, а декому й зовсім невідомі. Нагадаємо деякі з них.

Те, що Сосюра пішов *«тоді до Петлюри, як громами в степах загуло»* і зі зброєю в руках боронив незалежність Української Народної Республіки, вважалося його великим гріхом перед радянською владою і тому мало залишатися невідомим для сучасників, а 10-й номер журналу «Червоний шлях» за 1926 рік, де надруковано спогади поета у тих визвольних змаганнях — переховувався у спецфондах. Це вже після смерті Сосюри, у 1988 році, вийде його автобіографічний роман «Третя Рота», у якому він повідає свої душевні тайни, і читач дізнається про багато маловідомих, а то й зовсім до того часу невідомих фактів із життя поета.

Пройдемося нелегкими дорогами разом з молодим бійцем Володимиром Сосурою, який з листопада 1918 року розпочав службу у гайдамацькому полку. Зі спогадів Сосюри дізнаємося, що сталося це у його рідній Третій Роті на Луганщині:

«...приїхав на село 3-й гайдамацький полк. Розстрілює каральників, обеззброює німців, тримає фронт проти дончаків...

Ви розумієте, як це впливає на наївного хлопця, що начитався Гоголя та Кашченка, змалку марив грозовими образами козаччини...

А тут вона жива... Воскресла моя синя омріяна Україна, махнула клинком, і зацвіла земля козацькими шликами...

Та ще й кажуть:

— Ми більшовики, тільки ми українці.

Ну й я українець. Чого ж мені треба? І записався я до повстанців у такий момент».

Видали зброю й амуніцію, «з наказу батька Волоха всім завели оселедці», і став третьоротівський донжуан, поет, а тепер козак Володька Сосюра захисником української народної республіки. Разом з гайдамаками «обеззброювали німецьку кінноту» у Сватовому, вели бої із білими на станціях Алмазній та Дебальцеве, відбирали Куп'янськ у більшовиків...

А було й таке, що ледве вирвався з оточення червоних, коли ті раптово зайняли місто, і козаки гайдамацького полку відступили, виходили з оточення окремими групами, а то й поодиночі. Якимось дивом Сосюрі вдалося пройти по вулиці, де «купками стоять червоні... У мене ж лахмата шапка і обмотки побіліли од води (вони були зелені, нові). Я йду просто крізь червоних... Я навіть і голосів їхніх не чув... І ніхто мене не спитав, не затримав».

Далі у «Третій Роті» читаємо:

«Все село більшовицьке. Я зайшов до крайньої хати. Дома дядько і його син.

— Острижіть мені оселедця.

Син бере і стриже мені оселедця. Але ж голова моя побрита.

Я дав дядькові цукру (у мене було трохи в хусточці), а він дав мені хліба, і я пішов».

Зустрівшись зі старим гайдамакою, який також одинаком вибирався з оточення червоних, Сосюра запропонував піти у Святі Гори, а звідти потягом добиратися додому. І тут знову пригода, де боєць УНР був на волосинці від смерті. Знову звернемося до спогадів самого Сосюри:

«І недалеко від Святогорської станції (кругом червоні партизани), в одному селі, коли ми лежали на долівці, увійшов лисий старенький староста і затребував у нас «паспорта».

Який «паспорт», коли ми мобілізовані?

Та що з ними базікати! До штабу їх.

А жінки не віддають нас, плачуть та приговорюють:

— Та вони ж такі, як і ми: і чорнобриві, й по-нашому розмовляють.

І прокинувся в мені поет-агітатор... Я почав говорити, хто ми й за що така наша доля, почав читати їм свої вірші...

І стало чудно... Лисий «паспортний» староста просить переписати йому на пам'ять вірші. Пам'ятаю початок...

*Пісня ця родилась в темнім, темнім гаю,
і тепер по світу хай вона блукає.
Хай вона до збро всіх рабів скликає.
Пісня ця родилась в темнім, темнім гаю...*

(1918 р.)

Це такі слова... Але б ви послушали, як я тоді декламував. Я на «Плузі» і тепер, і раніше так не декламував і не декламую... У мене аж волосся ворухилося від піднесення...

Нам дали сала, огірків та хліба і відпустили».

Вірші спасли Сосюру від смерті.

У грудні 1918 року Сосюра стає бійцем мазепінського полку війська Симона Петлюри. І знову бої: «на Сватовій нас тоді розбили ліві есери, «сахаровці», на броньовику охороняли міст, що веде з Лозової на Полтаву, розстрілювали махновців.

На той час (кінець 1918 — початок 1919 років) у молодого бійця Сосюри був такий вигляд (коли він зайшов на вокзал у Сватово і побачив себе у дзеркалі): «На мене дивилося сумне смугляве обличчя козака в лахматій шапці, обірваній шинелі, з німецьким багнетом за поясом і жовтих штиблетах з німецького офіцера...».

А коли Червона Армія підійшла близько, мазепінцям дано наказ перебазуватися до Полтави. І тут не було перепочину, й козаки повинні бути завжди наготові: «Ми спали в патронташах, не роздягаючись, і від крику вартового хапали зброю і вибігали на смерть». В Полтаві козаки знову прийняли бій проти червоних — розвідники «наткнулись на дозор «7-го советського полка». Строчили кулемети, стріляли з гвинтівок, били гармати. І Володька Сосюра «закрутився в огні бою»: «я пік пальці об гаряче од стрільби дуло моєї рушниці».

У полку, де служив Сосюра, всі говорили українською мовою. «Нас обурювало, що нас за те, що ми говоримо своєю мовою, звивали буржуазними лакеями». І полк «був самий бойовий з усієї петлюрівської армії, і більшовики завжди не витримували нашої штикової атаки...». Але все більше і більше серед козаків з'являлися більшовицькі агітатори, переманюючи бійців на сторону червоних. Пройде деякий час, і Сосюра стане бійцем Червоної Армії. А поки що він разом з козаками на станції Знам'янка відбивається від григор'євців, а у Проскуріві — бій з 15-м Білгородським полком та жажливі сцени розстрілу і різанини місцевих мешканців (лютий 1919 р.).

У цей час Сосюра стає санітаром. І тут йому допомогла поезія: «Головний лікар полкового околodку не взяв би мене з муштрової частини, але я почав йому читати свої російські (я писав і російською мовою) поезії і він мене взяв до околodку». Тепер

БІЛЬШОВИКИ ЗАВЖДИ НЕ ВИТРИМУВАЛИ НАШОЇ ... АТАКИ...

у Володьки був інший вигляд: на голові — французька каска, на правому рукаві — червоний хрест. І коли козаки його куреня проїздили у вагонах, на яких крейдою було написано «Смерть тим, хто руйнує нашу неньку-Україну», санітар Сосюра махав їм рукою, проводжаючи на подальші бої — було це у Жмеринці.

Потім буде Одеса. Але туди швидко прийшли червоні, і санітарній частині війська Петлюри довелося відправитися до Тирасполя, а потім — у Кишинів. Саме у цей час від тифозних хворих захворів і санітар Сосюра. З високою температурою він деякий час пролежав у санітарному вагоні, а потім його відправили до міської лікарні. Важко хворий, він марив. Перед ним проходили жахливі картини війни, на якій він своїми очима бачив сотні смертей від кулі, багнета, бомби; стінка на стінку йшли українці на українців — одні в лавах Петлюри, інші — в Червоній Армії... А хворий санітар Сосюра ще у війську Петлюри. Червоні ось-ось увійдуть у місто.

«Я в бреду все бачив, наче червоні входять до лікарні і б'ють мене штиками в груди. Кров моя фонтаном б'є в стелю, а я кричу їм, що я після жовтневого перевороту був співробітником газети «Голос труда» Лисичанської Ради робітничих та солдатських депутатів і декламував їм свого вірша «Руку, товарищ, и в бой беспощадный...». Але вони не слухали і все кололи мене в груди...».

І все ж молодий організм переміг — Сосюра знову в строю. У санітарному потязі з іншими бійцями проїздить по Україні — Проскурів, Кам'янець, Київ...

У липні 1919 року Сосюра стає курсантом Житомирської юнацької школи, куди, згідно наказу, приймали „національно свідомих козаків з освітою за чотири класи гімназії». «І я став «майбутнім старшиною». У курсантів була своя форма: жовті чоботи, сині галіфе з білими тоненькими кантами, френчі захисного кольору і кашкети германо-польського зразка з тупими козирками. У школі було чотири відділи: піший (де вчився Сосюра), кінний, гарматний та технічний.

Школа мала муштровий статут, перекладений з німецької і затверджений Симоном Петлюрою. Сотні, які проходили повз начальника школи графа Вержбицького, на його вітання та похвали відповідали під ногу: «Слава Україні!». Галицькі професори та старшини, як згадував Сосюра, «виховували курсантів у суто націоналістичному дусі».

Одного разу Сосюрі довелося близько бачити Петлюру. «Раз ми сидимо босі. Побили на муштрі чоботи. Була вже осінь. Чекаємо на чоботи. До нас прийшов Петлюра. Я бачив його дуже близько. Він сів на підвіконні, питав нас про наше життя і жартував із нами».

У листопаді 1919 року Петлюра кидає 800 юнаків-курсантів на оборону Проскурова. Сотня, у якій був Сосюра, попадає в полон до денікінців. 32 курсанти були виведені за село, йшла підготовка до розстрілу. І тільки в останній момент «білий папірець наказу приніс нам життя» — чи не ця сцена описана пізніше поетом у його баладі «Комсомолец»?

Це була страшна війна — свої йшли проти своїх. Пізніше Сосюра, згадуючи один із боїв, запише так:

«І от почалася наша стрільба...

— В атаку!

І, коли ми побігли на місце ворожої лави, там не було нікого, тільки лежали трупні козаків...

Один, до якого я підбіг, був ще живий. Біля голови його була чорна яма від розриву бомби... З голови текла кров, а з губ слова:

— Не бийте... я ж — такий, як і ви...

Це ж були козаки, українці, наші...

Старшини агітували більшовиків-українців, щоб вони не воювали з нами, бо ми говоримо однією мовою і діти однієї матері-України...

Більшовики не слухали і били нас у хвіст і гриву, пародуючи слова нашого гімну

(мотив якого, до речі, дійсно на фоні кошмарного відступу здавався мені похоронним):

— Ще не вмерла Україна, а тільки смердить...».

Коли в Одесі Сосюрі як юнкеру запропонували на кораблях Антанти евакуюватися до Єгипту, він не захотів покинути Україну.

Прислухаючись до агітаторів-більшовиків, Сосюра вирішив перейти на сторону червоних. У Тирасполі военком Обушний повірив пориванням молодого бійця і навіть виписав тому посвідчення, що Сосюра є членом культпросвіту полку. «І я став політробітником». Багато кому з білих та петлюрівців набридло воювати, і вони покидали свої частини і відправлялися по домівках чи переходили у табір червоних. Встро-мив у ріллю свою рушницю і Володимир Сосюра — він залишив козаків-петлюрівців і рушив в сторону Одеси назустріч Червоній Армії.

Якщо раніше з козаками Сосюра співав «Ще не вмерла Україна», то тепер, ставши червоноармійцем, він заспівав «Інтернаціонал». Так склалася доля поета у нелегкі й непередбачувані часи громадянської війни.

Анатолій Тищенко

ТРАГІЧНА ПОСТАТЬ ЗЕМЛЯКА

За твердженням дослідників української літератури радянської доби, московсько – тоталітарним режимом 89 – українських письменників були фізично знищені, 212 – замовкли, 22 – вижили і повернулися в літературу, 83 – емігрували під час Другої світової війни, 42 – не були реабілітовані або померли у советських концтаборах. Всього вибуло 448 письменників. Їх творчість замовчувалася, а імена обливалися брудом. Через це українська література на довгий час втратила цілий пласт, зрікшись своїх талантів. Тільки з кінця 80-х років, із розвитком демократії та здобуття Україною незалежності почали повертатися в літературу їх імена, в тому числі незаслужено забутий Сава Захарович Божко.

Проте його ім'я до цих пір залишається маловідомим широкому загалу в Україні, ще менше відома його творчість. Талановитий український митець жив і творив у період жорстоких репресій, арештів, цензури тоталітарного режиму. Його життєвий шлях – один із найдраматичніших серед української творчої інтелігенції того часу. Ім'я Сави Божка по праву могло стояти поруч із корифеями українського письменництва радянської доби Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, Максимом Рильським... На жаль, не стало!

Але трагедія була не лише в тім, що Сава Захарович був репресований тоталітарним режимом. Відбувши 5 років сталінських таборів і пройшовши через горнило Другої світової війни, маючи нагороди, письменник повертається в суспільство, яке його не приймає. Його, автора роману «В степах», який був визнаний найкращим твором української радянської літератури 20-х років минулого століття.

Потужний творчий потенціал Сави Божка міг би дати багато щедрих плодів, та не судилося. Але і те, що встиг зробити цей талановитий письменник, назавжди впише його ім'я в історію незалежної України. Сава Божко – це письменник із суто українською художньою ментальністю: його цікавили національна культура, фольклор, колорит народного побуту, характер родинних і сімейних стосунків, доля й світовідчуття народу, проблеми села й міста, зростання самосвідомості нації, життя й розвиток регіонів, історичний та сучасний колорит степів, степової України, визвольний рух та його ватажки, складність і протиріччя національного духу, колізії української історії, сучасні мистецькі (літературні, театральні) тенденції.

У нелегкій долі письменника є сторінки, пов'язані і з нашим шахтарським Мирноградом (Димитров). Письменник працював на шахті №5-6 і саме тут писав останню книгу свого життя «Розквітлий Донбас». Героями його твору були гірники та інженери цієї шахти, мешканці шахтарського селища.

Пам'ять вимагає всієї правди про письменника-мученика.

На початку буремного 20-го століття в селянській родині Захара та Ганни Божко із села Крутоярівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині Межівський район Дніпропетровщини) появився на світ четвертий син Сава – майбутній український письменник. Усі четверо-Пилип, Йосип, Феодосій та Сава, як і батько, були міцної козацької статури та башковиті, особливо найменший. Хлопець з малих літ знав напам'ять усього Кобзаря, захоплювався історичними романами Михайла Старицького, любив твори Миколи Гоголя, Михайла Коцюбинського, Миколи

Костомарова...умів досить змістовно переповідати прочитане ровесникам та рідні. Та чи не найбільше любили слухати його розповіді сестрички Ганнуса і Таня.

У селі була початкова школа. Така собі маленька, глинобитна. Тут Сава пізнав перші літери, ізвідти помандрував близькими та далекими краями. Але подумки завжди повертався до рідного степу, до села над крутимиярами та високими пагорбами, до Крутоярівки:

«Сірий килим волохатих хмар повиває й клубиться у висохлій тирсі. Мряка сипле дрібненько-дрібненько. Степ — сизе молоко, лише ген — на могилі — в тому молоці видно кобеняк чабана серед сірої маси. Мряка і дощ не згинають чабана, і він як біблійний вождь, з високою гирлигою на сірому фоні, на могилі». Це Сава напише пізніше в романі «Чабанський вік».

Враховуючи велику тягу сина до знань, батько підказує хлопцеві їхати до Павлограда, до тамтешньої вчительської семінарії. Була тоді така. І — славилася. Її, аби діти цього краю у ній опановували науки любові до простого люду, а з тим сіяли зерна добра, започаткувало земство.

Цей період життя письменника вважається найменш досліджений. Тільки відомо, що роки навчання для юнака були дуже плідними. Він — не просто молодий вчитель, і доказом цього стає його перший вірш у Павлоградській газеті «Плуг і молот».

Сава з властивим йому максималізмом і запалом вірить у свої сили. Він хоче і буде творити. Він не відступить, і якщо буде потрібно, пройде через випробування.

Пізніше будуть ескадрони Червоного козацтва Юрка Коцюбинського. Навересні 1921-го року Сава вже їде до Харкова. Він — студент столичного Українського університету імені Артема!.. Йому ще не виповнюється двадцяти, — він стає членом партії.

Згадує жителька Крутоярівки Ганна Довжанська: «З Харкова Сава Захарович нерідко приїздив до батьків у Крутоярівку. Роки були тяжкі, і він бодай якимись запасався харчами та одягом. Ми, діти, дивилися на нього з неприхованим захопленням. Та і як же: бачили справжнього письменника, який приїхав з самісінької столиці, хоч він і наш, односелець».

А тим часом Саву Божка запрошує до себе сам Сергій Пилипенко:

— Ви, Саво Захаровичу, селянський син. Ваше місце в нашій газеті «Селянська правда». То згода?

— Запитань немає, хоч завтра. — Ліпше сьогодні, зараз.

Вони тепло потиснули руки, наче давні друзі.

Сергій Пилипенко — людина, відома в широких колах, авторитетна. Праця у редакції кипить. Саме тут він зустрічає і спочатку лише слухає, на той час уже відомих Василя Блакитного, Володимира Сосюру, Юрія Яновського, Миколу Куліша... а потім швидко знаходить із ними спільну мову.

Тим часом два його прозові твори «Козаччина» і «Хмельниччина» вже майже були завершені. Він знає, що проблем з їх друкуванням не повинно бути. Молодий письменник навіть спить мало, він весь заповнений історією Запоріжжя, славними лицарями козаками». Він — у творчому піднесенні. Його повість «Козаччина» виходить накладом 10 000 примірників. Невдовзі побачила світ ще одна його книжка. Тематика — історична. Назва «Хмельниччина».

У ті дні народжується перше масове об'єднання творчих сил. Йому дають назву Спілка селянських письменників України «Плуг». Її очолить — відомий прозаїк і редактор «Селянської правди» Сергій Пилипенко. Спілка «Плуг» об'єднує письменників, які ставлять собі за мету згуртування розпорошених досі селянських літераторів. Вони — це Дмитро Бедзик, Микола Биковець, Володимир Гжицький, Наталя Забіла, Сава Божко, Олександр Копиленко, Андрій Панів...

Йому тоді легко працюється та пишеться. Окрім «Селянська правда», Сава друкується у «Студент революції», ряду інших республіканських видань. Навчається в університеті, де зустрічає своє перше кохання, красуню – студентку Наталю Забілу, коріння якої належало до древніх козацько-дворянських родів Безбородків, Полуботків, Мировичів. Але в Наталю не менше був закоханий його друг – красень Володимир Сосюра. Шалене кохання закінчується тим, що Сава пропонує їй руку і серце. Молодята побралися, та йому не дають «посидіти» в домашньому колі, партія посилає до Кам'янця – Подільського організувати газету «Червоний кордон». З цим письменник справляється успішно. Його колегами стають учорашні робітфаківці. Відповідальним секретарем призначають Тереня Масенка. Хлопці стають справжніми друзями. До Сави навідується Наталя. Саме під час цієї поїздки, закоханий Сава вперше помічає Божий дар у дружини і друкує її вірша у «Червоному кордоні», чим відкриває шлях у світ поезії та зробить Наталю відомою дитячою поеткою.

Зі спогадів Тереня Масенка довідуємося про виняткову працездатність та доброзичливе ставлення до колег свого редактора. А їх у нього було п'ятеро. Одночасно з редагуванням газети Божко став читати лекції в інституті народної освіти з новітньої історії суспільних і революційних рухів. Проте, як лектор, Сава Божко хоча і мав успіх серед студентства, довго не втримався. Зате як організатор літературного життя, він розгорнув широку і цікаву працю. З натури товариський і безпосередній, він швидко увійшов у студентські середовища й зоб'єднав навколо себе всіх, що пишуть або люблять літературу. У місті виникає Кам'янецька філія «Плугу». Божко почав регулярно влаштовувати літературні вечори. Відбувалися вони щосуботи в одній з інститутських аудиторій. Вечори швидко набули популярності серед молоді. Літератори-початківці читали свої твори, сперечалися з приводу прочитаного.

Журналіст Григорій Костюк згодом писав:

«Дискусії, звичайно, не були на високому рівні. Не було нікого серед нас, щоб надати їм належного рівня. У своїх оцінках ми виходили не з рації, а з інтуїції. Наш вождь Сава Захарович, хоч приїхав зі столиці, теоретично мало чим вивищувався над нами. Зате його керування вечірками було дотепне, гамірливе і веселе. А особливо після його офіційного, переважно стандартного закриття, починалася дружня гутірка, яка завершувалася завжди колективними співами народних пісень. Тут уже Сава почував себе заслужено королем. Він знав їх дуже багато, і то таких, яких на Поділля ми ніколи й не чули. Пісні швидко прищеплювалися».

Молодого письменника-журналіста друкують не лише в Україні, а й у Канаді, там виходить його «Козаччина». У 23 роки – і такий успіх! Усе, як бачимо, складалося добре, якби не одно але. Від друзів із Харкова Сава довідується про подружню невірність Наталі з товаришем по перу Олександром Копиленком, пізніше відомого як автора творів для дітей середнього та старшого віку – «Дуже добре», «Десятикласники»... Він терміново від'їжджає до Харкова, де і застає їх вечором у ресторані. Сава швидко підходить до столу зняквілої пари, наливає у келих вина і, зі словами «Я п'ю за вас, випиває. Різко розвертається до виходу і їде на квартиру. Там забирає із рук, нічого не розуміючої няні, шестимісячного Тарасика та відправляється з ним до Кам'янця – Подільського. Деякий час дитина живе з ним та нянею. Але при розводі він був змушений повернути сина Наталі. Надалі, як це часто буває у красивих та розумних жінок, особисте життя неї не склалося. Були чоловіки, два рази виходила заміж, народила двох доньок, але ті померли. Зате стала відомою дитячою письменницею, редагувала дитячий журнал «Барвінок», упорядковувала «Буквар», «Читанку», стала академіком. Але майже все життя трусилася у часи партійних чисток, бо мала козацько-дворянське коріння.

Треба віддати належне: красивий, міцної статури, розумний молодий редактор і письменник подобався представникам жіночої статі. У Саву закохується молоденька

студентка із Інституту народної освіти Ольга Коленковська, у них виникають стосунки. Невдовзі Ольга вагітніє. Сава одружується, і незабаром у пари народжується син. Хлопчику дають ім'я — Гай.

На початку зими 1925 року Сава Божко отримав виклик повернутися до Харкова. Його рекомендовано на Вищі журналістські курси. Ідея дуже спокуслива. Але Сававирішує по-іншому. Він розуміє: мабуть, такі курси його другу Тереню Масенкові потрібніші. Вони виведуть молодого Тереня на шлях публіцистики. А там — рукою подати до літератури. І, справді, на курси поїхав Терень Масенко і закінчить успішно. Його залишать у Харкові.

Периферійний Кам'янець-Подільський був, звичайно, затісним для повного творчих сил та енергії Сави, тому він вирішує повернутися до Харкова. Їде один, стосунки з Ольгою не склалися з самого початку. Сім'я розпалася. У столиці вирує життя, там друзі, видавництва. Продовжує друкуватися у ряді республіканських газет, збирає матеріали для нової книги. Його бачать на Хортиці, на землі Запорозької Січі. Нарешті, на рукопису поставлена крапка. Ще раз перечитав — можна відправляти до видавництва. Своїй новій книзі він дає назву «Над колискою Запорожжя». Повість вийшла того ж 1925 року у видавництві «Червоний шлях» Спілки письменників «Плуг». Наклад непоганий — 7 тисяч примірників. Тепер у нього є якісь кошти. Він зможе поїхати погостити на рідну Дніпропетровщину. Туди їде зі своїм другом Володимиром Сосюрою. У Крутоярівці вони читають селянам уривки зі своїх творів, поезію. Де б не з'являлися письменники, за ними йшов гурт дорослих та дітей. Приїзд письменників ще довго пам'ятала Крутоярівка.

1925–29-ті роки пише роман «В степах», друкується в газетах. Він активний учасник Спілки письменників «Плуг».

У 1930 році виходить його довгоочікуваний роман «В степах» — яскраве епічне полотно подій, що відбувалися наприкінці XIX — початку XX століть у степах Донецького краю. За словами Божка, він прагнув показати руйнацію феодального села, формування перших загонів пролетаріату (гірничопромислового на шахтах та сільськогосподарського по економіях), зростання його класової свідомості, розвиток і діяльність політичних партій і, врешті, події першої російської революції «в одному з донбасівських кутків». Це складне історичне та соціальне тло органічно вплітається в яскраву тканину твору, з перших рядків огортає теплота любові письменника до свого рідного простору — безмежжя степів, в яких зростав, вчився радіти, плакати, захоплюватись. До їх вічних ознак — звуків та кольорів — земних та небесних. Вічних співів-сигналів. До шелестів та голосів-плачів, смутків та плетива степових легенд. Вітрових мелодій, діалогів, правічних ознак, що пам'ятає копита скіфських, гунських, торських та татарських коней. До степу, наповненого боротьбою, пристрастями, людськими характерами. Бо «степ поза людьми — ніщо. Ні до чого його сумні звуки, шелест осінніх легенд, ані пахощі весняних рун зелених». Роман захоплює силою образного слова, динамікою сюжету, вдалими пейзажними замальовками: «Ночі осінні в степу довгі й зажурені. Зірки де-не-де виглядають з-за хмар, а коли ці несуть темною завісою, тоді всюди чорніє рівній смуток, серед чорної мли, коли помітно вогник, — то щастя. Це коли тихо, тоді говорить степ сам із собою. А коли вітер прискорює ходу, коли він біжить або мчить, як і в день, тоді шипіння переходить у тонке і жалібне дзеленчання. Уночі його чути далеко, далеко!...» — так міг написати тільки талановитий письменник.

І нині твір приваблює своєю свіжістю, поетичною ніжністю, хоча пишеться у ньому про злам епох, гострі соціальні конфлікти та непримиренні характери. Роман захоплює багатством сюжетних ліній, кожна його складова частина-новела може жити окремим життям і водночас є органічною ланкою історичні. Багато сторінок цього твору присвячено шахтарській тематиці, розвитку капіталістичних відносин саме нашого Західно-Донбаського регіону. Місто Генераш, в якому розгортаються основні

події роману, є не що інше, як селище Гришине, нинішній Покровськ. Цей роман мав великий успіх. Сюжет роману пов'язаний з конкретними історичними подіями та діяльністю конкретних історичних осіб. Це дає підстави вважати цей твір, як історико-художній, а його автора визнати першим творцем історичного роману в українській літературі радянської доби. Як було сказано вище, це один з кращих його творів.

5 жовтня 1929 року газета «Наддніпрянська правда» повідомила про приїзд Сави Божка до Херсона, а 16 жовтня — про його прибуття до місць страйкової боротьби, яка на цей час набула свого апогею. У листопаді 1929 року на землях, відібраних у заможних селян (куркулів) і на базі їх господарств, був створений виноградарський радгосп «Перемога наймитів» — прообраз майбутнього радгоспу-заводу «Таврія» — одного з найбільших виноградарських господарств Херсонщини. Письменник відвідував населені пункти Херсонщини — Основу та Британи, перебував у цих краях тривалий час і у підсумку, у жовтні-грудні 1929 року написав повість «Українська Шампань» (побачила світ 1930 р.). У передмові Сава Божко зазначив: історія розвитку виноградарства, умови роботи та боротьби сільськогосподарського пролетаріату, колосальна політична школа, яку батраки пройшли під час страйку на виноградниках Української Шампані, наскільки цікаві, що він вважає своїм обов'язком присвятити радянським читачам, зокрема наймитам, свій твір.

Збираючи матеріал для цієї повісті, 1929 року С. Божко публікує свої перші кореспонденції у «Наддніпрянській правді» — газеті, що пізніше, у складний для нього час, дасть йому творчий прихисток. Письменник дуже любив театр, тож не обійшов увагою першу виставу молодого театру СОЗ — «Інкогніто», поставлену за гоголівським «Ревізором». У рецензії «Наше застереження», вміщеній у газеті за 17 жовтня, Сава Божко гостро критикує режисерське втілення твору, зокрема дає поради щодо ідеологічного спрямування репертуару театру. 5 листопада під рубрикою «Театр і музика» було вміщено вже схвальну рецензію Сави Божка на нову виставу театру, який врахував попередні зауваження рецензента. Газета повідомляла також про зустріч письменника зі студентами ХІНО (Херсонський інститут народної освіти), на якій Божко читав власні твори «Зоська», «Кабатчиця», «Полтавки» та інші.

Майже всі твори Сави Божка мають історичну направленість. Саме це, а ще його дружні стосунки із відомим більшовиком міністром освіти і культури Миколою Скрипником, письменником Миколою Хвильовим (які згодом покінчили життя самогубством), переслідування та арешт редактора газети «Селянська правда» Сергія Пилипенка, де працював Сава Божко, були причиною, що ним почали цікавитися «компетентні органи». Партія більшовиків дала «відмашку» на завершення українізації суспільства. Сталінська сокира вже зависла над Україною: почалося немилосердне знищення української інтелігенції, яку не встиг відправити на той світ Ульянов-Ленін. Коса, точена в Москві, тоді робила перші замаху, які згодом виллюються в «розкуркулювання» та радянський голодомор 1932–33 років, на зміну якому придуть концтабори, де кожен четвертий в'язень буде українцем.

Ось як описує арешт Сергія Пилипенка його донька Ася Гумецька: «Батька заарештували на наших очах. Це була жахлива картина. В цьому дійстві брав участь безпосередньо уповноважений таємного відділу ДПУ Проскуряков. Це був цинік. На його обличчі було написано, що кат, ворог усього українського. Ось цей ви-родок у діях мого батька «розгледів» «злочини» за сумнозвісними статтями: «Був активним учасником української контрреволюційної організації — націоналістичного блоку УВО, яка прагнула повалити радянську владу на території України шляхом збройного повстання, і належав до терористичної трійки в організації замаху на голову Раднаркому тов. Чубаря». Батькові приписали таку нісенітницю. Судова «трійка» ДПУ постановила: «Застосувати до українського письменника Сергія Пилипенка найвищу міру покарання: **розстріл**».

В 1932 році письменник терміново переїжджає дозатишного невеликого Херсону, там залишилось чимало друзів та знайомих з попередніх відвідин міста та області. Тут Сава Захарович викладає «Історію стародавніх часів» в педагогічному інституті, друкується в обласній газеті «Наддніпрянська правда», пише роман «До моря», знайомиться з Марією Гаркушею. Марія Никифоровна, за фахом педагог-учитель історії та німецької мови, належала до відомого роду запорізьких Гаркуш. Вона була не тільки дружиною, а й однодумцем, багато допомагала Саві не тільки у зборі матеріалу, але й писала під його диктовку. У своїх спогадах Марія Никифоровна згадувала: роман «До моря» писався на моїх очах, я була першою слухачкою і критиком. У ці роки в сім'ї на світ з'являються два сини — Всеволод та Юлій.

Ось що писав письменник про свою працю: «Свій новий роман «До моря» я писав протягом п'яти років. Доба, яку я в ньому змальовую, одна з найчорніших в історії народів колишньої царської Росії, а саме — реакція Миколи І. Хронологічно самі події охоплюють лише один рік. Але в розповідях-спогадах героїв роман відбиває колонізаторсько-кріпацьку політику російського, польського та українського панства кінця XVIII — початку XIX сторіччя». Здавалося, ніщо не може перешкодити видати твір.

Але кільце навколо письменника вже звужувалося. 14 листопада 1935 року бюро Херсонського міськкому партії розглянуло його «справу» по роботі в Харкові і виявило, що він там «проявляв націоналістичний ухил». Божка виключають із партії. Можна тільки уявити, яким після цього складним стало життя письменника та його сім'ї. У 1936 році Сава Божко завершує свою майже п'ятирічну працю і везе до Києва свій роман «До моря», який присвячений темі заселення півдня України після подій 1825 року. Роман отримує хорошу критику, в тому числі одного з перших керівників правління Спілки письменників України М. Попова. Але через деякий час М. Попова заарештовують, як ворога народу, а слідом ця доля не обходить і Саву Божку. Під час обшуку його квартири людьми у шкірянках було забрано рукопис роману «До моря», зник він також із видавництва «ЛІМ».

Рядки із протоколу допиту від 29 червня 1938 року: «Ви звинувачуетесь в тому, що стали учасником контрреволюційної організації. Слідство вимагає од вас відвертих свідчень про свої контрреволюційні злочини. Давайте показання!». Важко навіть уявити, які «засоби впливу» могли застосовуватись до засудженого, аби він «зізнався», що «був учасником терористичної групи», мав намір убити членів українського уряду, інших високопоставлених осіб... Близько десяти місяців тривало слідство. І все ж, під час судового процесу Сава Захарович набирається мужності і з вражаючою сміливістю заявляє, що на допитах слідчий застосовував до нього «методи фізичного впливу», через що він вимушений був зізнаватися в тому, чого не було. «Вважаю, це не своєю легкодухістю, а результатом примусу». Справу повертають на дослідження. Починається новий виток жахів. Нарешті, рішенням «особого совещания» від 29 жовтня 1939 р. С. З. Божка засуджено до п'яти років робіт у виправно-трудових таборах. Його холодною і страшною домівкою на декілька років стають хутинські та печорські концтабори.

П'ять років письменник пиляє ліс, працює в шахті, будує шляхи у вічній мерзлоті. На початку 1944 року Божку звільнили з концтабору, де він відбував заслання. Вже будучи вільним, поїхав у Казахстан. Там зустрів знайомих, побував у гостях своєї першої дружини Наталі Забіли, зустрівся з сином Тарасом. Гостював у друзів, відпочивав. А потім вирішив йти на фронт, щоб змити з себе «брудну пляму покарання». Потрапляє до дивізії, що формувалась у Петропавловську, але на фронт вирушити не довелося, захворів і потрапляє до шпиталю».

Після лікування, у червні 1944 року, Саві Божку надали відпустку, і він поїхав на Херсонщину. Думав зустріти синів та дружину, але так і не зустрів. Працює, багато уваги приділяє роботі з молодими літераторами. Бував у відрядженнях редакції,

відвідував місця, про які раніше писав у своїх творах. Працівники «Наддніпрянської правди» поважали його за простоту і щирість. Особливо у дружніх стосунках Божко був із сім'єю співробітника редакції Піскуненка, дружина якого Рита Давидівна Гусакова (працювала тоді друкаркою) по можливості у свій особистий час і під диктовку Сави Захаровича відтворювали роман «До моря».

Незважаючи на поганий стан здоров'я, наперекір усім заборонам — і військового комісара, і редакції — Божко все ж вирвався на фронт, майже самовільно пристав до частини, що відбувала. Своє фронтове життя розпочинає з рядового бійця 278-го гвардійського стрілкового полку 93-го гвардійської стрілкової дивізії 3-го Українського фронту, працює кореспондентом дивізійної, а за тим і фронтової газети. Від імені Президії Верховної Ради СРСР нагороджений орденами та медалями. Після переможного 1945 року відразу їде до Києва, щоб відновитися у Спілці письменників та спробувати розшукати рукописи роману «До моря». Задумів стільки мав, що їх вистачило б на декілька романів. Але те, що почув він від органів, для Сави Захаровича було громом серед ясного дня. Йому, нагородженому бойовими нагородами, радянському офіцерові, як «ворогу народу» заборонялося жити в Києві та обласних центрах України.

Сава Захарович їдена Херсонщину до села Станіслав. Саме тут, у хаті нащадка козацького роду діда Никифора Гаркуші, й жили по війні два його онуки, сини Сави Божка, що дітлахами пройшли крізь страшне пекло фашистських концтаборів. Хлопчаки Юля та Сева поступово зводилися на ноги, дід та баба дбайливо годували їх городиною, відпоювали цілющим козячим молоком, У всіх бідах, що звалилися на родину Гаркушів-Божків, вони звинувачували саме Саву і прагнули якомога далі тримати від нього синів. Такі вже часи були...

Одного сонячного серпневого дня 1946 року до тину дідової оселі підійшла стомлена людина середнього віку з сивиною на скронях, в запыленій військовій шинелі (це влітку!). Чоловік, стомлено зіперся на тин і мовчить. З лагідним усміхом дивиться на хлопчаків, що на той час вовтузилися на подвір'ї.

Всеволод Савич Гаркуша-Божко в одній із розмов з викладачем ДНУ Вадимом Олефіренком пригадував: «Ми з братом саме возилися під хатою з виводком кумедних цуценят, що привела наша німецька вівчарка Дамка. Бачу, стоїть біля воріт чоловік у військовому, з солдатським мішком за плечима. Усміхається, гукає нас до себе пальцем. Мені чомусь стало радісно і смішно. Беру на руки одне із чорнявих цуценят і несу до незнайомого мені дядька, у якого з-під шинелі на грудях блищать бойові ордени та медалі. Не знаю чому, але подумалося, що він хоче придбати у нас цуценятка. Чоловік узяв на руки, як малу дитину, песика, лагідно погладив мене по голівці своєюважкою долонею і якимось просто, тихо мовив: «Ну, здрастуй, Севе. Я — твій батько». Потім тепло обійняв Юлю... У нас же з батьком склалися теплі, дружні стосунки. Ми швидко з ним, як кажуть, зійшлися. Разом ходили на лиман, рибалили. Він багато всього нам розповідав цікавого, в основному про війну, історію України, козацтво. Бувало, читав свої вірші».

І все ж батько відчував себе у Станіславі якимось розгублено, самотньо. Безумовно, давалося взнаки стримане, коли не холодне, ставлення до нього з боку господарів. Певне, боліло й те, що через стільки літ так і не судилося зустрітися з дружиною. Тяжко пекло жорстоке тавро — «ворог народу». Дуже переживав, що останнім часом йому не писалося. Бувало, на день-два зникав батько зі Станіслава. Їздив до Херсона, намагався влаштуватися у «Наддніпрянську правду», де колись працював. Та йому відмовили, адже щодо цього діяла заборона мешкати письменнику навіть у обласному центрі.

Близько двох тижнів перебував батько разом із нами в Станіславі. То були незабутні для мене і Юлія дні! Наприкінці серпня він тепло попрощався з нами, зодягнув свою важку фронтову шинелю і назавжди полишив непривітну до нього дідову хату. Більше ми його не бачили...

Сини Сави Божка (на жаль, — нині покійні), як вважає Вадим Олефіренко пройшли, як належить, відміряний їм Всевишнім життєвий шлях. Вони залишилися гідні пам'яті свого батька, робили все, щоб його несправедливо забуте ім'я, його розпорошена часом вагома творча спадщина поверталася до нащадків. Ніколи не забували, чиї вони діти, хто їх батько, хоча й бачилися з ним протягом якихось двох тижнів у далекому 46-му році в козацькому славному селі Станіславі. Батько міг би пишатися синами.

У своїх спогадах викладач ДНУ Вадим Олефіренко, який багато зробив для повернення Україні її забутого талановитого сина, згадуючи просвою першу зустріч із сином письменника Всеволодом Савичем писав: Він розповідав мені про своє не-втішне дитинство: спочатку був арештований батько, отже він і вся його сім'я стали жити як члени сім'ї репресованого. Почалася війна. Під час війни брати Всеволод і Юлій потрапили у концентраційний німецький табір Маутхаузен. Про братів Божків і сотні інших українців, які потрапили до цього концтабору, писала газета «Радянська Україна» (ст. Гірка пам'ять дитинства», 24 червня 1988 року) Після війни сім'я перебралася на Буковину, мати вчителювала, викладала іноземну мову. Незабаром її зарештували із звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі, та присудили 10 років сталінських концтаборів за те, що допомагала бандерівцям. Всеволод з братом відправились рятуватись до Гаркушів бабусі й дідуся на південь України, на Херсонщину в село Станіслав. Через 10 років Марія Никифорівна повернулася. Синам ще довго приходилося приховувати, хто їхні батько, мати. Дружина так і не дізналась, де і як закінчилося життя чоловіка, сини ще довго не будуть знати подальшу долю батька та де того могила. Хлопці здобули освіту — Всеволод працював інженером, Юлій-доктор медичних наук.

Налагодивши старі зв'язки із «Наддніпрянською правдою», у штат газети його не взяли із-за заборони проживання в обласних містах. Сава Захарович їде до Красноармійська (сучасне місто Покровськ), там проживав його племінник Леонтій, а звідти — до шахти №5-6 імені Г. Димитрова, де і влаштовується на роботу. Він вирішив: тут він буде писати свій твір «Розквітлий Донбас» і це буде продовженням його роману «В степах». Талановитій, освіченій людині керівництво шахти не знаходить нічого іншого, як місце вибирача породи, газоміра, десятника (майстра) лісного складу чи дільниці навантаження, і це в той час, коли на цих посадах працювали люди із освітою не вище 7 класів. Селянський син ніколи не цурався важкої фізичної роботи, але підірване таборами та війною здоров'я почало усе частіше нагадувати про себе. Турбувати стало і хворе серце, підірване незаслуженими та необґрунтованими підозрами та образами, які продовжувалися і на шахті, в гуртожитку «Серп і молот», в кімнаті № 16. Тому після виснажливої праці нерідко ходив до племінника, у якого здебільшого і жив та писав — як пригадує Леонтій — лежачи, розстеливши шинелю на підлозі.

У 1945—1950 роках працювали на руднику, так тоді називали вугледобуваюче підприємство, такі ж обездолені і принижені, як і він, «предателі родіни». Цебули колишні советські військовополонені, які із-за бездарного московського командування і його «верховного» Йосипа Сталіна попали до німецького полону. Таких було понад три мільйони. Тих, небагатьох, хто вижив, погрузили в «телятники» і відправили під конвоєм на відбудову Донбасу, створивши їм нестерпні умови, не кращі ніж у німецьких шталагах (концтаборах). Мерли сотнями від голоду, холоду, хвороб та виснажливої праці. Їх разом із трупами полонених німців та угорців заривали в рови як собак. Різниця була лише у тім, що траншеї переможених зрівнювали з землею, а над траншеями наших рідних репатріантів, через декілька метрів в ряду нагортали, як прийнято у християн, бугорок-могилку. Прикро, але ці запавшімогилки тут продовжують вважати німецькими. П'ять рівних рядів в кінці кладовища «Озерка» нам

нагадають про це. Кістки померлих німців не раз знаходили значно пізніше, зовсім поруч, коли копали ями для померлих димитровчан. Старожили повинні пам'ятати цю «героїчну» сторінку «строїтелів світлого майбутнього», як і головного стукача КДБ Григорія Титовича Булгакова, цього вгодованого, ретельно поголеного, з холодно-пронизливим поглядом комуністичного ідеолога шахти.

Сава Захарович Божко був досить контактною людиною. Він легко налагоджує стосунки з педагогами місцевої української школи. Про це не раз згадувала член ТУМ імені Тараса Шевченка, колишній учитель української мови та літератури Олександра Дмитрівна Козлова, в гостях сім'ї якої (батько працював директором школи) нерідко бував письменник. Пригадувала, як той показував їм своє фото 30-го року, розповідав про Володимира Сосюру та дружбу з ним...Тривалими та довірливими були його розмови з людиною високого інтелекту, головним інженером шахти Григорієм Іларіоновичем Харахашем. Саме він допоміг Саві Божку стільки протриматися на шахті, перевівши його своєчасно в газоміри. Але перед медкомісією і перш за все парторгом ЦК КПРС Григорієм Булгаковим, який люто ненавидів українського письменника, Григорій Іларіонович був безсилий, тому Саву Захаровича навесні 1947 року звільняють.

Із особистої картки гірника шахти імені Димитрова Сави Захаровича Божка: «основная профессия — писатель-журналист. С 18. 02 — 1946 года работал по найму уборщиком породы. С 3.06. — 1946 года — газомерщиком. Расчет по болезни — 7.03.1947 г.»

Зморений тяжкими роками таборів, пекельними роками війни, важкою шахтарською працею, виснажений психічно і фізично, він залишається без роботи, а значить, без пайка, грошей і ліків. Голодного 1947 року — це бути приреченим на смерть. Напевне, відчуваючи близький кінець свого земного шляху, Сава Захарович вирішує повернутися до рідного села.

Битим шляхом із Слов'янки до Крутоярівки повільною ходою брів чоловік. По тому, як часто він зупинявся, видно було, що кожен новий крок дається все важче. Дійшовши до лісосмуги, зняв з плеча, як з кілка, солдатський речовий мішок і повільно опустився на першу зелену травичку, прихилившись спиною до юного клена. Минав час, але біль в грудях не стихала. Вона лише вгамувала почуття голоду. «Невже це кінець? Атак не хочеться, не нажившись, померати!». На якусь хвилю гострота болю ніби притупилася. Думки, як легкокрилі птахи, переносять його в дитинство до рідної оселі...

— Чоловіче, що з вами? Куди йдете?

Божко розплющує очі і бачить перед собою незнайомця.

— В Крутоярівку до племінника Петра Божка. Чи знаєте такого?

Його, вже безсило, легко піднімає із землі голова місцевої сільгоспартії Іван Туровський і своєю «бідаркою» доставляє письменника до Слов'янської сільської лікарні, куди відразу понаїздило місцеве райкомівське начальство, НКВС та міліція. На запитання одного із них: «Вам щось потрібно?» Тихо відповів: «Я дуже втомився... облиште мене...». Через декілька годин Сави Захаровича Божка не стало. Того ж вечора про померлого дядька повідомили племінника Петра, який вранці поїхав підводою до Слов'янки та й забрав тіло. Коли той забирав тіло дядька, то ні портфеля, а ні рукописів йому не віддали, тільки речовий мішок. Рукописи пропали безслідно. Поховали письменника на краю сільського цвинтаря у новій нижній білизні, яка збереглася у Петра, бо із-за злиднів нічого зверху одягти на покійного не знайшлося. Поховали у рідній Крутоярівці, до якої і поспішав, щоб, напевно, навіки спочити на батьківській землі. Та навіть мертвим він ще довго залишався «ворогом народу».

24 серпня 1960 року рішенням Президії Херсонського обласного суду УРСР по звинуваченню Божка Сави Захаровича справа була переглянута. Постанова особого совещання при НКВД СССР от 29 октября 1939 року стосовно Божка Сави Захаровича

АНАТОЛІЙ ТИЩЕНКО

відмінена, справа закрита — і він реабілітований. Але навіть вже після реабілітації комуністичні попихачі — «ватники» руйнують скромний пам'ятник, поставлений його племінником Петром Пилиповичем. Зараз тут стоїть обеліск, споруджений за кошти земляків, на якому можна прочитати: «Український письменник Сава Божко 1901 — 1947 рр.» А у 1986 році був перевиданий роман про шахтарів Західного Донбасу «В степах».

*Дві дати в холодних дужках,
Неначе життя у кайданах,
Й тире — доля Сави Божка,
Жорстока, як рвана рана.
В узвишші, над рідним селом,
Стоть посивіла брила...
Спочило тут тіло його,
Але чи душа спочила?..*

До дня народження Сави Захаровича Божка у квітні 2001 року з ініціативи межівських активістів на могилі письменника були проведені урочистості, в яких узяли участь краєзнавці та журналісти з сусіднього Покровська (Красноармійська). Були тут і сини Всеволод, Юлій та Гай, Тарас на той час помер. Для Гая це була не перша зустріч із батьком, на могилу він приїздив більше ніж за десять років раніше з матір'ю Ольгою Прохорівною. Цю зустріч їм організувала великий патріот і шанувальник Сави Захаровича Божка його однофамілець Надія Григорівна Божко. Виявилося, що Ольга Прохорівна на той час мешкала в Макіївці, її забрав Гай до себе. Гай Савич здобув освіту: працював інженером на Макіївському металургійному заводі. Ольга Прохорівна довгі роки мешкала у Котовську Одеської області, куди отримала направлення після закінчення Кам'янецького вишу. Працювала у школі, виховувала сина одна. Пережила окупацію. Сімейне життя не склалося. Усе життя пам'ятала Саву, своє перше й останнє кохання.

Пам'ять про письменника продовжує жити, дякуючи краєзнавцям, літературознавцям, журналістам, небайдужим українцям Донеччини, Херсонщини та Січеславщини та, перш за все, вчительки української мови і літератури ЗОШ—12 Божко Надії Григорівни м. Покровська, викладача ДНУ, члена спілки письменників України Вадима Олефіренка м. Донецьк, журналіста Олександра Голобородька м. Херсон. Звичайно, творчий потенціал Сави Божка міг би дати багато щедрих плодів, та не судилося. Але і те, що встигла зробити ця непересічна особистість-брила, назавжди впише його ім'я історія Незалежної України!

Відповідно до пункту 29 частини 1 статті 85 Конституції України пункту 8 статті 7 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», атакож, враховуючи пропозиції, надані комісією по перейменуванню, рішенням Димитровської (Мирноградської) міської ради провулок Казанкова перейменований на провулок Сави Божка.

Сашко Добровольський

ОУНІВСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ДОНЕЧЧИНІ⁹

Я глухий провінціал, тому, що живу за 120 кілометрів від Донецька, у Слов'янському районі. Я не любитель виступати з такими лекціями, не любитель світитися. Але я маю відкриту біографію і можу робити свою справу, як казав Макашов: «Не боючись ні перов, ні серов, ні херов...».

Колись я мав щастя вчитися у Донецькому Державному Університеті на історичному факультеті. У 1992 році я написав курсову роботу про ОУН і УПА і того ж року був виключений. Сьогодні 2012 рік, пройшло 20 років, але позиція держави лишилася тою самою. Я вважаю, що я маю моральне право розповідати про український спротив, тому, що багато років вивчав і досліджував це явище на Донеччині.

Я не Метр, який прийшов Вас повчати. Я такий же, як і Ви. Слава Богу я ніколи не стану в цій країні ні професором, ні доктором, ні кандидатом.

Матеріали по підпільній діяльності ОУН на Донбасі на сьогодні висвітлені дуже слабо. Практично, більшість матеріалів на цю тему ми знаємо зі слів Євгена Стахіва. Хто такий Євген Стахів, я думаю ви всі чули й знаєте. Вийшло так, що Стахів — один з небагатьох, хто відійшов на Захід перед приходом радянських військ у вересні 1943 року. Він створив собі легенду активного діяча спротиву і німцям і советам. Також доводить свою причетність до містичної організації «Молодая гвардия». Але, як сьогодні доводять окремі матеріали, то це є велике перебільшення. Хоча ОУНівці в Краснодоні були, і сьогодні це не заперечує навіть луганське СБУ. Ще декілька людей, які відійшли на Захід, наприклад Василь Петренко з Красноармійського району, який помер два-три роки тому. Він писав спогади, які ви можете віднайти у емігрантській пресі. Але їх дуже мало, на відміну від Стахіва.

Та все ж я вважаю, що якби ними, із багатьма іншими на Заході не піднімалася тема ОУН на Донбасі, то правда про діяльність спротиву не була б висвітлена так яскраво. Прикладом того є темні плями і відсутність інформації про активну діяльність повстанців на Одещині, Херсонщині, північній Україні. А якщо вона й з'являється, то як звіти НКВД про боротьбу зі злочинними угрупованнями. На відміну від Донбасу, громадскість тих регіонів не піднімає цих питань і не досліджує прискіпливо ті часи.

Джерелами моїх досліджень є архіви СБУ, а саме: Донецької, Дніпропетровської, Луганської, Миколаївської, Запорізької областей. Я маю щастя розповідати вам не по споминам, а по матеріалам НКВД. Чому такий розбіг по областях? Тому, що всі, хто діяв на Донеччині, після приходу радянських військ розійшлися по сусіднім областям і їх арештовували й проводили слідство вже там, де вони знаходилися. І це логічно.

Коли головою СБУ у Донецькій області був Скіпальський Олександр Олександрович, то він дав дослідникам можливість попрацювати у закритих фондах. То фонди nereабілітованих, фонди, у яких налічується до восьми тисяч фігурантів справ. Вони надзвичайно цікаві тим, що вони не «почищені». В них є речові докази, це шикарні контрольно-наглядні справи. Завдяки Скіпальському я мав можливість у 2007 році ретельно продивитися цей архів. По ОУНівській спрямованості там є десь 400 справ. Порівнюючи з нашими сусідами, Дніпропетровщиною, Запоріжжям, то цей показник

⁹ Лекцію прочитано 7 квітня 2012 року у Донецькому прес-центрі, вул. Овнатеняна, 4. У розшифровці збережені особливості мовлення автора.

САШКО ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

майже удвічі більший. У нас відомо вже 350 осіб, які були точно засуджені за діяльність в ОУН.

У перші, більш ліберальні часи нашої незалежності, було набагато легше діставатися архівних джерел. Тому добре опрацьовані на сьогодні Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ, Костянтинівка, Дружківка, Горлівка, Макіївка, Волноваха, Ольгінка. Пагано Донецьк, тому, що по Донецьку не вдавалося знаходити фігурантів. А коли дізналися їх прізвища, то вже не було Скіпальського і я ті справи мало бачив, хоча знаю про них.

Зараз всі кажуть, що перший провід ОУН на Донеччині організував Євген Стахів. Це не так. Перший провід ОУН, який зайшов сюди в жовтні — листопаді 1941 року, очолювався емігрантом з Праги Василем Булавським. Він зайшов з боку Дніпропетровська роєм з 12 осіб. Вони чогось вибрали Мар'їнський район, а конкретно селище Красногорівку. Саме з Красногорівки посилалися посланці в Маріуполь, Ольгінку. Разом з ними сюди пройшов і мельниківський провід ОУН.

Василь Булавський одразу розгорнув бурхливу діяльність. В Домі Піонерів Донецька, це зараз Концерваторія, він устроїв збір інтелігенції міста. Резолюцією зборів стало рішення включатися в роботу газет, органів міської влади, освіти саме оунівцям і людям, що їх підтримують. Збори вирішили відправити до коменданта міста Сталіно, якому терміново була повернута попередня назва — Донецьк, трьох своїх представників. Ними стали: Юрій (Георгій) Ковалевський — професор ДПІ, який пізніше став головним редактором Донецької газети «Донецкий вестник», директор Мар'їнської сільгосп школи Зінченко, і саме Булавський. Доречі, ті збори були не дуже багаточисельні і коли обрані представники пішли до коменданта зі своїми пропозиціями по встановленню владної структури, то учасники зборів чекали на них біля комендатури. Повернувшись через дві години вони розповіли, що німці їм заявили, що не будуть рішати питання про українську адміністрацію, поки не буде встановлена якась цивільна влада. Тому ОУНівці не взяли владу у Сталіно, як вони це зробили в багатьох інших містах області.

Натомість, люди з похідних груп, які прийшли сюди, зіштовхнулися з масою доволі серйозного активного елементу. Наприклад, у Костянтинівці, де були сильні петлюрівські осередки, вже була організована Управа, заступником бургомістра став місцевий учитель Кирпенко, який, як свідчать матеріали НКВД, приймав участь у повстанчому русі на київщині. Місцеві патріоти з приходом німців вже захопили поліцію, адміністрацію, газету і вже в грудні почали виходити «Костянтинівські вісті».

Подібна ситуація була в Горлівці, де прийшов, у минулому, полковник Січових Стрільців Голуб. Він служив у німецькій армії. Служив цілеспрямовано, щоб повернутися до України. Перше, що він зробив, це — налагодив вихід газети «Український Донбас» і друк листівок. От з таких дій українських патріотів на Донбасі почався національний спротив і німцям і советам. Горлівка була з'єднана з шахтарських селищ і всі розкуркулені, репресовані, що там були, люди, які пройшли вже тюрми, табори — пішли в адміністрації, що давало їм змогу створювати саме українську державність. Таким прикладом є селище Комсомольське, зараз район міста, шахта «Комсомольська». Там вся адміністрація попала до ОУНівських рук. Вони швидко організували «Просвіту», і, розуміючи, що настає голод, організували кооперативи. Кооперативи іменно для вчителів і інтелігенції. Заслуги цих людей це те, що вони не тільки приперли сюди гасла, на які чесно кажучи, не всі велись, а робили конкретні справи, за які люди дякували й вірили їм.

Треба сказати, що в ті часи, з 1941 року багато людей не розуміло, що таке взагалі самостійність України, що це за ідея і до чого вона веде. Місцевий контингент свідомих українців був вибитий советами і вибитий з витонченою жорстокістю. Людям, які прийшли з нерадянської західної України, мало довіряли. Косо дивились на місцевих ОУНівців. І тільки, коли в 42-му році і дали пішли репресії з боку німців щодо ОУН,

коли ОУН, в основному бандерівська гілка, почала давати збройну відсіч фашистам, тоді думка населення змінилася.

Яскравим прикладом, як брали владу в свої руки ОУНівці була Макіївка. Самий цікавий такий момент. Там ще до появи ОУН бургомістр Іванисенко організував управу і вихідець з Селидівського району Литвиненко, який вже до цього був засуджений советами за економічну контрреволюцію, по завданню Іванисенка став розбудовувати партію. Німці йшли на контакт тільки з партіями, відкритими організаціями. Іванисенко мотивував своє прагнення створити партію саме в Макіївці тим, що це центр Донбасу і розбудова повинна піти саме звідси. Литвиненко займав посаду завідуючого міського відділу освіти. В партію він ввів біля тридцяти осіб. Це були керівники різних ланок господарчої, соціальної та культурної структури міста.

Хоча Макіївка не дуже йшла на ОУНівські гасла, але в кінець-кінців адміністрація там стала українська. В місті була проведена повна українізація шкіл. Коли в місті з'явилися члени ОУН, то розповіли активу про арешт Бандери, про спротив, який надає німцям і советам організація. На спільній нараді макіївський актив і прибулі ОУНівці констатували, що, хоча й діяли окремо, але ідуть в єдиному загальноукраїнському руслі. Всі були за самостійну Українську державу, але досі лише не вистачало зв'язку.

Про Маріуполь я скажу побіжно, тому, що за це місто і його історію з ОУН багато написано й досліджено. Маріуполь, як і Донбас взагалі, дуже приваблював населення СРСР. Чому? Тому, що тут легко було сховатися. Зробив підробні документи, а ця індустрія на Донбасі була і є передовою, — і ти вільний: записався на шахту і спокійнісенько «махай собі обушком під землею». На Донбасі треба було робити, це було головніше навіть за благонадійність. А Маріуполь до того ж це був ще й порт. Це давало змогу улюбий момент приїхати сюди і виїхати звідси у невідомому напрямку. До того ж у Маріуполі свого часу дуже сильним був вплив Махна, який зовсім недавно гуляв тут зі своїм військом. А у 1928 році тут навіть відбувався з'їзд анархистів. Керівником у них був якийсь Жук. Це я знайшов у звіті КДБ за 1950 рік, де також було сказано, що Маріуполь у ті роки, доречі, як і багато інших районів, був переповнений антирадянським елементом. Тому там і проходив з'їзд анархистів, тому там було трудно вести боротьбу з ними і виявлять їх.

В Маріуполь спочатку зайшли люди Булгарського, увійшли у владу, започаткували українську «Маріупольську газету». Близчим часом ми плануємо весь наклад, всі числа цієї газети викласти в інтернет. Це буде дуже цікаво.

Чому ще Маріуполь актуальний у нашій темі. Там було багато відомих людей. Це міністр Центральної Ради — Стасюк Микола, 1885 року народження, відсидів свою десятку на Соловках, який перед приходом німців був сторожем у парку, підмітав і прибирав в ньому. На німців це справило враження і вони запросили його працювати в газеті. Він притягнув до роботи в газеті людей з наросвіти. Вони відновили відділ освіти й встановили автокефальну церкву. Церквою опікувався Кіпріан Оржицький, який вже отсидів за автокефалію. Завдяки цим людям 18 автокефальних церков діяли під час окупації на Маріупольщині. Це район, де було відновлено найбільше українських церков.

Що ж було у Донецьку?

Першими туди прийшли Мельниківці. Вони намагалися увійти в поліцію, захопити владні органи, тощо. Вони прийшли на Донбас з реальними документами Вермахта у кишенях і думали, що їм тут все дозволено. Але люди, українські активісти були не вдоволені політикою Мельника, спрямовану на пряму й конкретну співпрацю з гітлерівцями. Вони не сприймали намагання мельниківців трансформуватися у владу таким чином. На першому місці у ОУН-бандерівців, було відродження української державності і спротив любій владі, якщо вона буде їм у цьому заважати. Мельниківці організували з допомогою окупаційної влади в Донецьку лише один заклад — це об-

ласне Агроуправління, яке згодом стане центром націоналістичного руху в Сталіно. Там працювали кадри з Мар'їнського району, зокрема це Мороз, який був спочатку замісником, а потім керівником. Їм передавалося багато літератури з Праги. Але там постійно була певна колотнеча між ОУН(б) і ОУН(м), яка могла перенестися на територію всього Донбасу, але цього не трапилося, тому, що німці вислали мельниківців з нашої території.

У Сталіно серйозні і кваліфіковані кадри ОУН кував ДПІ. Доцент однієї з кафедр ДПІ Володимир Ахладкий очолив обласний провід ОУН, перед відходом людей на Захід. Також в ДПІ працював Ковалевський. Я, нажаль не бачив його справи, але думаю, що вона існує в СБУ, і прийде час — вони її покажуть. Він очолив газету «Донецький вісник». Спочатку головним редактором був Антонцев, меншовик, який очолював колегію адвокатів, потім прийшов Вібе — радянський агент, якого тут лишило НКВД, а потім Ковалевський. Ковалевський керував газетою до відходу німців. Головною його заслугою є те, що він вміло коректував протискання українських статей і матеріалів у видання. Також він, не зважаючи на заборону німців заснував обласну газету. Але для того, щоб отримати дозвіл, він став робити обласну, начебто корпоративну газету Агроуправління «Українська земля», яка виконувала роль загальноукраїнського Донбаського органу. Щоб утримувати цю газету під контролем Ковалевський запропонував випускати її в Макіївці, де були не хиткі позиції ОУН. Редактором газети планувалося поставити члена ОУН, і її очолив ОУНівець Сергій Кулик. Він по можливості друкував в газеті проукраїнські матеріали, не допускав антиукраїнських випадів і таким чином Сталіно мало два друкованих органа.

Цікаво, що існувала велика організація ОУН на Рутченково, яке тоді входило до Ольгінського району. НКВД дуже ретельно розбирало Рутченково, завод «15-летия ЛКСМУ», інші об'єкти селища, тому, що це був свого роду моноліт. З Ольгінки, як з сільгоспрайону до Рутченково постачалися продукти, фінанси, кадри, інформація. Давала можливість переховуватися членам від німців, а згодом і від НКВД. Це був буфер Донецька, бо саме через Рутченково ОУНівці приходили в місто.

Але говорити, що в самому Сталіно була серйозна організація не можна. Чому? По-перше, це дуже легко, не маючи, як я казав, матеріалів невілювати. По-друге, я не прибічник того, що обов'язково треба міряться, чий чорт «рогатее». Можна нарахувати 20... 40... 200 осередків, але головне те, як вони впливали на ситуацію, який вплив вони мали, що встигли зробити. Скільки членів організації — це не головне. У нас зараз є партії он які великі, але толку з них зовсім мало, принаймні з багатьох з них. Тому треба відзначити, які головні об'єкти захопили ОУНівці у Сталіно. Це Агроуправління. Воно повністю було в руках ОУН(б) і вони поставили своїх людей всюди, від Маріуполя до Слов'янська. Цим вони забезпечили матеріально-технічне підґрунтя. Друге — це газети, це інформаційний простір. Третє: поліцією в багатьох регіонах, зокрема і в Рутченково керували представники ОУН(б).

На сьогоднішній день можна багато сказати зі споминів Стахіва. А я прошу мене зрозуміти, чого я не можу більше розказати, бо особисто я знаю, як ліквідовувалося ОУНівське підпілля по матеріалам НКВД — подетально, але деякі справи бачити не вдавалося. Зокрема справи багатьох директорів шкіл. Я не знаю, чи засуджені вони за підпілля. Справи дружини Шиманович, відомого члена, здається, уряду УНР, яка теж була в ОУН, вона тут сильно допомагала Ясинуватій. Щодо цієї справи, я навіть не знав, що вона існує. Стахів стверджує, що вони мали серйозну організацію на ДМЗ, яку очолював Гладкий. Вони мали свої організації і надійних людей в 4-му й 5-му хлібокомбінатах і взагалі в цьому тресті. І те, що Стахів каже про 15–20 явочних квартир — це є перебільшення, але до 10 квартир вони мали, принаймні НКВД їх дуже серйозно тут перевіряло весь 1944 рік.

Волноваха, Ольгінка — це великий суцільний район, який повністю контролювався українськими патріотами. Фактично від Рутченково до Краснопілля вся адміні-

страція співпрацювала з ОУН, маса людей була заарештована потім органами НКВД. Є цікава статистика. Я завжди кажу, що зараз в самостійній Україні, на Донбасі існує окупаційна адміністрація і що можна сказати про таке: Ольгінський район при німцях мав 40 українських шкіл, Волноваський — 30, Слов'янськ і Слов'янський район — 52, Костянтинівка з районом — 49, Горлівка — 33 і одну гімназію ім. Тараса Шевченка, директора якої після приходу советів повісили по приговору НКВД. Маленький Мангушський (Першотравневий) район мав 15 українських шкіл, Макіївка більше десяти. При цьому треба сказати, що це не була така огула українізація, яку проводили в 90-х. Люди видали підручники, методичні посібники, тощо. У мене є три підручника, які видавали члени похідних груп — один був видан у Краматорську і два у Слов'янську. Тираж був до трьох тисяч. За ці підручники люди сіли. У Маріуполі вийшли букварі, читанки. Мало того, в Маріуполі, в Слов'янську, в Ольгінці, в Горлівці були організовані сільськогосподарські, так звані «Товариства взаємодопомоги». Товариством «Просвіта» були організовані кооперативи. Тобто, люди не гаслами махали, кричучи: «Вперед!», «Давай!», «Дайош!», а робили конкретну справу.

Як це було поставлене у Слов'янську: 1942 рік, організовується «Просвіта», запикується 400 людей, при ній організовується кооператив, в якому функціонують столярна, слюсарна майстерні, ділянка розробки лісу, столова, в якій можна раз у день безкоштовно поїсти (при тотальному голоді, який був), буфет і магазин. Це було дуже потужна економічна база, яка зберегла при німцях багато народу. Це вчителі, яких не евакуювали совети і їх при німцях фактично врятували оці місцеві націоналісти. В Маріуполі така ж ситуація і є точні дані. 400 людей утворювало просвітянський кооператив і такі кооперативи організовувалися практично в усіх районах, контрольованих ОУНівцями. Так, ми можемо сказати, що вони заклеювали портрети Сталіна, але садили їх же не за те, що вони заклеювали ті портрети, а за те конкретно, що вони були саме українськими учителями, у них находили листівки з антисталінськими і антирадянськими текстами і те, що хтось з них не заклеював портрети Сталіна не вважалося пом'якшувальними обставинами.

Ми випустили такий «самвидав» — «ОУНівське підпілля Донеччини», у нас є своя друкарня, ми спокійно видаємо книжки з нормальною поліграфією. Тираж три тисячі примірників. Книжка розійшлася миттєво. Ви її всі бачили, або чули, це коротка довідка, написана мною про стан ОУНівського підпілля 30–50-х років тут, на Донбасі, з аналітичними викладками, писалася, щоб люди мали якесь уявлення про тему. Тут є коротка довідка про стан української освіти та культури на Донеччині в 1917–1945 роки. Є дві «совсекретні» аналітичні записки, протоколи допитів по Краматорську, по Ясинуватій, і стаття про ОУН у Слов'янську. Видання написане дуже простою мовою. Я вважаю, що чим менш подається специфічної термінології, тим легше читається.

Друга книжка «Діяльність підпілля ОУН на Сході України». Це Товариство «Спадщина», яке організоване в піку Володимиру В'ятровичу, який вважає, що головні герої ОУН були тільки на Заході України, аж до динозаврів — все діялося тільки там і весь український рух теж походив з Галичини. Це нічого, що тут були повстанками, що люди воювали, що лежать у нашій землі забуті, скривджені. Головне по його, В'ятровича версії і діям це довести, що саме там були основні події спротиву. Ми утворили таку групу з п'яти осіб, від Сумщини до Донеччини і видали цю книжку. Тут п'ять статей. Кожний з авторів написав окремо по Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Сумській і Донецькій областям. В книзі є фото, документи, посилання.

Наступний розділ мого виступу: чим займалося ОУНівське підпілля в нашій області? Скажу одразу, що ОУН потрапило в область за надзвичайно комфортних умов. На час приходу всі радянські партизанські загони пішли з території області. Хоча за тих, так званих партизан, це окрема розмова, але навіть якщо вважати, що вони були хоч на десяту частину того, що подавала радянська влада, то й тоді вони повинні були наносити тяжкі удари по німцям. Чи було це в області? Партизанам для ведіння

якихось дій потрібні хоч якісь ліси, яких у нас у області обмаль. Їхні загони НКВД розташовувало в районі Дінця й Сніжного—Сіверська. При відході радянських військ вони з ними й пішли, бо були в паніці й деморалізовані. Другий чинник «комфортності» для ОУН було те, що радянська агентура, залишена при відступі, якої було доволі багато (667 осіб, за даними СБ), лишилася фактично без зв'язку. А розвідник без зв'язку нічого не вартий. Так, вони внідрили багато своїх людей. В Костянтинівці деякий час працював навіть бургомістром Коротков і потім, як я бачу по справам дуже добре висвітлював діяльність ОУН. Секретарем міської Управи тут працював Вібе — німець з села Катеринівки Костянтинівського району. В Горлівці, у місті Комсомольськ (шахта «Комсомольська») внедрили Григорія Чеховського. В Донецьку, дякуючи Івану Івановичу Кулазі, бо те, що ми не встигли скопіювати, то він зробив, вдалося закоренитися одному з завкафедр Донецького медінституту Роману Дорошенку. Якщо хтось читав книжку «Под псевдонимом Дорошенко», або «Герої невідомого фронту», той підтвердить, що Дорошенко був нормальний радянський шпін, агент, розвідник, не варто казати на нього «зрадник», бо людина робила свою справу. Чим йому повезло? Він був дуже гарно законспірований в Сталіно і ще повезло тим, як я вважаю, що на нього напорилися члени ОУН(б) першої похідної групи Булавського, він з ними законтачив. Другий раз на нього напоровся сам Стахів. Він не знав, що Дорошенко агент НКВД, а Дорошенко говорив, що ми повинні бити німців, німці вороги, то довіра до нього була доволі велика. Він спокійно дожив до 1943 року, мав свою поширену агентурну сітку. Завдяки Кулазі, ми знаємо хто здав п'ять наших ОУНівських організацій — це Роман Андрійович Дорошенко. Це Волноваха, Мар'їнський район, Ольгінський, Маріуполь. Він ретельно написав все, що міг. У мене є багато копій його агентурних заміток, які дуже легко читаються і написані професійно. Він до кінця вів керівника міського проводу Свічинського, який був, як свідчить з його ж записів його товаришем, він допомагав його арештовувати, потім був нагороджений, виведений на територію Західної України і закоренився у Львові. Після виходу нашої майбутньої книжки про партизанів її прочитають його нащадки, внуки, правнуки, можливо їм буде приємно, можливо ні...

При всьому тому, і це є важливий момент: в області не було російського руху. На відміну від Одеси, на відміну від Криму, де ОУНівці натикнулися на велику роботу місцевих російських патріотів, де діяли, як емігранти, так і місцева інтелігенція, то на території Донеччини, тільки в Сталіно вони мали таку серйозну протидію.

Десь у 1943 році почала виходити газета «Ехо Приазов'я». Її очолював такий Чурилов, який потім емігрував на Захід, став там відомим монархістом. Це теж, мабуть зіграло свою ключову роль, і сьогодні навіть російські історики, є така книжка «Битва за Донбас», визнають, що Донеччина у подавляючій більшості території контролювалася ОУН. За підрахунками у 1950 році була видана така книжка «Політико-економіческое состояние Донецкой области». Це кожний відділ НКВД писав історію свого району. В ній сказано, що 17 із 35 районів (по тому поділу) працювали на ОУН. Це доволі багато. Не працювали грецькі райони, які межують з Запоріжжям, був фактично задавлений Артемівськ, бо, як каже Стахів, там дислокувався Абвер і поруч проходила лінія фронту, тому там просто брали й стріляли. Також практично не було охоплене підпіллям район Харцизька, сніжного, Єнакієвого, Тореца.

Що можна сказати щодо ефективності спротиву. Наприклад радянські партизанські угруповання майже не отримували друкованої агітаційної продукції: листівок, газет, прокламацій, з той простої причини, що і скинути їх по серйозному не було кому. ОУНівці добре наладили канали агітаційних рухів. Це була лінія через Гуляй-Поле на Мар'їнку, тому, що вихідці з Гуляй-Поля були в керівництві Мар'їнського району. З Запоріжжя література йшла на Маріуполь. Я нараховував по тим протоколам, які є до 60-ти видів різних листівок. Також з'являлась книга Горліса Горського «Холодний Яр», «В лабетах ГПУ», і т.д. і навіть з'явилася книжка Василя

Кука, бо в одному з допитів вона фігурувала під псевдоавторством Коваль Роман. Це була як інструкція по конспірації.

В середині 1942 року німці чітко зрозуміли з ким вони мають справу в вигляді ОУН! Вони зіштовхнулися не з радянським підпіллям, а з серйозною, чіткою структурою, яка працювала, яка закидувала своєю агітацією газети.

В Маріуполі організували загони Українського визвольного війська і, як тепер виходить, що Іван Кулик, що воював в УПА і загинув в Кломії в 50-му році, він був офіцером цього УВВ в Маріуполі. В Костянтинівці німці стикнулися з тим, що бивші петлюрівці-члени ОУН організували Українську зразкову сотню на чолі з Митрофановим (це можливо псевдо), який був петлюрівським сотником. В архіві СБУ є справа «Фольксдойче» і ця сотня там серйозно описана. Вони пошили форму січових стрільців, мали вигляд дійсної української частини, мали на озброєнні важкі кулемети. Антонович, який написав статтю «Донбас під знаком свастики й тризубу» і опублікував її в маріупольській газеті, сказав, що ми маємо справу з натуральною українською частиною. Її розпустили німці в липні 1942 року. Більшість вояків сотні відмовилися служити в поліції і, наскільки мені відомо, ці люди пішли під Сталінград. Вони фанатично ненавиділи більшовиків. Це були сім'ї розкуркулених, репресованих, тих, яких сотнями тисяч розривала більшовицька влада. Вони вступили в якийсь український польовий підрозділ в Артёмівську і вони всі загинули. На жаль, ми не маємо навіть фотографій.

В червні 1942 року Костянтинівська міська Управа (при проклятих німцях) приймає постанову, що прапором Костянтинівки є український жовто-блакитний прапор з тризубом. Цю постанову німці доволі бистро відмінили.

В тому ж році в Ольгинському районі Управою була прийнята постанова, яка приписувала всім держслужбовцям і керівникам вищої господарської ланки вітатися вигуком «Слава Україні» з викидом правої руки вперед і трохи вгору і з відповіддю «Слава».

Якщо в перелічених нами районах і містах всі школи переводилися на українську мову навчання, то в Авдіївці пішли далі. Управа прийняла постанову, що у зв'язку з засиллям антиукраїнського елементу з держслужби звільнялися ті, хто не був українцем по походженню. Так, це схоже було на таку невелику етнічну чистку, але треба сказати, що історія така, яка вона є, і ми її не придумуємо.

В 1942 році німці проводять цілий комплекс заходів по ліквідації підпілля. Ключовою фігурою, злим генієм знищення був українець за походженням Петро Бердичевський, з станиці Полтавської, який керував поліцією в Маріуполі. Його у 1945 році було депортовано з території Австрії, він потрапив в НКВД, доволі сильно «співав» там, «наспівав» два томи. Та хто ж він такий і чому зіграв таку ключову роль? В нього був скажений талант «сискаря», який втратила радянська влада. Він був вчителем російської мови, з сім'ї розкуркулених, репресованих зі станиці Полтавської, яка, як ви знаєте, була повністю вивезена Сталіним в Нижній Тагіл. Після приходу німців він приходив до них, каже, що є з сім'ї репресованих, він інтелігентна людина і викликає довіру. Є чудові фото, де, так смішно, сидить колишній арештований керівник підпілля ОУН, сидить Бердичевський, який веде його справу і поруч Бізарь – куратор від німців. Смішно те, що вони сидять просто на банкеті. Дивися і бачиш абсолютно нормальні обличчя. Високе чоло – повний «пан професор». Але він якимсь дивом вписався в німецьку адміністрацію. Причому він сам і його група ліквідувала до тисячі комуністів. І це тільки те, що йому ставило в вину НКВД. Що він зробив? Він вкинув таку легенду, що він український патріот і в перший момент на це клюнули. Один з керівників поліції Юхимець, директор видавництва Яків Жижур і Михайло Стасюк запропонували йому, як начальнику головної кримінальної служби підписати заяву щодо поновлення «Просвіти». Він відмовився. Була зроблена помилка і, знаючи, що він може у будь-який час викрити підпілля, було вирішено його прибрати. Але Берди-

чевський про це дізнався і звернувся до Бізеля, який керував Абвером і запропонував допомогу у ліквідації ОУНівського підпілля. Сказав, що його підпільники знають, він тут прожив 15 років і запропонував цікаву комбінацію. В цей момент сюди з'явився Стахів. Він прийшов, як член Центрального Проводу ОУН, він засилає кур'єрів, тощо. Йому влаштовують зустріч з одним з гестапівських агентів Олексієм Вальчиком, який працював на дві сторони: і на НКВД і на Гестапо. Стахів, щось запідозрячи не вийшов другий раз з ним на зв'язок, всі інші вийшли і були заарештовані. Це були перші арешти в червні 1942 року. Частину арештованих розстріляли, частину відправили в Сталіно, частину відпустили. Одразу ж після цього проводяться подібні заходи в Костянтинівці. Там кур'єр Стахіва на псевдо «Коновалець» напорівся на радянського агента, який його відправив до гестапо і його розстріляли.

В ході цих арештів німці один за другим виявляють склади літератури. Частина ОУНівців починає «колотись». Виявляється, що на півдні існує цілий надрайонний провід ОУН, в який входить Волноваський, Будьонівський, Розівський, тодішній Стпрокостянтинівський район Запорізької області. Німці розуміють, що перш за все на півдні ОУН є надзвичайно серйозна організація. Коли НКВД зачищало Волноваху після відходу німців, то у звітах значиться до 600 людей, які підозрювалися у співпраці з ОУН. А що ж того Волноваського району?

Далі проводиться операція. В Горлівці я не можу сказати про неї детально, знаю лише, що горлівське Гестапо проводило арешти по всій півночі, а от по Слов'янську й Краматорську розповім.

Недавно в Краматорську німецьке товариство з такою начебто українською назвою «Відродження» довго й посилено билося рогами, щоб поставити бургомістру Краматорська Володимирі Шопену пам'ятник, або хоч меморіальну дошку на будівлі, в якій під час окупації була міська Управа. Ми не раз давали відповідь, що це був ніякий не Шопен, що це насправді Віктор Шопін, росіянин по походженню, 1913 року народження і т.д. Але ті люди з фанатичною впертістю продовжують вимагати йому пам'ятник. Там є такий товариш Гопченко, який керував цим товариством німецьким. Він доводить, що при німцях красили бордюри, робили заводи, садовили квітки. Я давав інтерв'ю в газету, здається «Московський комсомолец» і казав: «Да, німці красили бордюри і квітки садовили, але тільки нга могилах!».

Діло в тому, що Шопен, вибачте - товариш Шопен, спочатку працював на СКМЗ імені Сталіна, бачучи міць і силу німецької влади того часу, прийшов до німців і сказав, що він з «бивших», прийміть мене, я вам стану у пригоді. Він став працівником російського відділу Гестапо. Він теж був не поганим свого роду «сискарем». Він організував комуністам таку добру справу: він об'явив ім: «Прийшли німці, вони вам нічого паганого не зроблять, так що давайте зареєструємося...». Ті погодилися. (Сміх в залі). «Збираймося в ДК ім. Леніна, ви ж мене знаєте, приходьте з партбілетами». (Сміх в залі). Прийшли. Він зібрав білети, переписав всіх і отправив на крейдяну гору і всіх постріляли. Точно як же Шопен намагався організувати й «Просвіту». Але тут він натикнувся на людей, які пройшли польське підпілля. Він натикнувся на того ж самого Стахіва, який дуже чітко, маючи непоганий вишкіл, зрозумів, що Шопен грає абсолютно свою гру. Тоді Стахів погодився, але поставив умову Шопену, що в тій «Просвіті» Шопен повинен бути зіц-головою. Шопен відмовився, сказав, що він не може, його статус цього не дозволяє, бо він є бургомістр!

«Просвіту» організували. Очолив її Данило Гілляка, вона діяла.

Далі треба сказати, що саме Шопен став проводити шалену роботу по ліквідації того самого руху, який він запропонував задіяти. Яким способом? Він заслав туди свого чоловіка — Гандзія — агента абвер групи 203. Цей Гандзій робив в «Просвіті», возив листівки по Краматорську, потім, коли прийшов час, він сів на мотоцикл і поїхав по явочним квартирам ОУНівців і «благополучно» ті, хто не відійшов, в квітні 1942 року були заарештовані.

Мені «подобуються» вислови деяких наших місцевих істориків: «Жертв було мало, тому організації не було». Німці мало розстріляли ОУНівців? Діло в тому, що це «зубатівсько-шопенівська» форма: давайте всіх організуємо і здамо у КГБ. Тоді жертв буде багато?

Я теж вимушений говорити з нашими російськими опонентами їх мовою, мовою статистики, і я підраховував. Дивіться: У Маріуполі по даним НКВД існувало до 300 членів, або прихильників ОУН, але арештовано за весь час було не більше 20-ти. Значить «провали» не були обвальні, люди вміли працювати. У Красноармійську німцями було заарештовано до 10-ти членів ОУН. Це жертви німецького терору, чи ні? Звичайно жертви. В Ольгінському районі арештували бургомистра Ястрембського, — вивезли, його заступника — вивезли. І це тільки те, що ми хнаємо.

Похапали людей у Слов'янську. Там взагалі унікальна ситуація була. Арештували все керівництва автокефальної церкви. Їхнього керівника — Ботвіна — розстріляли, а скарбничого получається просто спалили. Тому що фашисти відступали, не співали зробити все за інструкцією і спалили вагон з в'язнями. Я питаю: «Це жертви?!». Відповідь — жертви.

Таке ж можна сказати за Горлівку, де були арешти, так же можна сказати по іншим містам. Я нарахував страчених до 50-ти осіб — членів ОУНівського спротиву. Тобто казати про те, що ОУН щільно співпрацювало з німцями і німці не вели проти них репресії — це неправда.

Інша справа, що німці наштотувалися на людей, які пройшли школу НКВД, школу польської Діфінзиви і дехто школу Абвера. Ці люди вміли професійно працювати й не давали схопити себе за руку.

Чому на Донбасі замовчували про це підпілля? На ім'я Хрущова начальник Донецького НКВД надіслав докладну записку, яку розписав Сергійчук. Вони, звичайно, фальсифікували там дані, і все замовчували, принижували роль ОУНівців. Чому це робилося? Тому, що показувати щось по радянському підпіллю було нічого. Партизан на Донбасі не було. Були самоорганізовані групи, які організувалися після того, як німці провели терор. Як можна сказати, що в Маріуполі люди, які числяться у комуністичному підпіллі, зокрема Мороз, у 1945 році були засуджені разом з ОУНівцями. В Маріуполі комуністи і націоналісти організували співпрацю між собою. Комуністи по можливості постачали ОУНівцям зброю, а націоналісти документи.

Серед нас є живий історик Владислав Кочуровський, з яким ми поїхали в Волноваський район, де ми натикнулися на цікаву бабусю, якій вже 91 рік. Ми знали, що в селі Новотроїцьке була підпільна комуністична організація. Це зовсім поруч, так що можна перевірити. Там є така Марта Мартовецька — відомий у своїх місцях учитель. Ми приїхали туди, привіталися з нею. Я сказав, що привіз їй привіт з 1943 року — документи Ольгінського НКВД. З документів виходило, що саме в Новотроїцькому була комуністична підпільна організація, яка випускала листівки й розповсюджувала їх по всьому Ольгінському району. З документів НКВС виходило, що половина з тої групи були закліті націоналісти, у тому числі й Марта Мартовецька. Всі вони були члени «Просвіти», роз'їжджали по території району й агітували за Самостійну Україну. Бабуся сказала нам, що розповість все. Останній раз вона розповідала все це «оперу» НКВД у 1943 році. Я нагадав їй прізвище одного агента з Новотроїцького Лугового, він же Мосієнко. Вона його прекрасно знала і одразу згадала, що саме він намалював портрет Гітлера.

Як же впало саме підпілля? Дуже просто. Входять радянські війська, До них одразу ж виходе радянська агентура, і починаються писатися доклади «о проделаной работе». Самий серйозний доклад написав завкафедрою Донецького медінституту вже відомий нам Дорошенко. Це 18 сторінок, він є в нашій книзі. Він детально описав, що робилося в Ольгінці, де і хто з націоналістів працював у Донецьку, хто і що казав, де живе... Його одразу ж прикріплюють до одного з фігурантів — Свічінського і ви-

кладача на сьогодні Донецького універсу — Софтенко, який під час окупації працював у Селідівському і Авдіївському районах керівником відділів освіти. Софтенка Дорошенко підвів до ваишки і Софтенка розстріляли. Софтенко фактично нікого не здав. Свічінського взяли в 1945-му, коли підпілля вже було майже все виявлене і воно вже менш інтересувало НКВД в Сталіно.

НКВД всіх своїх агентам, які вели й здавали ОУНівців віддячили оригінально — в основном кулею. Наприклад Вібе, який написав на 40 сторінок доповідь. Вона лежить в СБУ, Вібе реабілітований — зверніться, отримайте, там люди не жадні, дадуть поработать й побачите. Він описав весь окупаційний період, але ж при цьому уточнював, що до нього не виходили на зв'язок, тому робота була погана. А тут 1945 рік. Вібе, про що ніхто не говорить, був в складі спецгрупи, яка діяла по виявленню німецьких агентів на теренах Західної України. Його отпустили в Сталіно по особистій вказівці наркома Савченка, як дуже цінного агента. Він сюди приїхав, написав, відчитався, як видно зі справи, розписав все, що міг, але він уперся, заявив донецьким організаціям підпілля, що до нього ніхто не виходив на зв'язок, ви, каже, нічого не робили, я працював тут сам, не треба на мене вішати ваші гріхи, що ви тут все профукали. Йому сказали: добре, нема питань. Потім спитали, чи бачив він розстріли комуністів, ходив на допроси, тощо? Значить приймав у цьому участь. Розстрілять! І Вібе віддячили розстрілом. А реабілітували його у 1984 році по вказівці Андропова, тому, що жінка написала сльозного листа.

Григорій Чеховський. Саме смішно, що це людина, яка працювала в ОУН, була в Горлівці, засвітила, як я розумію всіх. Приходять радянські війська, кажуть йому, що він гарний хлопець, дають йому Горлівську міськраду, він каже дякую, але проходить рік і він отримує 15 років таборів. Чому це так ставалося? Є враження, що агенти багато знали і більшість з них не хотіла мовчати.

На сьогоднішній день один «руський брат», не буду називати його прізвище, який має дуже великі зірки на погонах в російському ФСБ, був причетний до ліквідації ОУНівського підпілля в Ясинуватій. Він приїхав до тітки (опублікувала все це Валентина Арсентійовна Руденко), яка переховувала у окупації його сім'ю. Тітка розповіла йому, що їхній родич Колеснік і Поліщук зв'язалися з ОУН. Він одразу пішов у відділ НКВД і заявив на всю ту сім'ю. Тітку завербували (агент Лиманская). Колесніку судять і чомусь одразу убивають в таборі. Доля Поліщука така ж сама. Нашого героя після цього одразу беруть у СМЕРШ і він стає дуже великою людиною. Ми поставимо відомості про цю справу в Інтернет і мені цікаво, чи там у Москві трепетнеться серце у когось, згадає, що він на костях зробив собі кар'єру?

Сьогодні життя склалося так, що у нас, українських націоналістів грошей дуже мало. Але у нас дуже багато документів, які висвітлюють правду про нашу історію. Тому видання книг з суто фінансових причин для нас справа важкувата. Але вже єдесь 600 набраних сторінок для двотомника і майже зібраний його бюджет. Шістсот сторінок документів. Причому всі документи — першоджерела, це те, що саме цікаве дослідникам. В найближші місяці цей двотомник буде надрукований. От там обов'язково буде протокол того «дяді». І тоді ми зберемось на пресухі (презентації), і відкрито запитаємо СБ: Є справа Колеснік і Поліщука? Чи є там протоколи і заяви цих ребят? Нехай нададуть відповідь офіційно! А ті заяви в нас одскановані, від них ніхто не отопрьотся. Валентина Арсентійовна Руденко друкувала це десять років тому, але їй поставили умови не ставити прізвища, бо дядя був у Москві при «бальших пагонах». А ми надрукуємо все, як є. Нехай люди знають правду. Нехай знають хто своїх «тьоть» здавав.

Далі. На сьогоднішній день я хочу вам сказати, що найкращі архіви знаходяться в Донецьку. Всі інші архіви, включаючи київські, складаються зі звітів. Що таке звіт — в звіті ми пишемо те, що нам треба написати. А що таке протокол, що таке «вещдоки» — це першоджерела. В нашому двотомнику будуть всі посилання на надруковане

там. Журналісти, історики, краєзнавці приходите до архіву, диктуєте номер і кажете: «Здрастуйте, товариші чекісти, покажіть!!!». І вони будуть по закону зобов'язані вам все предоставити. І ви ознайомитеся, перевірите все те, про що я тут розповідаю. На сьогоднішній день Донецька область розпрацьована на Сході найкраще. На сьогоднішній день особисто я не бачив всього приблизно 15% матеріалів.

Щодо агентури. Я прихильник того, що радянську агентуру треба здавати. Вони повинні отримати, як то кажуть — «по заслугам». Був у нас в Слов'янську великий піп Бужинський Костянтин, який під псевдо «Слов'янський» з 1924 року працював на ГПУ. Він відкривав Святогірський монастир. У Святогірську вішають його портрети, а я кажу: «Ви запитайте скільки на ньому крові?». Його залишили у Слов'янську для боротьби з радянською контрреволюцією, з німцями. Приходять радянські війська і він стає ректором академії а Загорську. Скільки для цього треба було здати людей? Много! Він закриває УГКЦ. Про це є документальний фільм, де особисто розповідається про нашого героя.

Чому ми не можемо одблагодарити цих людей? «Народ должен знать своїх героїв!». **І бажання тих, хто в майбутньому захоче займатися** «копитостучанієм» буде набагато меншим, тому, що вони будуть знати, що все одно прийде час, знайдеться тупий дядя опер, який обов'язково здасть ваше прізвище такому, як я. По «производственной необходимости».

Але повернемося до ОУН.

Весь 1943, 44, 45 рік проводилися операції по ліквідації ОУН на Донеччині, причому вони проводилися по всій території області. Ясинувата й Волноваха ліквідовувалися залізничним НКВД (був такий підрозділ). Маріуполь ліквідовувався силами Маріупольського НКВД. У Горлівці, на півночі області ліквідовували місцеві. Але багатьох ОУНівців брали, як членів «Просвіти» і судили, як просвітян. І за статистикою у серії «Реабілітовані історією» вони у нас не ОУНівці, а просвітяни. А коли дивися їх свідчення, то бачиш, що це керівництво ОУН. Не могла людина в 1944 році вийти й сказати: «Я член ОУН!». Це ж куля.

Чому я акцентую на тому, що Донецька область сама цікава? Наприклад: що зберігається в СБУ Донецька? Ви пам'ятаєте такого Підтинного? Це людина, яка працювала в Краснодонському Гестапо. Де ці матеріали лежать? Вони лежать в Донецьку, не і Києві. Він (Підтинний) працював ковалем в селі Артема Костянтинівського району. Шляхом опізнання його зачепили. Він пішов в біга. Здається, це був 1950 рік. Саме цікаве, наскільки ця людина була продумана і наскільки не ефективною була робота НКВД. Його арештували через пів року на території того ж району (!). Яким способом? Він став, здається, секретарем місцевої сільської ради (!). І коли його взяли, то у нього є у свідченнях, що в період, коли його шукали, він отримав золоту медаль ВДНХ, за його плідну працю у животноводстві Костянтинівського району (!). Повторюю: ці матеріали лежать у Донецькому СБУ.

Я маю надію, що мій, може в чомусь сумбурний виступ, тому сумбурний, що багато фактів, матеріалів й документів задіяно, підштовхне людей до того, що ви пофамільно пройдете по Волноваському району, по Авдіївці, де, як ми знаємо було заарештовано багато освітян, директорів шкіл, і зробите те, що ми зробили на півночі, ми детально упорядкували картотеку таких осіб. В їхніх родичів є їх фотографії, тому, що історія ожива тільки з допомогою фотографій.

Остання група була ліквідована на території міста Красноармійськ, яка випускала підпільний журнал «Друзі українського народу». Член цієї групи Ушкварок досі живий, йому дали вишку, заміниди 20-ма роками. Живе він в місті Димитров [Зараз Мирноград — ред.].

На території Сніжного була ліквідована група, яка іменувала себе «Союз боротьби за самостійну Україну». Но в виroku, мені дуже подобаються вироки нашої прокуратури, вибачаюсь не вирок, а реабілітаційне, так там написано, що «Хотел сделать шум,

пошуметь и уйти в лес». В реабілітації на одного з членів ОУН написано «Пел украинскую бандеровскую песню Заповіт, текст которого не помнил...». Це зразок того, як ці некомпетентні люди писали у 91-му році лівою ногою. А там була велика група. Вони випускали листівки, вони обклеювали їми станцію Сердита, місто Сніжне. Саме цікаве те, що частину цих листівок ми засканували при Скіпальському. Ще величезні плакати лежать у архіві (я надіюсь, що їх не спалили) лежать, як конфіскати. Ця людина, Дудніченко, отримала 6 років і в 1991 році ще жила у Дружківці.

Так ліквідувалися останні групи. У 1958 році Ігор Янковський, який був заарештований у Дзержинську за те, що мав у себе в бібліотеці величезний том біографії Євгена Коновальця, яка називалася «Листи до сина».

Фактично боротьба почалася з 1940, коли сюди заїхали Мар'ян Коць на шахту у Єнакієво, який був заарештований у 1941, після провалу Львівського краєвого проводу, і закінчилося це через 17 років.

Запитання з залу:

Скільки добровольців дала Донецька область в німецьку армію?

Питання зрозумів. Хочу довести до вас цікаву статистику. Наприклад, по Слов'янську, при німцях було десь 20 тисяч населення, добровольцями були 364 особи, списки є, 337 чоловік поліція, теж списки є. Я бачив справу по козакам Ново-Азовська — теж список не менш ніж 300 осіб і то було Донські козаки. Але є й інший момент. Є справки — добровільні й насильно-угнані. В Макіївці добровільно пішло 20 тисяч з німцями, а насильно-угнаних — 15 тисяч. Люди сказали: до побачення, спасибі, ми ситі по голро і пішли. Мелькала цифра 150 тисяч, як казали маріупольчани. Я аналізував і підраховував ці дані по районах і виявляється кожний район дав не менш 5 тисяч добровольців. Але загальної статистики нема, бо вона дуже лякала радянську владу. Радянських партизан, і мертвих, і живих, і ненароджених, у нас числилося десь до трьох тисяч. Викопаних рештків, муміфіцированих, **способом вилучення, особистого допиту, посилення на тих, що тебе бачили.** А ви уявляєте, яка цифра реальна? Це дві-три тисячі партизан, які не зрозуміло з ким воювали. Ви тільки вдумайтеся: навіть офіційні цифри говорять про максимум двадцять тисяч загинувших німців, а тільки Карнаухівський загін знищив 1300.

І ось ще буде цікаве. Поруч з загonom Карнаухова стояв отряд Цимбала — героя Краматорська. НКВД пише, що загін Цимбала керується по принципу, хто сьогодні захопив керівництво — той отрядом і керує. В результаті чого загін переплутав напрямління своєї і німецької оборони, знищив замість німецького 30 метрів свого польового кабелю. В результаті розшукових дій і було з'ясовано, що це були не диверсанти, а партизани.

Карнаухівський загін, як свідчить із докладної записки, повинен був переправитися через Дінець. Група з чотирьох людей переправлялась сім діб, аж поки німці не прорвали фронт. Спочатку вони не знайшли човна. Потім вони знайшли човна, але його хтось проколов. Потім вони поскаржилися в СМЕРШ, що хтось постійно заважає їм виконувати завдання. Нагадаю, що це було в червні місяці і переплисти Дінець вплав не становило труднощів. І в результаті, як пишеться в доповідній записці, коли «партизаны за двадцать дней устали, измучились сидеть в камышах, где сыро и очень много комаров», вони у повному складі відмовилися переходити лінію фронту. У зв'язку з цим через лінію фронту були послані дві дівчинки, одна з яких загинула, а партизани спокійно пішли в тил.

З докладної записки слов'янських партизан бачимо таке: «Мы начали свою деятельность в Краматорске с того, что открыли неприкосновенные запасы спирта, выпили его и пошли знакомиться с медсестрами. Потом мы перешли в Красный Лиман, стали в селе Масляковка. Там мы занимались тем, что ходили к женщинам. Все в селе

знали, что здесь стоит партизанский отряд. Мы рассказывали, сколько нас есть, мы дрались из-за женщин».

Ще один «партизанський» загін став біля села Хрестище. Там взагалі шикарний звіт. Там написано: «В октябре похолодало, мы мерзли, немецкие самолеты стали нас периодически обстреливать. Мы ходили в село и меняли вещи на самогон. Потом пошли дожди, нам стало плохо и мы решили, зачем мы будем сидеть здесь в яру? Мы решили пойти в Краматорск». А далі пішло проте, як вони здавали німцям продукти, як ті продукти міняли на цигарки.

В Ольгінському районі там взагалі шикарніший звіт! Я за це люблю ці райони. Це перли. Як можна після цього не любити чекістів?! А іменно: «Начальник Райспоживспілки, пославши всіх, розбив склад, надів на себе, все, що міг, захватив машину і уїхав на Ростов». «Начальник НКВД Старобешівського району Галич, разом з керівництвом Тельманівського району святкували якусь дату, перепилися, розкидали всі списки партизан і радянської агентури по кукурудзяному полю. Селяни ходили й собирали ті списки, показували їх одне одному, мовляв, дивись, ти ж партизан, а ти агент...

Тепер давайте порівняємо діяльність ОУНівців і «діяльність» красних партизанів. Те порівняння буде не на користь останніх. Але партизани були для нас герої, а ОУНівці бандити. Чи це справедливо? Твердо скажу, що НІ !!! І час вже розставляє все по своїх місцях.

СЛАВА УКРАЇНІ !!!

Юрій Доценко

ГЕРОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

САМОСТІЙНИКИ ІЗ СУХОГО ЯРУ
*Розгорнеться незабаром
По всій Україні
Рух вкранського народу!
І тоді загинуть
Ті прокляті нелюди,
Що народ морили,
Що життя нам не давали,
Правдоньку ганьбили...*
(витяг з самвидавівського журналу,
про який піде розмова)

Зустріч зі «смертником»

Неймовірно, але факт: ці рядки заключного вірша «До тебе звертаюсь, народе!» написані дев'ятнадцятилітнім юнаком із глухого донецького хутору Сухий Яр Олександром Лихом у сталінському голодному і холодному 1948 році. І не лише писані, а й вміщені у рукописному журналі «Голос народу» — чи не першому «самвидаві» не тільки в УРСР, а й у Союзі.

Як фантастично виглядає і зустріч зі співавтором цього сухоярівського видання, організатором товариства «Друзі українського народу» Миколою Гавриловичем Ушкварком промозглого осіннього вечора 2012 року на хуторському кладовищі біля могили його товариша-ровесника Олександра Петровича Лиха, який пішов із життя кілька років тому.

Ця сивочола, небагатослівна людина у далекому 1950-му році потрапила під розстрілну статтю, яку згодом було замінено, як і його тепер уже покійному другу Сашку Лихові на 25 років позбавлення волі, що зафіксовано у слідчій справі № 6701 Управління КДБ по Дніпропетровській області. По «сухоярівській» справі проходив і молодший брат Лиха — сімнадцятирічний Петро, який отримав десять років ув'язнення.

Хутір на тлі териконів

Невеличкий хутір із двадцяти дворів затишно вмовстився серед зелених полів у розлоному виярку на тлі шахтних териконів Димитрового (нині — Мирноград) — за чотири кілометри від міста. Нині тут здебільшого тримають дачі і під зиму народу майже немає. А ось Микола Гаврилович навідується сюди у будь-яку пору року, за будь-якої погоди. Адже тут знаходиться його родове «помістя», невеличка українська хата — колиска майже чотирьох поколінь козацького роду Ушкварків.

На рідному порозі Микола Гаврилович згадує своє далеке дитинство, бунтарську юність. Батьки працювали у місцевому колгоспі. Пам'ятає добре роки окупації, галасливих і мерзлякуватих італійських вояків, що стояли на хуторі. Жорстоко закарбувався у пам'ять повоєнний голодомор. Певне, невипадково, що саме у ці роки юнак,

який тоді вже навчався на першому курсі Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, став замислюватися над тим, чому важко живеться людям у соціалістичній країні, землякам, українцям – на рідній землі?.. Своїми сумнівами, думками ділився з ровесником-сусідом, молодим шахтарем Сашком Лихом, його двоюрідним братом, школярем Петром.

Чи впливали тоді на формування його світогляду, національної свідомості батьки, інститутські вчителі? Сьогодні Микола Гаврилович стверджує: «Ні. Самі все бачили, все розуміли, адже не маленькі вже були».

Перший і... останній

Ось тоді, в один із довгих зимових вечорів 1947 року, у натопленій хаті Ушкварків і визріло у юнаків остаточне рішення організувати товариство «Друзі українського народу» – хай і не численне, але дієве. Із гумки навіть свою печатку виготовили. Врешті, вона і відіграє фатальну роль у цій непересічній історії.

А щоби слова, як кажуть у народі, не розходилися з ділом, вирішили випускати журнал патріотичного товариства, який назвали «Друзі українського народу». Перший (і, як виявилося, останній) номер цього рукопису з'явився у 1948-му році. Його передавали з рук у руки: брати Лихо – односельцям, шахтарям, Ушкварок – однокурсникам у Дніпропетровську.

Переді мною копія цього унікального номера самвидаву на 24 сторінки. Відразу впадає в очі красивий учнівський почерк, дбайливе, продумане художнє оформлення – зі вставками, малюнками, мапами. Та це лише зовнішні красиві квіточки. Плоди, що вибухають, як гранати, – у змістові написаного, в юнацькій поезії, прозі трьох авторів.

До правди – самотужки?

Читаєш і не перестаєш дивуватися, задаючи собі питання: «Звідки у хлопців така національна свідомість, де її підґрунтя? Як таке могло з'явитися у зрусифікованому, зінітернаціоналізованому Донбасі, та ще у розпал сталінських репресій, коли на заході України енкаведісти на смерть боролися з УПА, а на сході ніби все мовчало?..».

Микола Гаврилович Ушкварок і сьогодні стверджує, що до «такого життя» він і його товариші дійшли самотужки. Підстав йому не вірити ніби немає. А коли це дійсно так, то виходить одне – вся справа у генах: українських, козацьких, невмирущих!..

Перечитуя вірші Петра Лиха, Миколи Ушкварка майже 55-річної давності із такими промовистими назвами: «Що ж ти думаєш, мій друже?», «Душі наші спільні», «До тебе звертаюсь, народе!», «Самостійна Україна». З поетичної точки зору, вони не претендують на високу оцінку. Але ж які сміливі, щирі рядки: «Треба взяти в руки зброю...», «Ніякої зміни за ці роки не діждалась наша Україна...», «Дехто милості чекає від лютого ката...», «Тоді тільки будем жити, як здобудем волю...», «І зі зброєю в руках її визволяти...», «Гадаю, що полягти за рідну Вкраїну краще буде, ніж загинуть за цю Батьківщину...», «Народ уже гострить меча...», «Потім взятись усім за сокиру, щоби знищить порядки гнилі...».

Та за такі відверті, відчайдушні слова, писані і поширювані сухоярівськими «єретиками», тоді розстрільної статті вистачило б на цілий хутір, на цілий інститут!..

Випробування долі

Звичайно ж, що у тій системі якоесь товариство сміливців не могло довго існувати. Через печатку кадебісти вийшли на хутір, провели обшук, знайшли «самвидав», заарештували зухвалих юнаків. А далі був суд у Дніпропетровську за створення анти-

ЮРІЙМ ДОЦЕНКО

радянської молодіжної організації, метою якої була боротьба за самостійну Україну. «Шили» і зв'язок із іноземною розвідкою, але не довели. З весни 1950 року — ув'язнення, табори ГУЛАГу.

Лише у 1956 році, за амністією, українець Микола Ушкварок повернувся з Воркути на свою Батьківщину. Але не на Донбас, а у Західну Україну. Там створив сім'ю, що згодом трагічно розпалась — від невиліковної хвороби померла молода дружина, маленька дитина. Як кажуть, лихо одне не ходить...

Але чоловік не зламався, спромігся витримати і цей страшний удар долі. Щоб набратися духовних і моральних сил, він повернувся на свою батьківську землю — на рідну Донеччину.

Святий обов'язок

Нині 83-річний Микола Гаврилович Ушкварок тихо доживає свого буремного віку у невеличкій власній хаті на околиці шахтарського містечка Димитрового. У чоловіка дружна сім'я — дружина, діти, онуки.

Глибоковіруюча людина, він, певне, уже пробачив своїм катам за все — за поневічену юність, за подальші переслідування в рідній, але ще залежній Україні, за передчасну смерть своїх рідних, друзів...

Микола Гаврилович — людина зовсім не публічна. Певен, що навіть давні сусіди не знають про його минуле, яким би інші пишалися, а деякі, можливо, й використовували для свого сьогодення. Але колишній політв'язень Ушкварок — не з таких.

Тож ми і взяли на себе святий обов'язок бодай коротенько розповісти про унікальну і в той же час просту долю цього чоловіка, який, коли майже всі мовчали, відкрито написав: «Всім, як одному, українцям, хто хоче жити і бажає бачити життя, взяти в руки зброю і оголосити Україну самостійною державою»...

Душа супротивом яріла

На географічній мапі України нанесено чимало назв ярів та вибалок, розкиданих у густих лісах, серед широких степів. На історичній карті козаки-повстанці навічно вкарбували у пам'ять звиягу Холодного Яру, що на Черкащині. У літературний літопис похилим почерком трагічної долі письменника Сави Божка вписаний його рідний Крутий Яр на славній Січеславщині. Гідне місце у цьому переліку має посісти і донецький хутір Сухий Яр, де колись спалахнув, заярів національний супротив юнака Миколи Ушкварка і двох його товаришів...

Євген Шаповалов

ТІ, ЩО РОЗПИНАЛИ СТУСА...¹⁰

*А де ж та правда? А нема.
Бо ті, що розпинали Стуса,
Козацькі запустили вуса,
Навчилися укранських слів
І записались до хохлів.*

Ю. Сегеда

Шостого січня 2013 року Василю Стусу виповнилося б 75 років. Чи йдемо ми так, як хотів того Стус, як мріяли його живі й не живі побратими, ішовши на палю заради великої ідеї — вільної України? Що б вони побачили, а вірніше, що б сказали, побачивши те, що зараз відбувається у нас?

Думаю, подивившись на нашу сучасність, Василь Семенович не міг би не помітити такої напрочуд дивної закономірності. Всі ті, хто, ризикуючи своїм життям, боровся за самостійність України, хто був за це репресований владою, сидів у радянських катівнях, потерпав за свою боротьбу, зараз у самостійній, незалежній державі живуть, ледве зводять кінці з кінцями. Навпаки ті, хто їх репресував, катував, гнобив, судив — живуть достойно, багато, користуються повагою і всіма соціальними благами держави.

Я спробую дослідити такі соціальні, моральні, етичні перекоси на особистості публічної людини, активного політика, Віктора Медведчука. Саме на цій особі, як на прикладі, я вважаю, можна показати правдивість вищесказаного.

Віктор Володимирович в незалежній Україні обіймав дуже високі пости. І заступник голови Верховної ради, і глава адміністрації Кучми. Прославився, як про нього пишуть, як «князь темників». А регалій — не перелічити. Не так давно він оженився на першій красуні українського телебачення, справив весілля у знаменитому кримському Форосі. Хрещений батько його дитини сам Путін... Життя вдалося...

Але є й інший, як у Корейко, бік життя і діяльності цієї людини, про який не відає більша частина українців. І вона тісно пов'язана, як не дивно, з визвольним рухом 70-х — 90-х років минулого століття. Ні, Віктор Володимирович не був дисидентом, він, ризикуючи життям, свободою, не боровся за волю України, він виконував інші ролі.

В 1990-х Дмитром Чоботом була видана книжка «Нарцис», в якій він докладно викладає свої думки про «темні боки» біографії Медведчука. Але не будемо цього торкатися, це вже загальновідомі факти, якими виблискує Інтернет, цю людину українці слава Богу знають, і оцінка йому була дана восени 2012 року.

Ось чому ми візьмемо саме приклад Медведчука у статті до 75-ти річчя поета. Він був захисником на судах у справі українських поетів-дисидентів Юрія Литвина і Василя Стуса. І ось, як він їх «захищав».

У грудні 1979 року Медведчук Віктор Володимирович працював пересічним київським адвокатом і захищав у суді у Василькові члена УГГ Литвина. Це вже була

¹⁰ Стаття була написана у 2013 році, в атмосфері, як потім виявилось, карколомних історичних перетворень в українському суспільстві. Зараз вже кінець 2018-го. Читач може порівняти і проаналізувати, як змінилася Україна за ці п'ять років, і чи правий був автор щодо «героя» цієї статті.

четверта «посадка» поета Юрія Литвина – раніше він карався за «політику» у 1951–1955, 1955–1965 та у 1974–1977 рр.

Литвина традиційно для кінця 70-х звинуватили не у злочині проти радянської держави, а у тому, що він, нібито, «будучи у нетверезому стані та порушуючи громадський порядок вчинив спротив працівникам міліції з використанням насильства».

Згадує Василь Овсієнко, член Української Гельсінської групи, політв'язень 1973–1977, 1979–1988 рр.: *«У ті роки існував список адвокатів, з поміж яких тільки і можна було вибирати собі захисника, якщо ти проходив по політичній справі. Це, звісно, були перевірені люди, які мали від КГБ так званий «допуск» до справ такого роду».*

Із останнього слова підсудного Юрія Литвина:

«Провокація, вчинена проти мене, – це свідомий злочин, здійснений органами т.зв. радянської влади не лише проти мене як особи, як літератора, як члена Української Гельсінської Групи «Гельсинкі», але й проти всіх тих, кому дорогі й близькі ідеали демократії, свободи й гуманізму.

Прокурор будував свої звинувачення не на ґрунті об'єктивних фактів (яких не було), а на хисткому тлі фальсифікацій і прямих лжесвідчень «потерпілих», які безсоромно брехали на суді під опікою «Влади» і «Закону»...

Пасивність мого адвоката Медведчук в захисті обумовлена не його професійним профанством, а тими вказівками, які він одержав згори, і підлеглістю: він не сміє розкривати механізму вчиненої проти мене провокації».

На мій погляд, Литвин чітко дає зрозуміти, що у даному випадку його адвокат сумлінно виконував злочинний наказ.

Мабуть, Віктор Володимирович виправдав довіру своїх патронів – вже через рік йому довірили захист іншого, але більш небезпечного для влади «злочинця» Василя Стуса. Процес тривав з 29 вересня по 2 жовтня 1980 року і відбувався у залі Київського міського суду.

«Хроніки текучих подій», які передавала за кордон російська правозахисниця Людмила Олексієва, доносять до нас таке:

«Медведчук на суді у Стуса визнав, що всі «злочини», нібито вчинені його підзахисним, «заслужовують на покарання». Але просив врахувати, що Стус, працюючи на виробництві, «виконував норму» (!), а до того ж має низку хронічних захворювань».

На судовому засіданні Василь Стус зробив заяву, що до нього застосовують фізичні тортури. Хоч як дивно, але ця заява не викликала жодної реакції у Медведчука. Зате великий інтерес адвокат проявив до політичної характеристики В.Стуса та його ставлення до націоналізму, що погіршувало становище підсудного.

Першого жовтня після заслуховування свідків із двогодинною промовою виступив прокурор Аржанов. Його змінив адвокат Медведчук, який в унісон прокурору повторив, що «всі злочини Стуса заслуговують покарання». Після цього судове засідання було перерване. Наступного дня (2 жовтня) засідання почалося відразу із зачитування вироку.

Таким чином, Василя Стуса було незаконно позбавлено права на останнє слово. Незважаючи на протести В.Стуса, їх не підтримав адвокат В.Медведчук, що може свідчити про змову проти поета між захистом і звинуваченням у стінах радянського суду.

Суд йшов вже два дні (29 і 30 вересня), але адвокат Медведчук навіть не проінформував родичів, у тому числі – дружину поета, про це.

Після такого «захисту» Стус отримав за вироком суду максимальне, що можна було отримати за його статтями – 10 років таборів особливо-суворого режиму й 5 років заслання й статус «небезпечного рецидивіста». А чи отримав Медведчук гонорар з родичів підсудного за здійснення «захисту»?

Після жорстокого, по суті, смертельного вироку, із заслання на увесь світ пролунав самотній, але сильний голос академіка Андрія Сахарова:

«Нелюдяність вироку українському поету Василю Стусу – сором радянської репресивної системи. Так життя людини ламається безповоротно – це розплата за елементарну порядність та нонконформізм, за вірність своїм переконанням, своєму «я»...

У червні–липні 1977 року співзасновник УГГ, вчитель з Донеччини Олекса Тихий так почав своє останнє слово на суді над ним і письменником Миколою Руденком у місті Дружківка Донецької області:

«Як я вже говорив, винуватим себе не визнаю за жодним пунктом звинувачення. Мені доводиться захищатися не тільки від слідчих, які сфабрикували «справу», прокурора, але й від мого адвоката. Його професійний обов'язок — захищати, а не звинувачувати.

Він повинен був заявити, що за статтею 62-ю не обов'язкова присутність адвоката, і відійти. Так зробив адвокат на попередньому моєму суді. А адвокат Корецький все-таки виступив. Причому він, як я і сподівався, половину своєї промови присвятив карабіну. У справі нема жодного доказу щодо цього пункту, і він це знав».

Адвокатом на суді Олекси був не Медведчук, але це доказує версію Василя Овсієнка про існування списку «перевічених» людей, які мали «допуск», а, знаючи як робила та система, то їх з певністю можна вважати агентами КДБ.

Під цю категорію, зважаючи на відомі нам дії, підпадає, на мій погляд, й Медведчук. На ці думки наводять численні дописи в Інтернеті, про його щільну співпрацю з КДБ, та його кумівство з полковником КДБ Володимиром Путіним, яким він пишається і, на мій погляд, демонстративно афішує.

«Чому обвинувачення, які мені висувують, стосуються адвоката?», – каже Медведчук. – Чому, коли говорять про подальшу долю поета, не згадують про слідчі органи в особі КГБ, прокуратуру або суд?».

Що на це можна відповісти? Мінімум те, що названі Медведчуком органи за своїм профілем і повинні були розслідувати, обвинувачувати й судити, що вони справно й виконали. А він же повинен був захищати, але цього не робив, а навпаки.

Пряма пряма мова Медведчука:

«Сначала Стус был осужден на 5 лет. Потом, когда я имел честь... Даже не знаю – в кавычках..., защищать его – на 10 лет, я действовал профессионально и выполнил свой долг как адвокат».

«Если кто-то думает, что я мог бы спасти Василия Стуса, то он или лжец, или никогда не жил в Советском Союзе и не знает, что это такое. Решения по таким делам принимались не в суде, а в партийных инстанциях и КГБ. Суд лишь официально утверждал объявленный приговор», – стверджує Віктор Медведчук.

Медведчук робить такі заяви, щоб обілити себе, довести, що ніхто в СРСР не міг би діяти інакше, але, на мій погляд, це цинічна брехня. Я доведу, що навіть в СРСР тоді були адвокати, які чесно виконували свій обов'язок.

Наприклад, у Василя Овсієнка на його другому процесі, де йому інкримінували спротив міліції, адвокатом був такий Сергій Макарович Мартиш. 1972 року Мартиш писав касаційну скаргу синові Оксани Мешко Олесеві Сергієнку. За що його позбавили доступу до політичних справ.

1979 року він, за порадою О. Мешко, захищав Овсієнка у сфабрикованій кримінальній справі, вимагав виправдати його за відсутністю складу злочину і порушити справу проти міліціонерів. За що мав догану по службі.

Василь Овсієнко розповідає:

«Захисник Є. Сверстюка на прізвище Михайлик, хоч який був переляканий, а таки виніс його «Останнє слово» і передав дружині. Іван Семенович Єжов домагався в Херсоні цілковитого виправдання Лідії Гук. Після чого його теж позбавили доступу до політичних справ. Між іншим, його п. Лідії порадила Оксана Мешко.

Неля Яківна Немиринська, яка жила в Луганську, брала участь у кількох політичних процесах. Зокрема, сумлінно захищала Йосифа Зісельса в Чернівцях. Вела справу Миколи

Руденка в касаційному суді. І винесла та передала дружині Раїсі його вірші та «Останнє слово».

Так що тоталітарний режим не видушив усе людське в людях».

Очевидно, що роль Медведчука, як адвоката, у процесі над Стусом не була вирішальною. Але, людина з совістю та професійною честю не мала би братись за справу, у якій не збиралася докласти всіх зусиль для захисту свого підзахисного (якщо, звичайно, не мала щодо цього ідеологічних упереджень, або вищевказаних договірних зобов'язань).

А тепер розповідати про те, що «я не міг», на мій погляд, низько й гидко.

І веде сьогодні в нашій країні Медведчук себе нахабно й самовпевнено. Чого тільки вартий останній випадок з заявою Медведчука про спростування інформації про нього в провінційну (!) газету «Наша Дружківка», що на Донеччині, кореспондент якої написав «темники Медведчука», замість «так звані темники Медведчука».

Навіть у далекому містечку, що на Донеччині, він помітив, що зачеплені його «честь та гідність». А де ж була ваша честь і гідність, коли ви, пане Медведчук, коли ви замість виконання своїх професійних обов'язків — захисту підсудного, — практично приймали бік обвинувачення? А то були не пересічні українські громадяни, то була наша національна еліта, і ви це прекрасно знали!

Ще у далекі 20-ті роки славетний борець за самостійну Україну отаман Яків Гальчевський пояснював, чому вони масово йшли на смерть: «Нас може й не стати, але залишимо по собі пам'ять, легенду для нових борців!».

Василь Стус, Олекса Тихий, Юрій Литвин, інші тисячі героїв дійсно залишили по собі пам'ять, легенду. І саме це, як пише отаман — добра пам'ять для українців. А що залишить після себе Медведчук? Залишимо відповідь на це питання самому Віктору Володимировичу...

На Байковому кладовищі стоять три хрести. Це три могили людей, які, як на Січ, з тисячами своїх побратимів йшли у радянські табори, бо саме там, у «малій зоні», зароджувалися паростки майбутньої держави — Незалежна Україна, паростки майбутнього українського громадянського суспільства (Є. Сверстюк).

Я вірю, що прийде час, і він не далекий, коли народ знову заходиться і тепер вже навпаки — вивезе з України всіх «медведчуків». «Згинуть наші воріженьки / Як роса на сонці, / Запануємо й ми, браття, / У своїй сторонці!»

Юрій Доценко

ВАЖКА НИВА. СПОГАДИ ПРО ОЛЕГА ОРАЧА (КОМАРА)

Із відомим українським поетом Олегом Орачем на початку 90-х років минулого століття мене познайомили друзі студентських років Василя Стуса, тодішній завідувачий відділом критики журналу «Донбас» Анатолій Лазаренко, і заступник головного редактора газети «Вечірній Донецьк» Микола Колісник. Із Києва Олег Юхимович часто навідувався в Донецьк, де пройшли його юнацькі роки. Зустрічалися товариш студентської юні у надійному колі в маленькій хатинці Миколи Колісника, яка загубилася у центрі міста поміж багатоповерхівок, як спадщина Миколі Івановичу від далеких родичів. Там ми вперше і зустрілися.

Опісля з Олегом Орачем у нас склалися теплі стосунки. Коли він приїздив на Донбас, то завжди зупинявся у мене, як був у Києві я, то завжди міг розраховувати на його гостинність у квартирі на Саксаганській, де той мешкав із чудовою поетесою Галиною Калюжною.

Останнього разу ми зустрілися в Донецьку на відкритті пам'ятної рельєфної дошки Василю Стусу. Сиділи в кафе навпроти філфаку і згадували... А невдовзі після важкої хвороби, яку мужньо приховував Олег Юхимович помер. Не набагато пережила чоловіка і його дружина.

Залишилися лише щирі книжки і теплі спогади — поетові і про нього.

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ОЛЕГА ОРАЧА

*Відорав під вересневу осінь
Поле долі у серпневу ніч,
Щоб озима жила у колоссі,
Зелено зійшовши повесні,
Щоб родила укранська нива,
Батьківським і словом, і зерном,
Відорав, струсивши чубом сивим,
Піт рясний на зморене чоло.
Усміхнувшись у козацькі вуса,
Втомлено пішов, щоби спочить,
Про життя-буття із другом Стусом,
Тихо між зірок погмонить...
Доц осінній йде по саксаганській,
Дрібить у загаслому вікні,
Забігає в погрібець із ганку,
Щоби сум втопити у вині,
І поета пом'януть у гурті
Між людей близьких і земляків...
Відорав, сховавши біль у груди, У долоні стиглі мозолі,
Залишившись у відбірнім слові,
Що від серця линуло у світ,
Сповнене надії і любові;
І свято віри у нарід!..
Відорав... Наділ свого талану
На чуже плече не переклав,*

*Все землі віддавши до остану,
Сам гостиночкою став...*

**СПОГАДИ КОЛО БАГАТТЯ
(або — не всі були медведчуками)**

Нещодавно, перебираючи свій архів, знайшов запис останньої нашої розмови з Олегом Юхимовичем Орачем, точніше його розповідь-спогад про минуле, його роздум-епілог з цього приводу. І подумалося, як же пересікаються долі людські, особливо життєві і посмертні шляхи людей хороших, гідних нашої пам'яті, пам'яті вдячних нащадків.

Думаю, що правдива розповідь поета Олега Орача, що дійшла до загалу після його смерті, буде цікава і корисна багатьом. Тим паче, що в ній пересікаються долі наших славетних земляків Олексі Тихого, Василя Стуса, поета Леоніда Талалає, письменника, політв'язня Миколи Руденка, фронтовика, юриста Олександра Корецького, безпосереднього автора цих спогадів - Олега Орача.

Заночило. Потріскувало багаття на розмороженому за спекотний день піщаному березі Дону.

Довкола вогнища сиділо нас троє: поет Леонід Талалає, з літоб'єднання «Кочегарка», що у Горлівці (нині лауреат Шевченківської премії), Олександр Корецький, одноногий ветеран війни, юрист на пенсії, і я — автор цих рядків.

Зварилася юшка з легендарного донського сазану, якого пощасливило зловити Леоніду на донну вудку. Пахло розпареним лавровим листом.

Закусили смачну юшку одною-другою чарчиною. Розмова пожвавішала: я про свої подвиги в уссурійській тайзі, Леонід — про неабиякі успіхи в риболовлі, тут таки в оцих же місцях. І раптом — бо до цього чомусь мовчав — вступив зі словом і сивий Корецький. Про нього я знав тільки те, що пописує він новелки, і, як людина літня, та ще і колишній фронтовик, користується відповідною повагою у Горлівському літературному гурті. Та й усе.

Корецький каже: «А знаєте, хлопці, я ж був адвокатом у справі Олексі Тихого. Ото, як їх судили у Дружківці разом із Миколою Руденком. Доречі, добре ж вони трималися! Ну, Микола то, ясна річ, сталінградець, секретар парткому Спілки письменників України, людина не тільки ерудована, а й гартована. А от мій підопічний набагато молодший, а таки ж!

Ми з Талалаєм Від несподіванки змовкли. Такі ще були часи, що ми, хоч і знали про судилище, знали з нічних передач радіо «Свобода» і «Голосу Америки», але отак, щоб хтось про це — навіпрямки?!..

Чи не провокація чергова під чарку? Аби визнати наше особисте ставлення до справи? Але ж каже, що був адвокатом! Отже за формальною функцією мав ще їх і захищати?

Мовчимо, а Корецький продовжує.

Та воно чого так вийшло? Судили їх, як відомо в нашій Дружківці. Ну, там почали жувати-підганяти під уже замовлену статтю. А вони й замовляють таке: «Якщо ми, з вашої точки зору, є українськими буржуазними націоналістами, і чинимо щось позазаконне, то, бодай хоч ви робіть все по закону! А саме — або ведіть процес державною українською мовою, права якої ми обстоюємо в усіх галузях суспільного життя, або хоча б приставте перекладача, який би вам тлумачив наші відповіді. Бо виходить, що це не ми, а ви порушуєте сам закон, служителями якого ви і є».

Отут воно й закрутилося!

Справді, це ж не лишиться таємницею для діаспори, що патріотів звинувачують у націоналізмі, а судять російським судом. Парадокс! Ось вони мене і знайшли — україномовного юриста на Донбасі. Може взагалі єдиного такого!

Будеш адвокатом! Мусив погодитися.

І ось вони виставляють проти Олекси Тихого, окрім уже узгоджених з верхами статей, ще й за зберігання вогнепальної зброї. А це надає процесу дещо іншого, не тільки політичного, а й карно-злочинного характеру... Це ж іще років три відсидки додатково.

Ну то, як Ви? — наливаю я чергову чарку.

А так, що «вещдоком» вони кладуть — щоб ви думали? — заржавілий німецький карабін ще першої світової війни. Уявляєте? Абсолютно заіржавіла залізняка, якою Олекса Тихий, на їх переконливо-юридичну думку, збиравсь повалити радянську владу з її могутньою армією і партією на чолі разом.

Видно, що цього чоловіку після війни, після ампутації ноги, після

багато чого в цьому житті, в цій дійсності вже небагато що й лякає. Через те отак і відвертий він. Через те, вірячи йому, і на судовому процесі міг би поводитися цілком порядно, як громадянин, як українець.

Отут мене вже й сказило. Думаю собі, ну нехай вже там в Німеччині

гниє моя нога. Я їх сюди не кликав, а вони мене туди не ждали. А це ж свої! І оця іржава пшикалка сьогодні є загрозою для держави? Сміх, та й годі... Набрався я духу та й заявляю офіційно: «Ну, якщо це справді вогнепальна зброя, то давайте виїдемо на полігон і хтось із вас «праизведьот из нейо вистрел». Подивилися вони на мене, як собаки на кошеня — роздерти, чи хай ще поживе? Але на тому й сіли...

З листяного лісу, що підступав до ріки, час від часу погукувався пугач. Але йому ніхто не відповідав. На плесі зрідка шубовстав сомище, у них саме весільна пора. І знову залягала тиша, порушувана хіба що потріскуванням хмизу, що ми підкидали до вогнища. Та десь на Золотому острові іржали крізь ніч лошаки. І знову залягала тиша. А наш юрист-пенсіонер правив далі.

Отож я їм і кажу, давайте ж стрельнемо! А стрельнути не було з

чого. Отак стаття про збереження вогнепальної зброї не пройшла. До речі, той карабін із війни під батьківську стріху ввіпхав старший брат Олекси. Тоді по війні чого тільки пацани не знаходили. Зробив я, що міг. А більше? Хіба воно щось залежало від юриста? Слідчих, суддів, чи й адвокатів? Ой, хлопці, ви ще молоді! Ви знаєте?

Дещо ми вже знали й відчували на власній шкурі.

Та не міг я знати та навіть у сні передбачати, що доведеться й мені прах Олекси Тихого перевозити й переховувати в Україні.

Ні, не був я у складі групи по перевезенню, але... Щоб же та група робила з перевезеним моторошним вантажем — везла б до себе на квартири, чи як? — коли б їх уже не чекала вантажна машина Укрлітфонду, який мені те доручив, видав ще відповідного папірця? А ще ж і на мою пропозицію під Бориспільським авіапортом стояло у соснах запасне авто на випадок, коли «даїшники» виявлять якусь «поломку» і загальмують перевезення домовин на Поділ.

Літак приземлився. Мітинг з національними прапорами і хороговими, що на той час було ще не дозволено офіційно. Було вже надніч. Наша машина стояла в неосвітлюваному місці з заведеним мотором. Я сподівався, що зараз з'явиться син В. Стуса Дмитро, і ми підемо «одержувати» вантаж. Натомість до мене підійшов чоловік у цивільному.

Олег Єфімовіч, ето ви будете получать груз, ну... гроби?

Виходить, що так, кажу.

Ну, тогда садітесь в нашу машину, а ваша пусть следует за нами.

Їх у машині виявилось стільки, що мені місця не знаходилося, тому хтось із них взяв іншого на руки.

Коли по дорозі на склад аеропорту я остаточно переконався, що це не «рухівці», які зачалися зі своєю машиною у лісосмузі, запитав, ніби наївно:

То ви, мабуть з КаДеБе?

А вас ето удівляєт? — перепитав мене чоловік, який представився перед тим, здається, Віталієм Івановичем.

Та ні, кажу, мене з деяких пір вже мало що «удівляєт».

У мене не було ніяких довірчих паперів на одержання домовин, окрім дозволу на користування машиною. Та, з'ясувалося, що це не обов'язково. «Віталій Іванович» сказав, аби я чекав зі своєю машиною, а вони пересіли з легкової в спеціальну — аеропортівську — і поїхали за «вантажем». Через якийсь час повернулися — почали переносити три дерев'яних ящика в мою вантажівку. За це слід було комусь розписатися в одержанні.

У вас єсть паспорт? — запитав мене один з них.

Є. Але хіба цього досить?

Да. Расписивайтесь.

І я розписався в одержанні того страхітливого вантажу — кожен важив чомусь однаково — 200 кг.

Отак наші борці-страдники повертали по смерті у рідну землю на плечах своїх «благодійників». При цьому слід віддати належне службовикам: свої обов'язки вони виконували, виявляючи мовчазну толерантність, мовляв, ось ваше добро, і везіть за-грібати куди хочете!

Київською міською адміністрацією планувалося перепоховати їх десь на цвинтарі Ліського масиву. Але Спілка письменників настояла і домоглася перепоховання на Байковому кладовищі.

Під час оспівування на Подолі сталося непередбачуване. Священника кличуть за лаштунки. За якусь мить він повертається, озиряється чомусь саме до мене.

Хто керує? Прапори слід винести із церкви. Це суперечить церковному статуту.

Покликав я Михайла Гориня, покликав Івана Драча. Священик ледь не плаче, але стоїть на тому, що не він вирішує ці справи. Але тернопільські патріоти вперлися на своєму: «Ми за ці прапори сиділи, а вони й загинули — не відступимо!». І стоять із похиленими прапорами — й ані кроку. А, згадаймо, національні прапори тоді ще не були визнані офіційно.

І тоді — звідки воно і взялося: чи мене осінило, чи осяяло — запитую священика:

Пане отче! А коли наше козацтво йшло в бій, а з ними й

священослужителі, то хіба не було місця для ікон і хоругв — у бою? А хіба у січовій церкві не було місця для бойового прапора? А коли Богдан переможно вступав до Києва, хіба в Софії теж не знайшлося місця для переможних знамен?

Треба було бачити того доброго панотця! І він, сердешний, зважився:

Нехай ваші люди підійдуть із прапорами до виходу, не виходячи, а я правитиму своє.

Тернопільчани-каторжани на те погодилися і стали перед виходом, схиливши синьо-жовті знамена в жалобі...

Там, на 33-му секторі на Байковому вони троє: Олекса Тихий, Василь Стус, Юрко Литвин — спочивають у рідній українській, а не мордово-російській землі. Там над ними стоять три кам'яні хрести.

Шануймо ж пам'ять про них. З тим і самі вшануємося!

*Підготував Юрій Доценко,
член Національної Спілки
письменників України.
(Друкується вперше)*

Лариса Моїсєєнко

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА СВОБОДИ РЕЛІГІЙ НА ТЕРИТОРІЇ «НАРОДНИХ РЕСПУБЛІК»

Політичне керівництво Російської Федерації грубо та цілеспрямовано впроваджує ідеологію «Русского мира» як в середині Росії, так і за її межами. Провідна ідея цієї концепції спрямована на перетворення багатонаціональної та багатоконфесійної держави на державу з православно-слов'янською домінантою. Державно-церковні відносини все більше нагадують відносини часів Російської імперії. За останні роки в державі прийнято низку законів, які викликають незадоволення представників демократичних кіл та неправославних конфесій. Чого коштує Закон від 6 червня 2016 р. N 374-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О противодействии терроризму» и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части установления дополнительных мер противодействия терроризму и обеспечения общественной безопасности» [1].

Ці закони повертають Росію у часі до віросповідної політики Російської імперії. Саме за часів Миколи I були сформовані основні напрями державно-церковних відносин відповідно до офіційної ідеології, яка виявлялася у формулі «православ'я — самодержавство — народність». Цей курс був закріплений законодавчо і майже не змінювався до 1917 року.

Регулювання діяльності християнських конфесій в Російській імперії проходило відповідно до політики абсолютизму, спрямованої на підкорення державній владі всіх сфер життя. Держава проводила віросповідну політику, основними принципами якої були: охорона православ'я, невизнання прав особи на релігійне самовизначення; наявність правової ієрархії конфесій та їх нерівність у правах, привілеях; втручання у внутрішньоцерковну діяльність християнських конфесій; заборона місіонерської діяльності для всіх конфесій, крім Православної Церкви. Вважаючи на вищесказане, можна з впевненістю говорити, що Російська Федерація за допомогою ідеології «Русского мира» максимально наближається до законодавства імперської Росії з усіма наслідками перетворення її на «тюрму народів» та «на вузол протиріч».

Але найбільш повно своє агресивне обличчя «Русский мир» продемонстрував в Україні. Починаючи з 2014 року Російською федерацією були грубо порушені межі української держави, єдність української політичної нації, конфесійна самобутність через анексію Криму, окупацію частини східної України і створення «народних республік». Саме на окупованих територіях знайшла своє відображення ідеологія «Русского мира» в найбільш повному вигляді з усіма складовими та небезпеками. Вона ж (ідеологія) виступає основою ідеологічного дискурсу невизнаних республік. З урахуванням принципів «Русского мира» відбувається формування свідомості, політичного дискурсу, принципів внутрішнього життя.

Головною скріпою «Русского мира», а згодом і головним актором «Русской весни» виступила РПЦ. Анексія Криму була виправдана сакральною значимістю стародавнього Херсонесу, а війна проти України — захистом православ'я [2]. Згодом з'явилася «православна армія», що почала вести боротьбу з «уніатами, розкольниками та сектантами» за «чистоту православної віри». До складу так званих «збройних сил» «ДНР і ЛНР» входять підрозділи, які позиціонують себе, як релігійні.

Наприклад, «Русская православная армия», православний батальйон «Восход», Легіон Святого Іштвана, батальйон Пресвятої Богородиці Августовської «Август». Все це дає змогу говорити про те, що в основі конфлікту є велика частка релігійної складової.

Якщо раніше дослідники говорили про високий рівень свободи релігій та толерантності в Україні в цілому, то після 2014 року одне за одним з'являються повідомлення про порушення релігійної свободи, особливо на окупованих територіях. Усі конфесії, крім Української Православної Церкви (МП), на захоплених територіях опинилися під загрозою знищення, лідери пережили викрадення, тортури, вбивства, культові споруди – руйнацію чи захоплення. Зафіксовані порушення «свободи совісті», «свободи віросповідання», «свободи релігій» і відносин з представниками різних конфесій не тільки ускладнюють і до того складну ситуацію на окупованих територіях, вони ставлять під сумнів взагалі можливість існування на територіях будь-яких умов щодо захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей, дотримання чинного міжнародного права.

З самого початку воєнних дій на Донбасі робочі групи, представники міжнародних організацій фіксували численні факти порушення прав, воєнних злочинів [3]. І це стосується не тільки руйнування церков, молитовних будинків, загибель віруючих під час обстрілів. Це реквізиції будівель релігійного призначення, зростання релігійної нетерпимості, переслідування за висловлення своїх поглядів, серед яких мають місце і переслідування за релігійні переконання.

Безсумнівно, що порушення релігійних прав, переслідування людей і груп за релігійною ознакою є очікуваним на окупованих територіях, оскільки є результатом наслідування політики «Русского мира» та копіювання законодавства Російської Федерації, яка, як було сказано вище, прямує до законодавчого оформлення обмеження свободи совісті та свободи релігій.

Слід сказати, що нормативні документи «ДНР» редагувалися протягом трьох років і сьогодні відображають декларативне право на свободу совісті.

Однак, декларуючи право на свободу совісті, керівництво «ДНР» демонструє повне порушення релігійних прав та свобод, створюючи нестерпні умови для віруючих, що не належать до Української Православної Церкви (МП) [4].

На першому етапі в засобах масової інформації та мережі ІНТЕРНЕТ повідомляли про руйнування церковних споруд всіх конфесій.

Тільки за серпень – вересень 2014 року від артилерійських та мінометних обстрілів постраждали кафедральний собор УГКЦ Покрова Пресвятої Богородиці, Соборна мечеть «Ахать-Джамі» в Донецьку, будинки церков євангельських християн-баптистів «Світ Євангелія», Церкви ЄХБ у місті Іловайську, Церква «Відродження» у місті Первомайську, Церква «Христа Спасителя» у місті Лисичанську, згоріли Благовіщенський храм УПЦ (МП) в Горлівці, храм Св. Іоанна Кронштадтського УПЦ (МП) у місті Кіровському, храм Св. Іоанна Кронштадтського, Свято-Іверський храм у місті Донецьку [5, 6].

За повідомленням прес-секретаря Донецької єпархії УПЦ(МП) протоієрея Г. Гуляєва на 2015 рік в Донбасі постраждало 72 православних церкви, про втрати ж інших конфесій протоієрей, звісно, не повідомляє [7].

Майже одночасно з'явилися повідомлення про захоплення церковних споруд [8–10]. Поступово представники християнських конфесій, що не відносилися до УПЦ (МП) стали справжніми мішенями для бойовиків, а отже порушення прав на свободу віросповідання починає безпосередньо пов'язуватися з порушенням прав на життя. Ці переслідування бойовики пояснювали тим, що «на православній землі немає місця різним сектам». Протягом війни, за неповними даними ЗМІ були страчені двоє синів пастора О. Павенка та двоє дияконів релігійної общини ХВЄ «Преображення Господня»; були викрадені, заарештовані або потрапили полон: пастор Церкви Адвентистів сьомого дня С. Литовченко, протестантські пастори **В. Якубенко** та **О. Хомченко**, епи-

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА СВОБОДИ РЕЛІГІЙ...

скоп євангельського об'єднання «Церква Божа України» О. Демидович, пастор релігійної общини ХВЄ «Асамблея Божа» С. Косяк, пастор євангельської Церкви «Слово життя» М. Калиниченко, пастор євангельської «Церкви переможців» П. Лиско з дружиною, римо-католицькі священники В. Вонсович та П. Вітек (Польща), греко-католицький священник Т. (Сергій) Кульбака, священник УПЦ (КП) протоієрей Ю. Іванов, помічник пастора церкви «Блага вість» С. Сайков та його 14-річний син Даниїл [11, 12].

Не можна не відзначити й істотної зміни релігійної карти Донецького регіону, яка завжди характеризувалася яскравою палітрою, відсутністю релігійних конфліктів та високим рівнем толерантності [13, 14].

Сьогодні за словами луганського священника Слюсаренка, з «Новоросії» зникли мормони, припинила діяльність УГКЦ, деякі «психокульту» та «псевдоцелителі», що збиралися в селищі Зелений Гай під Луганськом [15]. Припинив роботу «Інститут духовного розвитку людини» Г. П. Шевченко (ВНУ ім. В. Даля), який співпрацював з іванівцями і реріховцями. У глибокому підпіллі знаходяться харизмати, кришнаїти. Священник «стурбований» активізацією «псевдоправославних рухів» і сект.

Таким чином ситуація на окупованих територіях свідчить не просто про порушення прав людини, ці порушення оскаржують саму можливість універсальних свобод, загальнолюдських цінностей [16].

Оскільки ситуація вже давно вийшла за кордони локальної, вона потребує уваги як українських релігієзнавців, так і міжнародної спільноти. Автор повністю погоджується з думкою М. Черенкова, доктора філософських наук, професора Українського католицького університету щодо необхідності здійснення професійного моніторингу, експертного аналізу, адвокації релігійної свободи на окупованих територіях, використання всіх дипломатичних засобів для визнання «політики» «народних республік» щодо релігійних організацій – політикою дискримінаційною, а їх жертви – жертвами релігійно мотивованого тероризму [17].

ЛІТЕРАТУРА

1. Федеральный закон от 6 июля 2016 г. N 374-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О противодействии терроризму» и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части установления дополнительных мер противодействия терроризму и обеспечения общественной безопасности» – [електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://rg.ru/2016/07/08/antiterror-dok.html>
2. Черенков М. Виклик релігійній свободі та духовно-конфесійному плюралізму України: ідеологія та екстремізм «руського міра» Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій / Михайло Черенков. // Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації; Український культурологічний центр; ТОВ «Східний видавничий дім». – Донецьк, 2015. – 364 с.
3. Коли бог стає зброєю. Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на сході України Квітень 2015 Звіт Центру Громадянських Свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи «Громадянська солідарність».
4. Глава католической епархии востока Украины заявил, что верующие боятся посещать службы – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlasti.net/news/195353>
5. Религиозные преследования на Донбассе: во опасности служители церквей и храмы [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1470%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=ru
6. Возобновился обстрел Донецка, повреждены церковь и детская спорт школа. РИА Новости Украина – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/incidents/20140807/355743338.html>

7. Повідомлення прес-секретаря Донецької єпархії УПЦ(МП) – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.golos.ua:8081/suspilstvo/v_zone_ato_za_vremya_konflikta_postradali_72_pравoslavny_ih_hrama_0929Golos.ua © 2015

8. В Донецьке храм мормонів (Церковь Иисуса Христа Святых Последних Дней) боевики превратили в «Центр детского творчества» – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/892432-V-Donecke-boeviki-prevratili-hram-mormonov-v-Centr-detskogo-tvorchestva-gaGordon>

9. Религиозные преследования на Донбассе: в опасности служители церквей и храмы – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1470%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=ru

10. У Горлівці в Адвентистів сьомого дня відібрали храм та конфіскували усе майно [електронний ресурс]. – Режим доступу: [HTTP://RISU.ORG.UA/UA/INDEX/ALL_NEWS/COMMUNITY/TERRORISM/65370/](http://RISU.ORG.UA/UA/INDEX/ALL_NEWS/COMMUNITY/TERRORISM/65370/)

11. Религиозные преследования на Донбассе: в опасности служители церквей и храмы – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1470%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=ru

12. Анита Пушкарь. Итоги года: религиозные преследования на Донбассе и в Крыму – [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dancor.sumy.ua/news/mosaic/144911>

13. Релігійні конфесії [електронний ресурс] – **Режим доступу:** <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=01.10&iface=Public&cmd=main&args=>

14. Микола Карпицький. Свобода від совісті. Сепаратисти розв'язали релігійний терор / Микола Карпицький. – [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/139345>

15. Религия в Новороссии – [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://diak-kuraev.livejournal.com/790164.html?page=2>

16. Черенков М. Виклик релігійній свободі та духовно-конфесійному плюралізму України: ідеологія та екстремізм «руського міра» Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій / Михайло Черенков. // Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації; Український культурологічний центр; ТОВ «Східний видавничий дім». – Донецьк, 2015. – 364 с.

17. Там само.

Сергій Луковенко

ФАТА МОРГАНА ДОНБАСУ

«Люди завжди жили надією на краще життя, тяглися до свого щастя. Їх сподівання і надії часто виражалися в географічних назвах місцевості (Червоне — красиве)» — приблизно так зараз намагаються пояснити появи в радянські часи географічних назв, що містять похідні від прикметника «червоний». Червоний — це, перш за все, колір революції, а ще точніше крові. Народжена в крові братовбивчої війни радянська влада вже не уявляла своє подальше існування без червоного кольору. Червоний прапор, Червоний терор, Червона армія, Червоний орач і Червоний підшипник — про яку красу може йти мова? [42, 43].

Коли ви будете читати ці рядки, назва Красноармійськ вже зникне з карти України. Піде в небуття ще один символ тоталітарного режиму. Красноармійськ — типовий приклад міста Донбасу з придуманою історією, в якій, як і в історії Радянського Союзу, реальні історичні події «політичним рішенням» замінювалися міфами радянської ідеології, епізодами з художніх фільмів і літературних творів. Знайшлося в ній місце і для відвертої фальсифікації.

Місто своєю появою зобов'язане будівництву Катерининської залізниці (1881—1884 роки). Але офіційною датою заснування міста вважається... 1875 рік. «Будівництво селища почалося в 1875 році, коли у Гришинський сільської громади був викуплений ділянку землі» — саме ця фраза з 1974 року і є відправною точкою в «розкручуванні» офіційної дати заснування міста Красноармійська (з 2016 року — місто Покровськ). Дійсно, 22 квітня 1875 року був затверджений проект будівництва залізниці. Однак в той час він не передбачав проходження траси через землі сільської громади Гришине. Дата заснування міста (1875 рік) дотепер не підтверджена жодним архівним документом! Більш того, історія з вибором саме цієї дати — це яскравий приклад, коли відсутність архівних документів просто «підмінили» черговим політичним рішенням. Простіше кажучи, дата була взята «зі стелі» під ювілей, що в подальшому не завадило місцевій владі «узаконити» це вельми сумнівне «історичне» датування [1—4, 6].

Насправді ж, лише 19 червня 1881 року «по Височайше затвердженим положенням» Кабінету міністрів, спочатку обраний напрямок залізниці «у зв'язку з результатами додаткових технічних досліджень було суттєво змінено». Мала на увазі та «ділянка головного шляху» Катерининської залізниці, на якій замість «раніше запланованої станції Хацапетівка» в проекті з'явилася станція Ясинувата. Іншими словами, в 1881 році почалося будівництво ділянки Ясинувата — Синельникове і лише тоді в документах могла взагалі виникнути назва «станція Гришине»... [5].

На прикладі міст і сіл Донбасу можна наочно проілюструвати, як протягом 74 років панування радянської ідеології відбувалися масові перейменування населених пунктів, як безжально винищувалася історична пам'ять українського народу, знищувалися національні риси місцевої топоніміки. Місто за всю свою історію кілька разів змінювало назву. Слід визнати, що з назвами йому «не щастило» з самого початку. З моменту заснування до 1934 року залізничне селище іменувалося Гришине. Перше найменування воно «запозичило» у сусіднього села. За усталеною традицією Міністерства шляхів сполучення залізничній станції давали назву поруч розташованого населеного пункту. Село Гришине було засновано наприкінці XVIII століття, як однодворчеське поселення, і на момент будівництва залізничної станції представляло собою великий волосний центр в Бахмутському повіті Катеринославської губернії.

Так ще до кінця XIX століття на мапі повіту з'явилися два населених пункти з назвою Гришине [7–10].

Правда, в 1917 році Тимчасовий Уряд зробив спробу привласнити пристанційному селищу статус міста і перейменувати його в «місто Гришин». Але далі декларацій і постанов справа тоді не пішла. «Сільське» походження першої назви стане головним аргументом «проти» повернення історичної назви при перейменування міста у 2016 році [11].

Звістка про лютневу революцію і зречення імператора Миколи II долинула до Донбасу тільки на початку березня 1917 року. Радянські історики писали про «всенародний ентузіазм», що нібито панував у ті дні. «Жителі шахтарських селищ виходили на демонстрації, знімали всюди портрети царя, роззброювали урядників. На рудниках звучали «тривожні гудки». Всюди виникали стихійні мітинги і сходки...». Насправді, в період від лютневої революції до жовтневого перевороту життя в пристанційному селищі «протікало так, як ніби нічого в країні не відбулося». Навіть в «жовтневі дні» ніяких масових виступів тут не проводилося. Та й ініціатива в політичному житті регіону тоді повністю належала так званим «дрібнобуржуазним партіям». Особливу активність в організації інститутів місцевої влади та добровільних дружин (міліції) проявляли есери. Меншовики і есери сприяли створенню різних громадських комітетів. Вели агітацію серед жителів і більшовики. «Політично малограмотні, недосвідчені в політичній боротьбі» вони не могли тоді протистояти меншовикам та есерам [12, 13].

Жовтневі події 1917 року будуть мати найтрагічніші наслідки для українського народу. Вони розколють країну на два ворогуючі табори, занурять Україну в кровопролитну братовбивчу війну. Хаос і розруха, голод і злидні, терор і репресії відкинуть країну в її розвитку на кілька десятиліть назад, скалічать долі мільйонів наших співвітчизників. Найсуворіші випробування випали саме на долю українського народу. У те, що більшовики тоді «прийшли всерйоз і надовго», не вірив ніхто.

Під час громадянської війни влада в селищі Гришине 19 разів переходила з рук до рук. «Ті потрясіння, які пережив Донецький басейн в період Громадянської війни, мабуть, не вичерпують скорботні сторінки його історії. Ми напередодні жаклих подій, які в разі здійснення загрожують перетворити квітучий басейн в братське кладовище» — писала газета «Вперед».

Буквально відразу ж після відновлення радянської влади в регіоні, стало питання про відбудову шахт, заводів і фабрик. Місцеві більшовицькі організації розгорнули агітаційну роботу з роз'ясненням гасла своєї партії: «Все для народного господарства». Перед більшовиками стояло, здавалося б, нездійсненне завдання. Більшість шахт Гришинського кам'яновугільного району було затоплено, а заводських підприємств — зруйновано і розграбовано. Мости підірвані, пошкоджені залізничні колії. Виведено з ладу паровозні майстерні станції Гришине. Відновлювальний процес затягнувся на довгі роки.

20 липня 1934 вийшла Постанова Президії ВУЦВК «Про перейменування Гришинського району в Постишевський», згідно з яким селище Гришине було перейменоване в селище Постишеве, а станція Гришине — в станцію Постишеве [10].

Павло Петрович Постишев — головний ініціатор репресій проти українського народу (1932–1937 роки), керівник погромів націоналістичних кадрів в компартії України (при ньому були арештовані всі (!) секретарі обкомів і більшість секретарів райкомів КП (б) України), член «розстрільної трійки». В Україні завдяки саме Постишеву «репресії прийняли небувалий розмах» [14].

Колишні «товариші» для приховування злочинів радянської влади проти українського народу до сих пір намагаються нівелювати масштаби трагедії 1937–1939 років на тлі «здобутків соціалістичного ладу». Вони наполегливо мусують тези про те, що вугільна промисловість Донбасу нібито «несильно постраждала» тоді, а шахти Красноармійського району репресії, за великим рахунком, взагалі не торкнулися.

Оскільки вугільна промисловість була особливо важливою для економіки радянської країни, то це, нібито, на думку прорадянських істориків, «трохи пом'якшило» сталінський терор в Донбасі.

Насправді, репресії в Донбасі були страшними! Вони були невід'ємною складовою політичного життя всього регіону в кінці 30-х — початку 40-х років. Тільки замість раніше накинутого марксистсько-ленінською ідеологією образу класового ворога тоді з'явився новий — «нейтральний» образ ворога народу. Донецький басейн — яскравий приклад регіону, де люди самі створювали власні образи «ворогів», використовуючи офіційний курс партії і уряду в своїх особистих та корисливих цілях (просування по службі, поліпшення житлово-побутових умов, підвищення рівня особистого добробуту тощо). Написавши донос на свого начальника, «свідомий громадянин» міг розраховувати не тільки на його місце, але нього квартиру. Правда, це зовсім не виключало надалі повторення долі «ворога народу» [15].

В апараті тресту «Красноармійськвугілля» були заарештовані 230 осіб, з них 178 — розстріляні. Всього на шахтах Донбасу були репресовані 602 інженерно-технічних працівника, 3 286 робітників і 342 службовців. З 28 заарештованих завідувачів шахтами були розстріляні 20, а з 31 головного інженера — до вищої міри покарання були засуджені 18. У самому селищі були репресовані понад ста чоловік. До вищої міри покарання були засуджені два директора школи, одинадцять робітників і службовців залізничної станції, два майстри і два робочих динасового заводу, дванадцять жителів селища (працівники торгівлі, службовці контор, домогосподарки, безробітні, пенсіонери)... [16–24].

Ім'я головного організатора Голодомору і ката українського народу селище носило від 1934-го до 1938-го років. Але відмінною рисою радянської меморіальної топоніміки є її недовговічність. Для того страшного часу була характерною швидка відміна назв в залежності від політичної кон'юнктури. Після того, як Постишев був заарештований і оголошений «ворогом народу» 13 березня 1938 року селище перейменували в Красноармійське.

«Задовольнити клопотання партійних, радянських, громадських організацій й трудящих Постишевського району та міста Постишеве та перейменувати Постишевський район на Красноармійський, місто Постишеве на місто Красноармійське, залізничну станцію Постишеве на залізничну станцію Красноармійське» — з Постанови Президії Донецького обласного виконкому [10, 25].

Зрозуміло, що селище було названо на честь Червоної армії, але не «в честь армії-визволительки» та «непереможної і легендарної». 1938-й рік — це розпал масових репресій проти воєначальників Червоної армії, коли вже не щадили ні маршалів, ні Героїв Радянського Союзу. Це був пропагандистський крок до реабілітації Червоної армії, ряди якої на той час буквально заповнили «вороги народу», включаючи навіть «естонських шпигунів». Необхідно було відновити престиж армії в очах радянського народу.

Тому одночасно були перейменовані відразу кілька населених пунктів Постишеве, і всі вони отримали однакову назву Красноармійське! Це найменування — відверто ідеологічний штамп. Воно абсолютно не відображає якийсь етап в історії міста, не стосується його господарсько-економічної сфери і, вже тим більше, духовної та матеріальної культури його мешканців. Військових частин ні в межах міста, ні в його околицях ніколи не було. Ніяких великих перемог в довоєнний період за Червоною армією в нашому регіоні не значиться.

Дотепер у міському музеї і школах розповідають про героїзм воїнів шахтарських дивізій при обороні нашого району і міста Красноармійське в 1941 році. Так ось 383-я і 395-а стрілецькі дивізії обороняли рубежі міста Сталіно і в боях за наше місто участі не брали. Після здачі Сталіно 383-а дивізія фактично припинила своє існування. Більшість її солдати просто розбіглися по своїх домівках. Красноармійське

прикривали підрозділи 74-ї, 136-ї і 261-ї стрілецьких дивізій 12-ї армії Південного фронту (командуючий армією генерал К. О. Коротєєв). 8 жовтня 1941 частини 136-ї дивізії (командир підполковник Є. І. Василенко) повинні були відійти на рубіж Межова–Криворіжжя–Гришине. Частини цієї дивізії безпосередньо перебували в місті Красноармійське. 10 жовтня оборонний рубіж проходив вже по лінії Степанівка–Гришине–Шевченко–Селидівка–Красне.

Частини 74-ї дивізії були зосереджені в селі Новотроїцьке. 261-а дивізія відходила в напрямку від Чаплиного на Межову. Штаб 12-ї армії до виходу на основний рубіж перебував у Красноармійському. Дивізіям було дано наказ закріпитися на новому рубежі 13 жовтня та нанести контрудар по противнику з району села Гришине.

16 жовтня вийшла Директива №00206, відповідно до якої відведення військ правого крила фронту на рубіж Красний Лиман–Артемівськ–Горлівка–Сталіно не раніше 25 жовтня. Але вже 19 жовтня частини 74-ї дивізії (командир полковник Ф. Є. Шевардіна) були атаковані двома батальйонами супротивника. Основні частини Червоної армії змушені були в той же день відійти до Новоекономічного. До 2 годин 30 хвилин наступного дня Червона армія ще займала рубіж по лінії Шостаківка–Гришине–Селидівка–Максимільянівка.

Але 20 жовтня колона противника завдала потужного удару по позиціях 74-ї дивізії в районі села Гришине і увійшла до Красноармійська [6, 26].

«19 жовтня 1941 року, загрозово поводячи стволами гармат, важко пройшли німецькі танки і лавиною розсипалися по вулицях мотоциклісти. Затріщали постріли. Почалися грабежі. На стінах будинків з'явилися накази німецького коменданта...», – так і досі описується перший день окупації міста. Насправді ж першими на територію міста увійшли частини 80-го (командир полковник К'ярамонті) піхотного полку 9-ї автотранспортної дивізії «Пасубіо» (начальник штабу підполковник Умбер Рікка) 35-го армійського корпусу 8-ї італійської армії (командувач генерал-лейтенант Вітторіо Джованеллі). Дивізія «Пасубіо» була посилена батальйоном барсал'єрів – елітних стрільців на мотоциклах [27, 28].

На озброєнні італійської дивізії «Пасубіо» не було танків. А їх танкетки L-3 «Гном» були озброєні восьми міліметровими крупнокаліберними кулеметами. Автоматів також не було у італійських вояків. У піхотинців була «довга піхотна гвинтівка» Каркано зразка 1891 року, у кавалеристів – карабін, у гірських стрільців – «альпійська» модифікація піхотної гвинтівки. У боях за село Гришине італійці втратили 6 убитими, а на підступах до Красноармійського – 65 убитими. Виходить, що «непереможна і легендарна» Червона армія, захищаючи названий на її честь місто, відступила в жовтні 1941 року під натиском «жабників» і «макаронників» [28].

Ще один трагічний момент в історії міста пов'язаний з так званим «Кантемирівським проривом» в лютому 1943 року. 11 лютого Красноармійське звільнили війська Південно-Західного фронту (командуючий генерал армії М. Ф. Ватутін). До складу оперативної групи (командир генерал-лейтенант М. М. Попов) входили підрозділи 4-го гвардійського корпусу (командир генерал-майор П. П. Полубояров), 3-а гвардійська мотострілецька бригада (командир полковник М. П. Леонов), 7-ма лижна бригада (командир підполковник П. Г. Куликов), 1-а винищувальна бригада (командир підполковник Є. Д. Єфремідзе) та інші. Схиляючи голову перед мужністю і героїзмом радянських солдатів, все ж слід констатувати, що з точки зору військової стратегії операція «Стрибок», розроблена Генштабом Червоної армії, була однією з найбільш бездарних за роки Другої Світової війни. «Кантемирівський прорив» коштував життя тисяч радянських воїнів й мирних мешканців. Втрати були катастрофічними і найстрашніше – не виправданими. Радість звільнення була недовгою, відступ – панічним, розплата – кривавою. Повторно Красноармійське звільнили тільки 8 вересня 1943 року [26, 27].

Документів, які б підтверджували, що ще в 1938 році селище отримало статус міста до цих пір не виявлено. Згідно адміністративно-територіальним поділом Сталінської області районним центром Красноармійського району на жовтень 1938 року було «селище міського типу Красноармійське». Якщо уважно проаналізувати зведення Генштабу Червоної армії про хід бойових дій за 1941–1943 роки. Виходить, що Червона армія в жовтні 1941 року залишила селище, а у вересні 1943 року звільнила вже місто Красноармійське. Слід також зазначити, що в роки війни окупаційною владою робилася спроба перейменувати селище і повернути йому історичну назву Гришине. Однак топографічні карти, залізничні квитки і газетні повідомлення свідчать про паралельне вживання назв Гришине і Красноармійське.

Найменування Красноармійське протрималося до 30 грудня 1962 року. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про віднесення міст Донецької області до категорії міст обласного підпорядкування» Красноармійське надалі слід було «іменувати містом Красноармійськ» [10, 25].

За роки радянської влади сформувався стійкий стереотип про Красноармійськ, як про місто шахтарів. Однак, якщо розглядати процес виникнення й розвитку населеного пункту виключно через призму історичних реалій, то це твердження не відповідає дійсності. Покровськ (Красноармійськ) — спочатку був містом залізничників. Містоутворюючою домінантою міста був пристанційний комплекс (станція, депо, вокзал). Містобудівні особливості вокзалу визначаються тим, що спочатку він розташовувався на пустирі, потім це місце «обростало» привокзальним селищем, яке, своєю чергою, згодом «вросло» в міську інфраструктуру [29–33].

Фактично, привокзальна площа стала містоутворюючим ядром, що формує напрямок подальшого розвитку структури залізничного селища. Саме тут стали утворюватися торгові зони (ринок, лавки, склади) і зони обслуговування (питні заклади, будинок приїжджих). Пріоритетний розвиток вже в роки радянської влади отримали об'єкти транспортної інфраструктури (вагонне і локомотивне депо).

Першими в місті з'явилися привокзальні вулиці Залізнична (колишня Шота), Таганрозька (Леніна- з 2016 року Прокоф'єва) і Катеринославська (Свердлова — Центральна). Вони складають ту частину сучасного Покровська, яку краєзнавці називають як «Старе місто». Тут ще збереглися будівлі кінця XIX — початку XX століть.

У дореволюційному селищі Гришине функціонували два миловарних, чотири шкіряних, два механічних, цегляно-черепичний, толевий, пивоварний заводи. А також чотири парових млини, три олійниці, чавуноливарна і столярно-обойна майстерні, макаронна і цукеркова фабрики [34–39].

У жовтні 1931 року Радою народних комісарів було схвалено рішення про будівництво в північній частині сучасної території Покровська Гришинського динасового заводу. Будівництво заводу (до слова, ударного будівництва першої п'ятирічки) супроводжувалося паралельним будівництвом і житлового селища для будівельників заводу, а також шкіл, магазинів, об'єктів соцкультпобуту. На будівництво майбутнього флагмана радянської будівельної промисловості, рятуючись від голоду, тоді приїхали жителі сіл не тільки з українських, а й російських областей. Додатково пайка на одного «будівельника соціалізму» в 1933 році становила тут 1 кілограм 200 грамів. У 1934 році динасовий завод імені Фелікса Дзержинського був зданий в експлуатацію.

У довоєнному селищі тоді було чотири середніх, три семирічних, п'ять початкових шкіл, в яких навчалися 6 тисяч дітей і працювали 250 вчителів. Крім того, тут були педагогічний інститут, робфак Харківського медичного інституту, школи медичних сестер і фабрично-заводського учнівства. У селищі функціонували шість бібліотек. Його населення становили близько 30 тисяч мешканців [10, 27].

Уже в повоєнні роки в місті були побудовані і введені в експлуатацію швейна фабрика «Веселка» (1947 рік), експериментально-механічний завод (1952 рік), завод

«Електродвигун» (1954 рік). Були створені автобаза № 04116 (1946 рік), трести «Красноармійськшахтобуд» (1951 рік) і «Красноармійськжитлобуд» (1955 рік) [10, 40, 41].

Але за всю історію на території сучасного Покровська (Красноармійська) не було жодного гірничопромислового підприємства. Тому немає і жодного терикону в межах міста. Для наочності досить просто порівняти Покровськ зі справжніми шахтарськими містами. Тут за одними тільки териконами можна писати історію вугільної промисловості. Неможливо написати подібне про Покровську, не згадуючи при цьому шахти Мирнограда (Димитрова), Родинського, Селидового, Новогродівки, Шевченка. У радянський період був трест, потім комбінат «Красноармійськвугілля», але контора його завжди перебувала в сусідньому місті Новоекономічне (з 1972 по 2016 роки — Димитров). До його складу входили шахти, розташовані на території вище згаданих міст і селищ. На весь Радянський Союз гриміли імена героїв-шаhtarів, які працювали на орденоносних шахтах №1 «Центральна», №5–6 імені Димитрова, №19–20 імені Шевченка, «Краснолиманська». Але їх слава приписувалася тоді Красноармійську! У газетних статтях, в радіо і телерепортажах про нові рекорди і досягнення наших шахтарів згадувалися лише назви міста і тресту.

Була навіть футбольна команда «Угольок» (Красноармійськ) майстрів класу «Б» (в 60–70-х роках минулого століття), яка проводила свої матчі в Новоекономічному і складалася з гравців, «приписаних» до шахтам цього міста.

Крен у бік нового пролетарсько-промислового іміджу міста намітився з початком будівництва і введенням в експлуатації в 1990 році великої шахти «Капітальна—Західна» (зараз — ШУ «Покровське»), розташований в селищі Удачне (це в 14 км від міста). Більшість працюючих на цьому «місто утворюючому підприємстві» — це мешканці міста Красноармійська. Так на гербі міста з'явилася шахтарська каска. А в 2016 році місто отримало нову назву — Покровськ.

Хоча покровителем залізничників є святий Микола Угодник, а покровителькою шахтарів — свята великомучениця Варвара Іліопільська, но це вже зовсім інша історія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Свод законов Российской империи. Полное собрание (1825–1881 годы) Санкт-Петербург. Том 50 (1875 год) Положение № 54 864 от 27 июня 1875 года «О Строительстве Донецкой каменноугольной железной дороги».
2. Том 47 (1872 год) Положение №50 823 от 6 мая 1872 года «Правила об отчуждении частных имуществ под железные дороги».
3. Том 55 (до 26 февраля 1881 года) Положение № 61 885 «О Временном Управлении по строительству Криворогской и Баскунчагской железных дорог».
4. Свод законов Российской империи. Полное собрание (1881–1813 годы) Санкт-Петербург. Том 1 (с февраля 1881 года) Положение №86 от 14 апреля 1881 года «Об отчуждении частных имуществ под постройку Криворогской и Баскунчагской железных дорог и моста через Днепр в Екатеринославе».
5. Том 1 (с февраля 1881 года) Положение от 19 июля 1881 года «Об окончательном направлении Криворогской железной дороги».
6. Олейников М. Я. Красноармейск Историко-краеведческий очерк. Донецк, 1974.
7. Планы дач Генерального и Специального межевания Екатеринославской губернии. Аннотированный реестр описей РГАДА. ФОНД №1354. Бахмутский уезд (1775–1916 годы).
8. Описание г. Бахмута и его уезда со всеми лежащими в них дачами, какое число мужескаго и женска пола, с какою мерою земель, со внесением экономических примечаний. Екатеринослав, 1799.

9. Волости и важнейшие селения Европейской России. Выпуск VIII. Губернии Новороссийской группы. Санкт-Петербург, 1886.
10. Заднепровская Л. Д. История административно-территориального деления. Донецкая область. 1919–2000 гг. Донецк, 2001.
11. Сборник указов и постановлений Временного Правительства. Выпуск 2. Часть 1 Петроград, 1918.
12. Анисимов С. «Дело о восстании на Екатерининской ж.д.» Истпрофтран Ц. К.–Ж.Д. Ленинград-Москва, 1926.
13. Остроградский М. «Борьба за Октябрь на Артемовщине». Харьков, 1929.
14. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. Київ, 2002.
15. Баберовски Й. История сталинизма. Шахтинский процесс 1928 год. Книга вторая. М., 2012.
16. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга перша. Київ – Донецьк, 2004.
17. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга друга. Київ – Донецьк, 2005.
18. Реабілітовані історією. Донецька область. Науково-документальна серія книг. Книга третя Київ – Донецьк, 2006.
19. Реабілітовані історією. Донецька область. Науково-документальна серія книг. Книга четверта Київ – Донецьк, 2007.
20. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга п'ята. Київ – Донецьк, 2009.
21. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга шоста. Київ – Донецьк, 2009.
22. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга сьома. Київ – Донецьк, 2010.
23. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга восьма. Київ – Донецьк, 2011.
24. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга дев'ята . Київ – Донецьк, 2011.
25. В.М. Горбулін Донецька область. Адміністративно-територіальний поділ. «Донбас» Донецьк, 1979.
26. Третьяк А. Л. Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945гг. Известные и неизвестные страницы истории. Донецк, 2008.
27. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. Київ, 1974.
28. Мессе Дж. Война на русском фронте. Итальянский экспедиционный корпус в России. М., 2009.
29. Список личного состава Министерства Путей Сообщения. Санкт-Петербург, 1896.
30. Альбом к 25летию Екатерининской железной дороги (1884–1909гг.). Альбом служащих и видов дороги. Екатеринослав, 1909.
31. По Екатерининской железной дороге. Выпуск II. Екатеринослав, 1912.
32. Список личного состава Министерства Путей Сообщения. Петроград, 1916.
33. Альбом схематических планов станций Екатерининской железной дороги. Екатеринослав, 1917.
34. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. Том II Типография А. С. Суворина, 1900.
35. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. Том II Типография А. С. Суворина, 1903.
36. Справочная книга. Фабрики, заводы и рудники Екатеринославской губернии на 1903 год. Екатеринослав, 1903.
37. Элькин Е. С. Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна. Типо-литография «Художественный труд», 1909.

- 38. Список фабрик и заводов России 1910 год. Торговый дом Л. И Э. Метцель и Ко Москва, Санкт-Петербург, Варшава, 1910.
- 40. Езиоранский Л. К. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Санкт-Петербург, 1909.
- 41. Подзолкин М. А. Красноармейск. Путеводитель. Донецк, 1980.
- 42. Подзолкин М. А. Красноармейск. Путеводитель. Донецк, 1985.
- 43. Булкин С. П. Книга о Донбассе (Природа, люди, Дела). Донецк, 1977.
- 44. Капраленко П. Неизвестное об известном. Краеведческие очерки. Донецк, 1978.

Ігор Козловський

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ДОНЕЧЧИНІ¹¹

Донецька область — це надзвичайно цікавий регіон, де не тільки співіснують, але і співпрацюють різні релігійні течії.

Станом на 1 січня 2007 року з правом юридичної особи діють 1433 релігійні організації, а саме: 1371 релігійна громада, 19 релігійних центрів і управлінь, 9 монастирів, 1 лавра, 21 місія, 1 братство, 11 вищих духовних навчальних закладів. При цьому ускладнення релігійної мережі продовжує зростати і в області нараховується 49 конфесійних напрямків.

96,2% всіх релігійних організацій області складають християнські конфесії. В області діють також 22 мусульманських, 18 іудейських, 10 буддійських релігійних організацій, 6 релігійних громад Міжнародного товариства свідомості Кришни, 4 релігійні громади Всесвітньої чистої релігії, 2 релігійні громади «Наука розуму» та по одній релігійній громаді РУН віри, Церкви Нового Єрусалима та індуїстського тантризму та Церкви Останнього Заповіту (віссаріонівні).

На Донеччині продовжують свою діяльність послідовники бахаїзму, Церкви Єднання (моністи), Саї-Баби, Трансцендентальної медитації (ТМ), Фалунь-Гунь, Церкви саєнтології, послідовників Ошо Радніша, Майстра Сія-Сіясвіт тощо, які поки що не вирішили питання набуття прав юридичної особи або зареєстровані як громадські організації та у своїх статутах уникають будь-яких згадувань про своє віровчення.

У Донецькій області офіційно зареєстровано 9 монастирів (6 — УПЦ, 2 — УГКЦ, 1 — УПЦ КП, 1 — буддійській) та 1 лавра (УПЦ).

Найбільш строкатою щодо конфесійних напрямків є картина у таких містах, як Артемівськ, Горлівка, Донецьк, Костянтинівна, Краматорськ, Макіївка, Маріуполь, Слов'янськ, у Волноваському, Мар'їнському та Старобешівському районах.

Сучасна релігійна ситуація на Донеччині має певні загальноукраїнські риси, а саме:

- продовжується процес суспільної реабілітації релігій;
- посилюється роль релігій та церкви в усіх сферах суспільного буття;
- формується у громадській думці позитивне ставлення до релігійного феномену як важливої складової духовної культури;
- певна поляризація суспільства за конфесійною приналежністю;
- спалахи міжконфесійного протистояння та прояви нетерпимості на релігійному ґрунті.

Проблема релігійної толерантності в регіоні, питання миру і злагоди та об'єднання зусиль представників різних конфесій стали предметом постійного діалогу керівників і активних віруючих більшості церков та релігійних організацій Донецької області. З травня 2003 року в регіоні функціонує консультативно-неформалізована Рада церков та релігійних організацій Донеччини (координатор Ради — І. А. Козловський).

Але, на жаль, держава на регіональному рівні не завжди проводить в життя конституційні принципи рівності всіх релігійних організацій перед законом і створює певні переваги однієї церкви (а на Сході України це — УПЦ Московського патріархату) перед іншими.

Це не закріплене законодавчо нерівноправ'я має місце в реальній політичній практиці на місцях. Подібна фаворизація однієї церкви порушує не тільки основні

¹¹ Стаття написана до початку російсько-української війни й окупації частини Донецької області.

принципи демократії і справедливості, але й виховує серед віруючих інших конфесій загрозову недовіру до органів влади і до політики держави стосовно релігії і церкви.

В рамках проекту «Утвердження толерантності в українському суспільстві шляхом крос регіональних і багатовимірних моніторингів релігійних процесів» Центром релігійних досліджень та міжнародних духовних стосунків ДУІ і ШІ проводилися на Сході України дослідження, які виявили наступну картину.

Було опитано 857 респондентів з числа експертів, релігійних лідерів, активних членів церков та простих громадян (віруючих і невіруючих). І більшість з них – 85% – визначили наявність релігійної дискримінації, а 65% заявили про своє знання протегування з боку влади одній церкві – УПЦ МП. 43% респондентів на Сході України визнають сучасний стан релігійної свободи в Україні як проблемний. І до причин такого стану речей віднесли: домінування віруючих та ієрархів УПЦ МП та їх активне лобіювання своїх інтересів через ЗМІ, органи влади та масову свідомість; небажання або невірну політику стосовно надання ефірного часу для релігійних організацій за винятком УПЦ МП; слабку інформованість населення щодо стану релігійної свободи; політизованість релігійних відносин; протегування з боку держави лише одній церкві – УПЦ МП, кризи українського православ'я; брак взаєморозуміння і любові тощо.

Для того, щоб не допустити подальшого міжрелігійного і державно-церковного непорозуміння та позитивно впливати на процес забезпечення стабільності всіх компонентів політичного, економічного і духовного життя в Україні, необхідно:

1. Об'єднати зусилля позитивно здорових сил різних релігійних конфесій. ідея духовного єднання, взаєморозуміння та толерантності в суспільстві має шанс на існування в тому випадку, якщо в її основу покласти тверде правове підґрунтя, враховуючі всі етнічні, духовні і ментальні особливості того чи іншого регіону країни.

2. Налагодження взаємовідносин між конфесіями має відбуватися на рівних правах, згідно з чинним законодавством, щоб у жодному разі не порушувати прав кожної зі сторін та не нав'язувати своїх поглядів.

3. Має бути відсутній політичний фактор, а за основу покладений принцип дружнього спілкування і співпраці заради духовного та соціального блага всіх.

4. Держава повинна відмовитись від протегування будь-якої з релігійних організацій і активно розвивати конструктивний і плідний діалог з усіма суб'єктами релігійного життя країни.

Евгений Фиалко

ФЛАГ И ЧЕСТЬ¹²

Я уезжал из Дружковки 10 мая. По дороге в Донецк встретилось не более пяти машин. Вокруг все было мрачно и тихо — не только потому, что день клонился к вечеру. События марта-апреля неумолимо шли к трагической развязке. Кто-то, большой и мерзкий, уже замесил тесто из человеческой глупости, алчности и страха и готовился печь пирог. До «референдума» оставался один день. Накануне дружковчанину, высказавшемуся против его проведения, прострелили ногу из травматического пистолета. А 8 мая на блок-посту в районе Алексеево-Дружковки застрелили священника, отца Павла.

Перед глазами стояло «георгиевское безумие» 9 Мая, когда все, в знак преданности, надели георгиевские ленточки и, действительно, сверху, наверное, напоминали стаю колорадских жуков. А вот украинского флага нигде в Дружковке не было!

Его не было и вдоль всей дороги. И только в самом начале Донецка труба какой-то котельной (или небольшого предприятия) оставалась разукрашенной в желто-голубые цвета. И по тому, как потеплело у сердца, я понял, что означают для всех людей национальные цвета...

Человеком, спасшим нашу честь, честь дружковчан, и защитившим украинский флаг, стал Анатолий Водолазский.

В самый разгар «ДНР» в Дружковке, 22 мая, он вышел к памятнику Ленина на акцию протеста, предварительно позвонив в милицию и газету ДНЛ+.

Подняв украинский флаг, Анатолий Данилович простоял минут пятнадцать. Затем подъехали «ополченцы» с автоматами, которые, как рассказывал в городских газетах один из их лидеров Александр Зиновьев, «грозило преступникам и помогало бедствующим», накинули ему на голову мешок, надавали по ребрам, провели мимо расступившихся с ухмылкой милиционеров и затолкали в машину. Водолазского повезли в Краматорск. По пути они разорались: «В Европу хочешь?», а при выезде из Дружковки водитель предложил застрелить его и кинуть «там, где уже лежит один труп». Этого они не сделали лишь потому, что видели у памятника видеокамеру и боялись, что ролик может оказаться в интернете.

Об этом случае я знал почти в режиме on-line: мне позвонил мой знакомый и, восторгаясь поступком неизвестного человека, спросил, не знаю ли я, кто это. Перебрав в памяти украинских активистов, я понял, что это не из их когорты: большинство выехало из Дружковки, а те, кто остался, не подходили по внешним данным... Минут через двадцать он позвонил снова и сказал, что смельчака уже забрали «те»... По-другому не могло и быть... Кстати, и братья Зиновьевы, и Медведок, по словам звонившего, стояли рядом, возле кафе «Аут».

Конечно, возникли вопросы, на которые мы долго не могли получить ответы: кто этот человек и что им двигало?

Мы ничего не знали о его дальнейшей судьбе и предполагали самое худшее... Однако данная история оказалась со счастливым, почти новогодним финалом.

Анатолий Водолазский родился в Воронежской области, в селе Морозовка, в 1951 году. В этих местах, по его словам, на украинском языке до сих пор разговаривают чище, чем у нас, на Донбассе. Эти земли принадлежали Украине, но были переданы России в 20-х годах прошлого века.

¹² Оpubліковано у газеті «Наша Дружковка» від 3 грудня 2014 року, №28.

В 1938 году расстреляли двух его дедов, а 12 душ детей раскидали по всему Советскому Союзу. С 1964 года он переехал в Таганрог, а с 1975 года поселился в Дружковке. По специальности Анатолий Данилович сварщик — эта профессия востребована во все времена. Ему удалось поработать во многих уголках огромной страны, однако всегда тянуло в Украину, в ставшую родной Дружковку.

Он особо политикой не интересовался, однако весенние события его насторожили и испугали. Поначалу Водолазский, чтобы следить за ситуацией, несколько раз ездил с коммунистами в Донецк на митинги. Потом случился захват власти в Славянске, и на горизонте замаячила война... Он понял, что коммунисты поддерживают сепаратистов, и порвал с ними. Но особенно его возмутило, что со здания горисполкома, как он считает, с ведома мэра В. Гнатенко, скинули украинский флаг и повесили российский. Он воспринял это как личное оскорбление. «Референдум» его взбесил. А когда после него в Дружковке появилось свое «гестапо» («НКВД» в старом здании милиции), он понял, что Украину у него забирают. Сидеть и смотреть на это не было сил, и он решил выйти на акцию протеста.

Почему выбрал памятник Ленина? Анатолий Данилович объясняет, что, во-первых, это центр города — увидят многие люди, а, во-вторых, было желание как-то отомстить коммунистам за их предательство.

Накануне, понимая, чем все закончится, он выкупался, надел чистую светлую одежду (как солдаты перед боем) и позвонил в милицию и газету ДНЛ+. Из газеты минут через 10 перезвонили и спросили, не передумал ли он. Затем созвонился с внуками, которые жили в районе путепровода, и попросил вынести к автобусу два украинских флага (он подарил их им еще на заре украинской Независимости). Второй флаг мог пригодиться, если первый вырвут и заберут. Позвонил и секретарю городского комитета КПУ, депутату Инне Горобец, приглашавшей его как-то на «референдум», и услышал в ответ: «Ты что — больной на голову? Куда ты лезешь?»

— Вообще у меня было какое-то состояние шока — я ничего не боялся и был страшно зол за то, что мою Родину грабят и раздирают на части, — рассказывает Анатолий Данилович. — Это состояние длилось дня три — я только потом понял, что могло со мной произойти...

Перед самым уходом он сказал и жене. Но та не поверила, подумала — шутит. Она не верила и потом, пока через несколько месяцев не увидела случайно сохранившееся видео, отснятое кем-то на мобильный телефон из дома по ул. Ленина, 22.

Когда он подошел к памятнику, со стороны РАГС-а стояло уже человек 6–7 милиционеров. У памятника была установлена видеокамера, журналистка спросила, будет ли он давать интервью. «Нет», — ответил Водолазский.

Он достал удочку, надел желто-голубой стяг и поднял над собой. Размахивая им, он простоял минут пятнадцать. Шедшие мимо люди реагировали по-разному. Некоторые подходили, жали руку и говорили: «Молодец!» А знакомый художник набросился с оскорблениями и побежал к милиционерам, чтоб те его арестовали. Одна женщина (жительница Яковлевки) оказалась особенно агрессивной, готова была растерзать его и заявила, что сейчас за ним приедут... И, действительно, через 5 минут приехали.

В Краматорске его доставили в здание исполкома, где хозяйничали террористы. На входе там есть небольшая комната дежурного, куда свозили арестованных. «А! Знаменосца привезли!» — встретили его. Забрали флаги и один бросили на входе, а второй — перед комнатой для арестованных.

Было хорошо видно, как идущие, даже техничка, старались вытереть о них ноги, плюнуть, сказать какую-нибудь гадость... Были и такие, что мочились... Даже сейчас он не может об этом спокойно говорить.

Публика в комнате для арестованных была разная. В основном, криминальные элементы. Некоторые были уверены, что откупятся. В углу стояло две бутылки с мочой. Воды не давали, поэтому рассчитывали, что кто-то из них напьется...

Ночью он остался один, спать не мог и кричал охране, чтоб они не делили Украину, а садились за стол переговоров... Чеченец подозвал его к окну и ударил наотмашь в лицо так, что повывлетали все зубы и коронки. «Я тэбя зарэжу!» — завопил «защитник русской земли». А чуть позже заглянул другой человек и тихо сказал: «Завтра пошлют грузить песок — не отказывайся!»

Утром его вместе с соседом по камере поставили грузить в мешки песок, лежавший кучей прямо в исполкомовском дворе, и сказали: «За два часа наберете 40 мешков — отпустим». Легко сказать, если его напарник после вчерашнего перепоя еле стоял на ногах... Вряд ли б удалось выполнить «норму», если б не проходившая мимо женщина лет пятидесяти пяти. Она стала помогать. И как ее автоматчики ни отгоняли, ни угрожали, она все равно возвращалась и помогала грузить.

Потом их отвели в исполком. Тот человек, что советовал ночью соглашаться грузить песок (Анатолий Данилович считает его своим ангелом-спасителем), сказал, что его можно отпускать. Однако охранник начал возражать, что, мол, еще не проверили весь телефон. Они стали ругаться. «Ты ручаешься за него?» — спросил охранник. «Да».

Водолазскому отдали 100 гривен, забранных при аресте, удостоверение личности, а телефон сказали подождать. «Тебе нужен этот телефон?» — тихо спросил его автоматчик «ангел-хранитель». «Нет». «Тогда иди».

Он вышел и поспешил на автовокзал...

В город Анатолий Данилович вышел только через несколько дней. О нем как будто все забыли. И лишь осенью всплыла запись на мобильном телефоне у одного из арестованных сепаратистов, где заснята была акция протеста у памятника Ленину, и началось следствие. Милиционеры-статисты (по словам начальника дружковской милиции Артема Крищенко, «бывшие») утверждают сейчас, что выполняли приказ Новикова не вмешиваться в происходящее. Как будто приказ начальника (тем более преступный) выше Закона и Конституции!

А сам Анатолий Данилович после пережитого стал еще больше любить Украину.

— В самое трудное для Украины время каждый должен был сделать свой выбор, — говорит он, — и я его сделал. Верю в Украину!

Коментар під публікацією на сайті газети «Наша Дружковка»:

Наталія Торкут:

16.01.2015 в 3:31 пп

Випадково натрапила в Інтернеті на цю статтю. В душі піднялася хвиля щирого захоплення мужнім вчинком звичайного українця Анатолія Водолазького, чия сміливість є подібною до відчайдушного героїзму воїнів Небесної сотні. Варто лише уявити собі, як непросто плисти проти течії, як нелегко відстоювати Правду, коли навколо тебе одурманений, агресивний, озброєний натовп! І як же важливо саме в такій драматичній ситуації зберегти горде ім'я Людини! Французький філософ Вольтер одного разу сказав: «Свобода — це не те, що тобі дають, а те, що в тебе не можна відібрати». Дійсно, нам можна вибити зуби, примусити важко працювати, поставити на межу між життям і смертю, але перетворити нас на безмовне бидло, на рабів, які готові за шматок хліба цілувати брудний чобіт окупанта, нікому не вдасться. Коли кожен з нас зрозуміє, що і один в полі воїн, ми обов'язково переможемо. Як жінка, в чійх жилах тече козацька кров, я пишаюся, що в Україні є

ЕВГЕНИЙ ФИАЛКО

такі чоловіки, для яких наш Прапор – не шматок тканини, а символ незламності духу. Я переконана, що нашим прадідам великим, які дивляться на нас з небес, не соромно за таких нащадків.

Коли після канікул я знову зайду до студентської аудиторії, то чергову лекцію з літератури розпочну з теми героїзму, та не абстрактного, а реального: якщо одна людина знаходить в собі внутрішню силу і відвагу повстати проти цілого моря зла — це і є героїзм, героїзм справжній, а не книжково-пафосний.

Доктор філологічних наук,
професор Торкут Наталія Миколаївна (м.Запоріжжя)

Віталій Циміданов

**НА ДОНБАСІ ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ МЕМОРІАЛЬНИЙ
КАТАЛОГ «ГЕРОЯМ СЛАВА!»¹³**

*Україну можна залити кров'ю,
але Україну неможливо поставити на коліна.
Ніколи і не перед ким.
(О. Тверський, російський блогер)*

Четвертий рік на Донеччині та Луганщині точиться війна, яку розв'язав проти України путінський режим навесні 2014 року. Наслідки війни жахають. Станом на середину листопада 2017 р., за даними Моніторингової місії ООН із прав людини в Україні, вже загинуло щонайменше 2523 цивільні особи (серед них – 298 пасажирів рейсу літака МН–17). Серед загиблих – 138 дітей. Тільки впродовж 2017 р. загинули та отримали поранення понад 400 цивільних громадян.

Через обстріли було зруйновано багато житлових будинків. За даними Агентства ООН у справах біженців, більш ніж 10 тисяч квартир зараз потребують ремонту та відновлення. Поки продовжуються бойові дії, у середньому щотижня зазнають пошкоджень 40–60 будинків.

Через агресію Російської Федерації (далі – РФ) було зруйновано багато об'єктів енергетичної, транспортної, соціальної та інших інфраструктур. Зокрема, були пошкоджені та зруйновані близько 150 медичних установ та 700 шкіл (55 – тільки з початку 2017 р.). Загальні збитки від цього, за даними Міністерства оборони України, складають близько 50 мільярдів доларів.

Дуже гострою проблемою є те, що за роки війни обидві воюючі сторони на великій площі встановили міни. Східна Україна, за даними ООН, зараз є однією із найбільш замінованих територій світу. Особливо небезпечними є ділянки вдовж лінії зіткнення, зокрема поблизу КПП. Від вибухів мін вже постраждало багато людей. Так, згідно звіту експертів організації Norwegian People's Aid, тільки з травня 2014 по жовтень 2015 р. на теренах Донеччини та Луганщини через міни та снаряди загинули 204 дорослих та 8 дітей, а ще 380 дорослих та 32 дитини отримали поранення. Згідно з даними представників місії ООН, котрі здійснювали моніторинг ситуації на Донбасі у лютому 2017 р., 80% випадків загибелі цивільних осіб пов'язані саме із вибуховими пристроями.

Міни не тільки небезпечні для життя. Багато гектарів землі не обробляються – селяни бояться це робити, адже у деяких місцевостях поля так і не очистили від снарядів та мін. Зокрема, це має місце у Костянтинівському та Бахмутському районах Донецької області. А у серпні 2017 р. на горі Карачун поблизу м. Краматорськ під час пожежі на площі 4 га вигорів ліс. Тушити пожежу було неможливо, бо ця територія досі повністю не розмінована. Загалом же, саперам доведеться знешкодити вибухові пристрої на площі близько 7 тисяч кв. км. За приблизними підрахунками, після припинення бойових дій на розмінування піде від 10 до 20 років. Робота з розмінування проводиться, але через її складнощі на підконтрольній українській владі території Донеччини та Луганщини вдалося очистити від мін, за даними ОБСЄ на листопад 2017 р., лише 25 га сільськогосподарських угідь, 70 га акваторії, 1152 км автомобільних, а також 712 км залізних доріг. І при цьому слід зважати на те, що

¹³ Наведена стаття є передмовою до каталогу місць пам'яті, присвячений українським воїнам загиблим в російсько-українській війні.

хаотичне мінування продовжується. При цьому часто-густо навіть не створюються карти мінних полів, які потрібно робити за уставом. Траплялися випадки, коли на вже розмінованих полях вибухала сільськогосподарська техніка.

Внаслідок війни частина території Донецчини та Луганщини була окупована російсько-терористичними військами. На землях, підконтрольних так званим «ДНР» та «ЛНР», цілеспрямовано придушується та «вичавлюється» усе українське. Багато людей (близько 1,49 мільйонів осіб), зокрема кваліфікованих фахівців та науковців, виїхало із ОРДЛО. Хто – через непевність у завтрашньому дні, а хто із політичних причин – не бажаючи жити під чужими прапорами та бачити окупантів і тих із місцевого населення, хто зрадив Україну.

На окупованій території відбувається невпинний занепад економіки, чи, радше сказати, вона поступово знищується. Багато підприємств припинило виробництво. Наприклад, у листопаді 2017 р. із 107 шахт, котрі знаходяться на території ОРДЛО, 62 були вже або закритими, або працювали у режимі водовідливу, а 18 шахт повністю затоплені і відновлення їх неможливе. Цінне обладнання деяких підприємств вивозиться до РФ. Наприклад, із Донецька було вивезено обладнання холдингової компанії «Топаз» – унікального підприємства воєнно-промислового комплексу. Бойовики та «туристи» із РФ довго і методично громили дороги, підривали мости, розривали комунікації, тобто нищили об'єкти, які необхідні для нормальної життєдіяльності регіону. Чимало заводів, шахт, вагонів було порізано на металобрухт. Гроші, зароблені на цьому, привласнила верхівка «ДНР» та «ЛНР» і їх російські куратори. Україні ці гроші вже ніхто не віддасть. І навіть якщо окуповані території повернуться до складу України, у регіоні, де мешкає близько трьох мільйонів людей, роботи фактично не буде (хоча буде вдосталь зброї).

Оскільки підприємства ОРДЛО закриваються або починають працювати на не повну потужність, багато людей втрачає роботу, а отже і засоби до існування. Все більше посилюється зубожіння населення. І навіть ті щасливці, хто зміг оформити українські пенсії, змушені годинами вистоювати на блокпостах та терпіти приниження, аби їх отримати.

Суттєво здеформувалася система освіти. У школах паплюжать дитячу свідомість розповідями про «героїв» на кшталт Мотороли. А ті, хто закінчив навчання у вишах, отримують такі дипломи, із якими можна сподіватися знайти роботу хіба що на території самих «республік».

В ОРДЛО панує атмосфера страху. Більшість людей вечорами вважає за краще не виходити із своїх домівок. Вулиці Донецька навіть вдень малолюдні, кількість автомобілів на них зменшилася в рази.

Слід додати, що внаслідок війни різко погіршилася екологічна ситуація. Зокрема, через затоплення шахт відбувається підвищення мінералізації джерел питної води. За деякими підрахунками, 80% цих джерел на території ОРДЛО вже не придатні для використання. Затоплені шахти буквально вбивають екологію регіону. У майбутньому це призведе до нових техногенних проблем – просіданню будівель, розриву комунікацій, техногенним землетрусам потужністю у 3–4 бали через заповнення водою порожнеч у земній корі та розмивів.

Звісно, і на території, підконтрольній українській владі, життя багатьох громадян є важким у матеріальному плані. Тим не менш, влада чимало робить для того, аби часи руїни скінчилися, і розпочалося відродження економіки, зростання рівня життя людей. І ще одне є вкрай важливим. На цих землях патріоти України щодня бачать українські прапори, а не ганчірки із двоголовими півнями. Вони можуть вільно розмовляти українською мовою, висловлювати свої думки, навіть критичні щодо дій уряду, проводити мітинги, демонстрації, страйки на захист своїх прав без побоювань потрапити «на подвал». Їм не доводиться здригатися, бачачи людей у військовій формі. І усе це – насамперед завдяки воїнам Української Армії, котрі змогли захистити

значну частину Донецчини та Луганщини від агресорів та зупинили наступ ворогів на українські землі.

Протидіючи російсько-терористичним формуванням, Збройні Сили України понесли великі втрати. Згідно даним, котрі оприлюднив президент України П. О. Порошенко у одній із своїх промов у першій половині грудня 2017 р., із початку проведення АТО загинуло вже більше 2750 воїнів. Тільки за 2017 р., за підрахунками Генштабу СБУ, втратили життя 198 військовослужбовців Збройних Сил України. А якщо врахувати загиблих добровольців «Правого сектору», прикордонників, нацгвардійців та працівників СБУ, зазначена цифра складе приблизно 260 бійців. Значна частина мешканців Донецчини ще дуже мало знає про подвиги героїв, які віддали своє життя, захищаючи територіальну цілісність нашої держави. Безумовно, прийде час, і про цих воїнів буде написано багато книг, знято чимало кінострічок, вчителів будуть розповідати про них учням. Та вже зараз чимало зроблено для увічнення загиблих героїв. У музеях створюються експозиції, котрі розповідають про подвиги військовослужбовців, у містах встановлюються білборди з їх портретами. Різноманітну інформацію про захисників України від агресорів викладено в Інтернеті. Зокрема, про загиблих героїв розповідають статті із Вікіпедії. І ще одне важливе явище набуло значного розповсюдження за останні роки. У містах, селах та на місцях, де відбувалися бої, встановлюються пам'ятки на честь героїв. Ці пам'ятки різноманітні – величні монументи та обеліски, кам'яні хрести, більш скромні, але дуже зворушливі дерев'яні хрести, каплички, меморіальні дошки на стінах будівель, стели на місцях боїв та могилах загиблих.

На нашу думку, до загалу пам'яток російсько-української війни, котра зараз точиться, слід залучати і різноманітні графіті – написи на стінах будівель та інших споруд, пов'язані із воєнною тематикою. Зараз їх з'являється дуже багато. Фотографії деяких із них наведено у нашому каталозі. Здебільшого ці написи закликають шанувати пам'ять загиблих воїнів. Є також графіті іншого змісту, породжені шаленим спалахом емоцій. Серед них найбільш відоме (завдяки Інтернету) було виконане у червні 2016 р. на руїнах ресторанно-готельного комплексу «Метелиця» у селищі Семенівка біля в'їзду до Слов'янська із боку траси Київ–Должанський: «Россия, ты ответишь за это!» (див. фото на 4 стор. обкладинки). Зараз цей напис зафарбовано (скоріш за все, проросійськими «підпільниками»). Не менш цікаве графіті авторів цих рядків бачив наприкінці листопада 2017 р. на мосту неподалік від м. Світлодарськ: «Дякую, Боже, що я не москаль!». Імовірно, його зробив якийсь військовослужбовець-українець. Нарешті, ще один емоціональний напис знаходиться на будинку магазину «Детский мир» у м. Костянтинівка (поряд із Театральним сквером): «Це Україна. Люби її, або йди геть!» (цей напис демонструє численні сліди пошкоджень та відновлень, а відтак прочитати його можна, лише підійшовши впритул). У прифронтовому м. Торецьк траплявся й такий напис: «Сепары – мрази»...

Ще одна група пам'яток – різноманітні об'єкти, які відіграли свою роль під час бойових дій. Це, наприклад, фортифікаційні споруди, а також будівлі, біля яких чи в яких точилися бої. У нашому каталозі наведено фотографії двох таких об'єктів.

Працівники відділів культури вже давно збирають інформацію про пам'ятки загиблим бійцям Української Армії. Найбільше зроблено у цьому напрямку співробітниками Відділу культури та туризму Слов'янської райдержадміністрації під керівництвом О. В. Міляновської. Ними вже складено 8 облікових карток на ці пам'ятки, що сприятиме їх збереженню. Працівники Донецького обласного краєзнавчого музею вирішили зробити свій невеличкий внесок в увічнення захисників України – створити каталог зазначених пам'яток¹⁴. Мета цього – ознайомити із цими

¹⁴ Варто сказати, що прецедент уже є. Краєзнавцями м. Слов'янськ опубліковано збірку фотографій пам'яток загиблим військовослужбовцям, котрі встановлено у м. Слов'янськ та на теренах Слов'янського та Лиманського районів (Меморіали: Історико-краєзнавче видання / Укладачі: Т. К. Лисяк, О. С. Забурунова, О. О. Шевченко. – Вид. 1-е. – Слов'янськ, 2017).

пам'ятками широкий загаль населення. Люди повинні знати тих, хто загинув, аби жила Україна і жили вони. При підготовці каталогу ми отримали допомогу від працівників відділу культури Бахмутської міськради, відділів культури і туризму Вугледарської та Добропільської міськрад, відділів культури і туризму Волноваської, Добропільської та Слов'янської райдержадміністрацій, відділів культури Красноармійської та Ясинуватської райдержадміністрацій і військово-цивільних адміністрацій міст Авдіївка та Торецьк, членів громадської організації «Місто майстрів» (м. Костянтинівка) й особисто її керівника М. І. Байрачної, а також головного зберігача Бахмутського краєзнавчого музею І. А. Корнацького, за що усім їм ми щиро вдячні. На останок слід сказати, що у каталозі містяться дані далеко не про усі пам'ятки російсько-української війни. Насправді їх значно більше, а відтак свою роботу ми будемо продовжувати і надалі.

Слава Україні! Героям слава!

Анатолій Тищенко

ДОБРОВОЛЕЦЬ ІЗ МИРНОГРАДА

Вони жили мирним життям, ходили на роботу, на навчання, закохувалися, мріяли про сім'ю, планували своє майбутнє...Та багато із них, таких різних за віком, професією, молоді хлопці в скрутний для України час добровільно стали на захист її територіальної цілісності. Спочатку війни на Сході з російсько-бандитськими формуваннями молоді її сини боронили рідну землю від агресора, доводячи своє мужністю, самопожертвою та героїчними вчинками, що не можливо перемогти тих, хто готовий за Україну та її народ віддати найдорожче – своє життя. Вони звільняли Маріуполь, Слов'янськ, Лиман, Сєверодонецьк, Лисичанськ... Стояли на блокпостах, а багато із них пройшли через пекло Іловайська, Дебальцеве, Широкине, Донецького аеропорту, Пісків...

У краю високих териконів західної частини Донецького краю розташоване невелике шахтарське місто Мирноград (Димитров). Там, у родині шахтаря Віктора та помічника вихователя Раїси Чернишових, ріс хлопчик, якого при народженні нарекли Олексієм. В Альоші були дві сестрички: старша – Майя та значно молодша – Аліна. Навчався Альоша в ЗОШ–№6. Учителі та друзі пам'ятають його життєрадісним, дружлюбним та компанійським. «Удома, – пригадує Раїса Тимофіївна, – завжди було багато друзів – однолітків». Альоша полюбив плавання, на той час у місті працював Палац спорту «Олімп» з прекрасним 25-ти метровим басейном, він вважався одним із кращих в Україні. Хлопець не раз брав участь у міських змаганнях серед дітей свого віку, показуючи досить пристойні результати.

А ще змалку мав любов до «братів наших менших». Приніс був із дубків їжачка. Змайстрував для того будиночок на балконі і дуже опікувався своїм вихованцем. Але якось їжачок зник. Так і залишилось невідомо, чи звірятко само «десантувалося» з балкону, чи батько потай випустив їжачка на волю. Та згодом хлопець заводить собі папугу – Кешу.

У школі навчався посередньо, батьки не мали часу та і змоги допомогти та проконтролювати навчання хлопця. Але, напевне, при народженні Бог погладив дитину по тім'ячку, бо той мав хист до малювання. «За звичай брат малював кумедні карикатури та шаржі, займався графікою, – пригадує молодша сестра Аліна, – пізніше пробує себе в поезії та прозі, записуючи час від часу якісь нотатки в записничку. «Взагалі Олексію властиво було помічати все прекрасне навколо», – стверджує Майя. Хто знає, вступи хлопець до художнього училища чи на журналістику, ми б мали відомого художника чи публіциста.

А ще хлопець був не за віком допитливим. На той час, починаючи з літа 1989 року, в шахтарському Димитрові (Мирноград) не раз проходили багатотисячні шахтарські страйки, які покладуть початок руйнації «імперії зла». Гірників на крайні міри протесту штовхали низькі зарплати та порожні прилавки. У той час комуністична номенклатура та їх прихвосні отоварювалися у спец магазинах, жили достатках. Усі ці «переваги розвинутого соціалізму» багатодітна сім'я Чернишових відчувала на собі. 10–12-літнє хлоп'я не раз бігало на площу біля БК до батька та слухало багаточисленні виступи ображених шахтарів, яким на «тормозки» в шахтних буфетах продавали варену низькосортну ковбасу, а якісну продукцію Красноармійського м'ясокомбінату, якщо вірити його тодішньому директору, відправляли «рабочім Москви». М'ясні відділи у магазинах не працювали, інколи, правда, «вибрасивали» кістки, за які, часом, люди навіть билися в чергах. Уже тоді Альоша зрозумів: причина всіх бід простих

людей — комуністи і зненавидів їх усім своїм дитячим серцем.

Саме на підлітковий період припадає становлення його як особистості. Олексій займається самоосвітою :він багато читає історичної літератури періоду Київської Русі-України та Козаччини,пізнає українське письменництво. Тож із гуманітарних дисциплін хлопець завжди мав високі оцінки. Після закінчення школи юнак здобуває саму мирну робочу професію — професію будівельника. Але на той час будівельна індустрія, взагалі будівництво, нікому не були потрібні. І тоді Олексій приймає рішення: він. як і батько ,підє працювати в шахту! Працюючи під землею хлопець робить декілька замальовок на шахтарську тематику. Отримавши свою першу шахтарську відпустку, відправляється до маминої рідні на Вінниччину. Там 19-річний Олексій закохується в місцеву красуню Галину. Дівчина відповіла взаємністю: їй був до вподоби цей гарний, міцної статури, дотепний дончанин.

Повернувшись із відпустки, хлопець відразу розраховується на шахті та повертається до Галі. Батьки проти шлюбу дітей нічого не мали. Два роки Олексій займається фермерством: вирощує курей та свиней. Він навіть був вириг котлован для вирощування риби. Але брак коштів та відсутність особистого транспорту ускладнювали справи молодого фермера. На допомогу батьків годі було розраховувати. На той час прибавилася сім'я: народився Дениско. Олексій знову приймає рішення, яке кардинально змінить його життя: він будівельник, а в Донецьку за хороший євроремонт платять добрі гроші. Він повертається на Донеччину, до Макіївки, де на той час мешкала сестра Майя. Галя їхати на Донбас відмовилася. Шлюб розпадається.

Повернення на Донеччину відбулося незадовго до Нового року. «Протягом братового життя його улюбленим святом був Новий рік. До нього, — ділиться своїми спогадами Майя, — Льоша готувався заздалегідь, чекав на нього. Тому, коли їх запросила подруга Майї Оксана зустріти Новий рік разом, із радістю погодився». Того пам'ятного Новорічного вечора він залишився в Оксани і в мирі та злагоді вони прожили 13 років , але діток не мали. Олексій та Оксана, на відміну від переважної більшості своїх земляків, на виборах усіх рівнів завжди голосували за представників патріотичних проукраїнських партій, а пізньої осені 2004 року Олексій навіть вирвався на декілька днів на Майдан, «дихнути, — як сказав він, — повітрям волі та демократії Помаранчевої революції».

Усі ці роки, організувавши бригаду із трьох чоловік, він створює красу в оселях донеччан, творчо та охайно виконуючи «єврореманти», реєструє ЧП та виношує плани на подальше розширення своєї справи. А чому і ні? Замовлень у хлопців вистачало.

Коли розпочалася Революція гідності, Олексій відразу заявив: «Поїду в Київ!» Жінка ледве вблагала цього не робити, бо дуже переживала за свого чоловіка. Загальний настрій у Макіївці, як і на всій Донеччині, не відповідав їхньому світогляду. І нехай не думають у західних та центральних областях, що на Донеччині всі проросійські. Патріоти тут були і є. Але, на жаль,їх обмаль. Олексій був патріотом України, але висловлювати свою позицію у 2014 році серед загально вороже налаштованого оточення тут потрібно значно більше мужності, ніж на Галичині чи Полтавщині. Так було в кінці 80-х років, так було і в 2014-у, оскільки інформаційний простір південного сходу України , недолугим нашим керівництвом був відданий на відкуп північно-східного брехливого сусіда. А колишня комуністична номенклатура, як і Партія регіонів , які знаходилися довгий час при владі, не працювали на зближення регіонів України. Більше того ,старалися розділяти: поділ українців на три сорти,чого тільки вартий.

Коли на початку березня 2014 року міста південного-сходу України заповнили російські «поребріки», Олексій виходив на захист обладміністрації, був він 13 березня на площі Леніна у Донецьку. Тоді була пролита перша українська кров:від рук російсько-донецьких бандитів загинув студент Чернявський. А ще були покалічені десятки патріотів України, яких бандити витягували із донецьких лікарень і ті безслідно зникли. Розуміючи, що всі наші біди ідуть від Росії, Олексій навіть зібрався був помі-

няти своє російське прізвище на мамине українське — Чорнобров. На початку російсько-української війни збирається йти захищати Україну, але дружині і тут, правда, не без допомоги Майї, вдалося, як їм здавалося, умовити його не робити цього. Та, щоб якось відволікти від цієї затії, запропонували на 10 днів поїхати до моря. Олексій закінчує всі, згідно домовленостей ремонт та зв'язується з батальйоном «Дніпро-1», який на той час формувався в Дніпрі, а вже за тим із дружиною вирушають до Бердянська. Відпочивши там декілька днів та відзначивши 31 травня своє 35-річчя, він відправляється до Дніпра, повідомивши про це сестер. Ось як запам'ятався ранок того пам'ятного дня дружині Оксані: «Просыпаюсь, а Лёша уже одетый собирает в сумку мужские принадлежности, сине-желтый прапор». Прощання було досить коротким, а його останні слова: «Я не хочу втрачати свою Україну! Якщо не я, то хто?» — Їй запам'яталися на все життя. Що відчувала тоді Оксана, знає лише той, хто відсилав свого сина або чоловіка на війну.

Батальйон «Дніпро-1» формувався, як добровольчий за ініціативи штабу Національного захисту Дніпропетровщини при активній підтримці її губернатора Ігоря Коломойського. Днем його створення є 14 квітня 2014 року. Ця важлива подія, без сумніву, буде занесена в новітню історію України, як і інших добровольчих батальйонів, які захистили нашу державу від ворога. Із 1-го червня Олексій Чернишов доброволець 5-ї роти цього батальйону проходить місячний вишкіл на військовому полігоні, оволодіває солдатським мистецтвом воювати. Тут він здружився з Русланом Оруджевим, журналістом, мешканцем міста Львова. Хлопці з різних регіонів, різні за фахом, національністю своєю дружбаю довели недоброзичливцям, що Україна не ділиться на захід і схід, «бандерівців» і «москалів», а лише на тих, хто любить і хто ненавидить її. А Україна для них була понад усе!

По закінченні підготовки підрозділ направляють у зону бойових дій на півдні Донеччини. Добровольці батальйону «Дніпро-1» звільняють від сепаратистів Маріуполь, воюють під Новоазовськом, ряд менших населених пунктах. А уже в кінці серпня частину підрозділу роти, до якої потрапляє Олексій, направляють у район Пісок. Руслан Оруджев залишається прикривати рідну землю між Волновахою та Маріуполем. Усі, хто був близько знайомий із Олексієм у ті важкі дні війни, запам'ятали його як сміливу людину, яка зможе підтримати і прийти на виручку, а іще веселим оптимістом.

Розповідає командир 5-ї роти батальйону «Дніпро-1» Володимир, позивний «Душман»: «Покаменя не ранило 14 августа 2014 года, мы 7 или 8 раз были в Донецке, захватили там в плен полицейскую машину с двумя полицейскими, вывезли оружие одного из подразделений, разбили колонну, потихоньку партизанили вобщем. 14 августа нам не повезло — разведку делать было некому. Мы пошли наобум и попали в засаду. Минские соглашения, то есть не стрелять, а ждать. Мы сидели и ждали. А на той стороне в это время враги лили бетонные укрепления». «Успішними наші операції були ще й тому, — вважає доброволець Юра, із Мирнограда (Димитров), позивний «Хорват», — що наші мобільні групи, як правило, формувалися із хлопців, які знали Донецьк. Взагалі в нашій роті було багато добровольців із Донеччини. Із земляком Олексієм Чернишовим познайомилися відразу після його прибуття до Пісок. Їх тоді прибуло 5 чоловік, я ж тут воював із перших днів.»

4–5-го вересня невелика мобільна група добровольців підрозділу 5-ї роти, у складі якої знаходився Олексій Чернишов, знаходилася на вугільному підприємстві шахта «Краснолиманська», там відбувалися заворушення, пов'язані з заміною першого керівника. По вирішенні конфліктної ситуації мирним шляхом група поверталася до Пісок. Шлях лежав через Мирноград (Димитров) і Олексій використав нагоду, щоб заїхати до рідні, звичайно ж, із дозволу командира на 30 хвилин. Він зайшов до квартири, а озброєні побратими охороняли під'їзд. Цього вимагала тодішня ситуація. У наших захисників у ті дні попереду знаходився ворог, у тилу — зрадники-колаборанти, обвішані георгіївськими стрічками, які з криками «Путін пріді» перекривали шлях на-

шій техніці та з мовчазної згоди місцевої влади, яка під стінами міської ради зустрічала ростовських посланців Пупіна, розвішували ворожі прапори та проводили так званий референдум. У школах міста за розпорядженням зав. відділом освіти на останньому дзвінку та випускному вечорі не виконували Гімн України. У розмовах частини педагогів відчувалася проросійська риторика, їх сторінки в інтернеті переповнені ненавистю до України. Саме педагогу із сусіднього будинку, де мешкають батьки Олексія, належить фраза: «Когда сюда придут ребята из ДНР, я первая им покажу, где стоят блокпосты и кто поддерживает Украинскую Армию».

У п'ятдесятитисячному місті знайшлося всього декілька десятків патріотів України, що допомагали бійцям 25-ї десантної бригади водою, їдою, цигарками, оджею та добрим словом. Жінки прали білизну, а чоловіки, як це робили місцеві патріоти Юрій та Олександр, ночами чергували біля шурфа чи в лісосмузі з гранатами, готові прийти на допомогу десантникам. А ще були нічні чергування біля палат поранених бійців. Їм приносили пиріжки, банани, цигарки, спідню білизну... Так патріот України Олександр із шахти 5–6 приніс їй на 700 гривень. Цього вимагала ситуація.

Зустріч із ріднею тривала 40 — хвилин. У той день Олексій вперше побачив маленьку племінничку Катю, пригорнув до себе і дуже шкодував, що не мав при собі подарунка. То була остання його зустріч із рідними. Раїса Тимофіївна на все життя запам'ятала прощальний погляд сина.

14 вересня декілька бійців, у тому числі добровольць Олексій Чернишов, їздило до Покровська (Красноармійська). Ось як описує трагічну подію того дня командир 5-ї роти Володимир із позивним «Душман»: «Возле поселка Первомайское, недалеко от перекрестка дороги на поселок Невельское стоит подбитый украинский танк. Участником того боя я не был, так как в то время находился в санбате. Сам бой состоялся 14 сентября 2014 года. Нато время мы уже около двух месяцев обороняли поселок Пески. Предистория этого боя такова: «Группа бойцов 5-й роты «Донецк» возвращалась с Красноармейска, куда она ездила за станком для пулемета ПКТ. Проезжая мимо поворота на Невельское они увидели в метрах у 100 в стороне от дороги стоящий автомобиль, возле которого стоял мужчина в форме. И тут мои бойцы совершили ошибку, они не проверили автомобиль и людей, которые находились в нем. Они проехали мимо. С одной стороны, вроде это наш тыл. Но сторона, в которой находился населенный пункт Невельское со стороны Донецка, прикрыта не была. Когда бойцы проехали мимо этого автомобиля, им вслед был открыт огонь. Они проехали на блокпост «Республика мост» и доложили о происшедшем. Так как в ближайшее время ожидалось прохождение колонны ВСУ, старшим было принято решение о проведении зачистки для уничтожения вражеской ДРГ, зашедшей к нам в тыл. Была сформирована мангруппа в составе двух танков и группы пехоты из числа бойцов 5-й роты «Донецк» полка «Днепр-1» и пехоты ЗСУ. Мангруппа выдвинулась по трассе в сторону поселка Карловка. Недоходя метров 800 до поворота на Невельское, группа попала в засаду... Был подбит один танк, он сгорел. У второго танка заклинило башню, и он вышел со строя».

Про те, що група потрапила на засідку і йде важкий бій, було повідомлено командира підрозділу, і той направив групу бійців, у складі якої знаходився Олексій Чернишов, для підмоги у знищенні ворожої групи та вивозу з поля бою поранених воїнів. Вони витягували, прикриваючи один одного, стікаючих кров'ю побратимів, та грузили їх на техніку, а водії відвозили у безпечно для перев'язки місце. Куля російського найманця влучила нижче бронежилета — в артерію. Кров ударила фонтаном. Помирав Олексій Чернишов на руках у свого молодого побратима. Останнє, про що просив Олексій: «Дімо, бережи себе і Україну». У тому бою загинули 4 бійці 5-ї роти:

Грачов Сергій Валерійович — позивний «Ювелір»

Укранцев Віталій Леонідович — позивний «Вожатий»

*Чернишов Олексій Вікторович — позивний «Махно»
Кисловський Віктор Олександрович — позивний «Батя»
Були ще загиблі вони Збройних Сил України.
Пролита кров і біль життя немає,
Солдат за не тихо помирає,
А десть матуся слізною Бога молить,
Щоб син вернувся із криваво війни.
Лиш мить. Дзвінок. І звістка найстрашніша:
«Загинув у бою за рідну Україну!»
Поліг. Не встане. Додому не вернеться,
І ненька — старенька уже не всміхнеться.
Матусе рідненька, пробач мені сльози,
Що градом пролились із твоих очей,
Я любив Україну, шанував,
За не життя я циро віддав.*

Як потім стало відомо із даних розвідки ворожі втрати складали: 6 — 200; 4 — 300. Також за даними розвідки ДРГ зайшла до нашого тилу з ціллю знищення колони, яка була повинна була підвезти боєприпаси та живу силу. Своєю смертю наші хлопці попередили розгром колони, де жертв особового складу могло бути значно більше.

Вранці того дня, коли Оксана йшла до церкви на ранкову молитву, вона на той час мешкала у сім'ї Оруджевих, відчула різкий біль у грудях. Одразу відчула: трапилася біда. Цілий день не могла додзвонитися, а на ранок другого почула страшну звістку: її Олексій загинув. Загинув, як справжній герой — у тяжкому бою. Коли привезли речі Олексія, у рюкзаку був його прапор.

Поховали Олексія Чернишова, добровольця 5-ї роти батальйону «Дніпро-1» у рідному місті Мирнограді (Димитров) на цвинтарі «Степове». Щороку на поминальний день на його могилі збираються місцеві добровольці, колишні бійці ЗСУ та волонтери, щоб разом із його ріднею та священиком УГКЦ отцем Іваном пом'янути героя-захисника Незалежної України. Оксана залишилася сама. Єдиний друг — це побратим по батальйону Руслан — «западенець» із позивним «Укроп». Жінка переконана: її чоловік загинув не дарма. Він поклав своє життя за Україну. Оксана мешкає в Дніпрі і щорічно приїздить на день народження Олексія на його могилу. Приїздив на могилу батька і його 18-річний син Денис, він опановує комп'ютерні технології. Приїздила на могилу і перша дружина Галя. Вона вдруге вийшла заміж і має від другого шлюбу дитину.

На сторінці ФБ відомого журналіста Олександра Курбанова можна прочитати наступне: «По дороге к Первомайску и Пескам, напротив Водяного стоит развороченный корпус танка с надписью «За Украину» на борту. Видимо, взорвался боекомплект в бою с боевиками — под танком воронка в асфальте. Уцелеть при таком бое никто не мог. Обычно по этой дороге все едут с максимальной скоростью. Слишком много РГД из «русскаво мира» ходит у нашу сторону. Потому все хорошо знают, что скорость — это главное, что поможет выжить, если начнется минометный обстрел. Но мы остановились. К нашему удивлению танк был завален цветами. Старыми и засохшими, относительно свежими, с жертво-голубыми лентами. А еще на нем лежат россыпи дорогих сигарет. Они тоже и старые, и едва переночевавшие. Курево в АТО в цене, но никто не рискует забрать. Хотя есть кому. По заброшенным дворам окрестных сел. Бродят мародеры из местных. Они методично обирают дома соседей, из стен вырывается даже проводка и кабели. Потом обжигают пластик из проводов на кострах прямо в ограбленных дворах. Но к танку никто не подходит. Ни за дорогим куривом, ни за водкой, которая разлита по одноразовым стаканчикам, ни тем более за цветами. Вот так и лежат они на ржавой броне.

У нас не было цветов, но мы оставили там пасху, одну из тех, что везли накануне Пасхи в подарок ребятам, которые служат в ЗСУ. Совсем свежая на чистой салфетке. Она стояла на разогретом солнцем металле и спустя три часа, когда мывозвращались обратно. К сожалению, мы не знали, кто погиб в том бою», — так описав журналіст місце останнього бою наших захисників, серед яких був і наш земляк мирноградець Олексій Чернишов, доброволець 5-ї роти батальйону «Дніпро-1».

Батальйон «Дніпро-1», нині полк «Дніпро-1», стояв на захисті Маріуполя та Новоазовська, звільняв Піски, воював у Авдіївці та Мар'їнці і дотепер продовжує нести службу на сході у Бахмуті та Мар'їнці. Добровольці батальйону зробили свою справу, захистили Україну від ворога і це краще підтвердження, що все було зроблено правильно. Сьогодні ми повинні рухатися далі, робити необхідні кроки до повного звільнення України від російсько-бандитських формувань.

Війна, яку на нашу землю принесла Росія, уже більше чотирьох років не просто слово, а реальність. Але кожен із нас хоче миру. Мир, незалежність та цілісність України завойовують для нас, хто на війні, і вони справжні герої. Прийде час, і про них будуть знімати фільми, писати книги та розповідати у школах. Ми повинні зробити все, щоб увіковічити їх імена у вулицях, школах, парках, площах. Пам'ять про загиблих — то наша біль і гордість, бо вони до останнього подиху залишилися вірними Військовій присязі: присягаю Українському народові завжди бути йому вірним, відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість, сумлінно і чесно виконувати свій військовий обов'язок...». На прикладах їх героїчних вчинків будуть виховувати наступні покоління українців — вільних, сміливих та гордих нащадків козацького роду Незалежної України, за яку тисячі патріотів, у тому числі Олексій Чернишов із шахтарського міста Мирнограда (Димитров) віддали своє молоде життя.

*Воины света, в небо ушедшие,
Злу вы войну объявили свою.
Землю оставили, к солнцу и звездам
Вы унесли о свободе мечту.
Боже, прими их к себе в свое вонство,
В страшном бою они жизнь не спасли,
За свою землю, за свою родину,
За Украину они погибли...*

— Указом Президента України №942-2014 від 19 грудня 2014 року «За особливу мужність і героїзм, виявлену у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, високий професіоналізм, зразкове виконання службового обов'язку Олексій Чернишов нагороджений — орденом «За мужність Третього ступеню» (посмертно).

Нагородами:

«Лицарський Хрест Доблесті Третього ступеню»;

За Оборону Країни та захисту Дніпропетровщини від сепаратизму (посмертно);

Орденом «Лицарський Хрест Добровольця» (посмертно).

Згідно статті 85 Конституції України та Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», а також, враховуючи пропозиції, подані комісією по перейменуванню, рішенням Мирноградської (Димитровської) міської ради вулиця «Пролетарская» перейменована на вулицю Чернишова. На фасаді ЗОШ—№6, у якій навчався Олексій Чернишов, установлена меморіальна дошка герою. У місті Мирнограді щорічно проводиться обласний турнір по боксу, присвячений пам'яті загиблого добровольця Олексія Чернишова, за участі боксерів Донецької, Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей.

Про авторів

Білько Дмитро Вікторович Білько Дмитро Вікторович (03.07.1975, м. Дружківка Донецької області) — культуролог, вчений секретар Донецького обласного краєзнавчого музею (м. Краматорськ), член Національної спілки краєзнавців України. Сфери наукових інтересів: історія українського дисидентського руху, зокрема, дослідження діяльності Олекси Тихого; сокетологія, соціальна філософія, історія й теорія візуальних медіа, теорія ідентичності, музеєзнавство. Має публікації як у загальноукраїнських, так і в регіональних виданнях. Останнім часом періодично публікується на сайті <http://muzey-dokm.pp.ua/>.

Добровольський Олександр. С. Билбасівка, Слов'янського району, Донецької області. Відомий дослідний ОУНівського руху. Автор I тому збірки «ОУН на Донеччині».

Доценко Юрій Тимофійович. Народився в Краматорську. Відомий поет. Член Національної Спілки письменників України, лауреат багатьох премій і відзнак.

Качур Володимир Васильович (1946) — педагог, краєзнавець, історик, публіцист, голова міського осередку Національної Спілки Краєзнавців України. Автор книги «Історія Дружківки та її округи від найдавніших часів до кінця XIX століття. (м. Дружківка, Донецької області). Член правління ГО «Товариство Олекси Тихого».

Ігор Анатолійович Козловський (16 лютого 1954, Донецьк) — український вчений та громадський діяч, відомий в Україні та світі фахівець з релігійних, духовних і психофізичних систем. Кандидат історичних наук. Президент Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків, керівник Донецького обласного відділення Української асоціації релігієзнавців, президент Донецької обласної громадської організації «Центр Діскавері», керівник Міжнародного центру християнсько-мусульманського діалогу і співпраці. Член Донецького відділення НТШ. Президент Школи Аюрведи-Йоги-Тантри «Центру Діскавері».

Луковенко Сергій Пантелійович. Народився в 1953 році в м. Саратов (Росія). З 1956 року проживає в м. Мирноград (Димитров). Голова міського осередку НСКУ. Автор кількох книг і численних статей та нарисів в міських, районних, обласних газетах і альманахах. Автор історико - краєзнавчого телепроекту «Джерела» (ТК «Орбіта»).

Мазоха Раїса Володимирівна (19.02.1954) — заслужений учитель України, викладач історії, географії та правознавства Гродівської ЗОШ I-III ступенів. Почесний краєзнавець Донеччини. Мазоха Р. нагороджена Канадським Товариством Приятелів України (Торонто) Грамотою Признання і премією за відмінну педагогічну працю.

Максименко Олег Леонідович (11.08.1963 с. Черкаське, Слов'янський р-н, Донецька обл) — краєзнавець, просвітянин, поет, публіцист, член Національної Спілки краєзнавців України.

Моїсеєнко Лариса Миколаївна. Народилася у 1971 році в с. Красний Яр Красноармійського (Покровського) району Донецької області. Закінчила Донецький Національний університет за спеціальністю «історик, викладач історії». Захистила кан-

ПРО АВТОРІВ

дидатську дисертацію на тему «Християнські конфесії в Донбасі (1860-1914 р.р.)». На сучасний період працює в Покровському індустріальному інституті «ДонНТУ» на кафедрі загальнонаукової підготовки. Кандидат історичних наук, доцент. Має три монографії і близько 70 наукових статей.

Оліфіренко Вадим Володимирович (8.10.1948, м. Краматорськ Донецької області) — український педагог, літературний критик, член Національної спілки письменників України. Борець за незалежність України у XX сторіччі. В.О. — один із засновників Донецького обласного Товариства української мови ім. Т.Шевченка (1989) і заступник голови Товариства. Член-засновник Українського культурологічного центру (1994), керівник Донецької регіональної лабораторії підручників та посібників (Укр. культурологічний Центр, 1995), член Донецького відділення Наукового Товариства ім. Шевченка (1997). Член Нац. спілки письменників України. Почесний краєзнавець Донеччини. Автор-укладач інтернет-порталу «Література рідного краю» (Донбасу). Основний напрямок роботи вченого — розробка та впровадження науково обґрунтованих методик вивчення в школі та вузі української літератури, народознавства, літературного краєзнавства, дослідження історії та теорії підручників з літератури, впровадження у навчальний процес української літератури Кубані, підготовка підручників і посібників з літератури для діаспори. В.О. розроблені шкільний і вузівський курси літератури рідного краю.

Орел Лідія Григорівна (01.04.1937, м. Драбів, Полтавської, а нині Черкаської обл.) — український етнограф, заслужений працівник культури України, старший науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту НАН України в Пирогово, лауреат премії імені Павла Чубинського. Понад 300 публікацій в періодичній пресі, тематичних збірниках.

Романько Валерій Іванович. Голова Донецької обласної організації НСКУ. Народився 20 січня 1952 року в селі Журавка Красноармійського району Донецької області. Автор близько 20 окремих видань, понад 700 публіцистичних, науково-популярних, методичних, наукових статей у газетах, журналах, збірниках. Є автором чималої кількості рецензій, передмов до поетичних та прозових творів авторів-земляків, альманахів, краєзнавчих видань.

Тихий Олексій Іванович (нар. 27.01 1927, хутір Їжівка Костянтинівського р-ну, Донецької обл. — помер 06.05 1984, тюремна лікарня м. Пермі), послідовний і безкомпромісний борець проти русифікації України, член-засновник Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод (УГГ).

Закінчив філософський факультет Московського держуніверситету, а до цього навчався в Запорізькому сільгоспінституті та в Дніпропетровському інституті інженерів транспорту. Вчителював у школах Приазовського р-ну Запорізької обл. і Костянтинівського р-ну Донецької (тоді Сталінської) обл., потім працював на будівництві, учителем (викладав фізику й математику, українську мову), пожежником та ін.

Уперше був заарештований КДБ 1948 р. за критику єдиного кандидата в депутати. Після “профілактики” відпущений.

Другий арешт — 15.01 1957 за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами країн Варшавського договору, а також за «антирадянську агітацію» та «наклеп на КПРС і радянську дійсність» за ст. 54-10 КК УРСР, за критичні висловлення про радянську школу. 18.05 1958 Сталінським облсудом засуджений до 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. поразки в правах. Покарання відбував у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, табір ЖХ-385/11. У зоні працював столяром на пилорамі. Один рік провів у Володимирській тюрмі. Звільнений у 1964.

Тихий написав кілька статей про русифікацію Донбасу, про жалюгідне становище української мови й культури на Донбасі, статті з проблем українського села (у відповідь на статтю про сільські проблеми в «Літературній газеті»), у якій, віддавши перевагу колективному способу господарювання, пропонував усе-таки надати більше свобод селянину.

Тихий працював монтажником, пожежником, випалював цеглу. Працюючи позмінно, мав можливість їздити до друзів по ув'язненню і правозахисників. Поширював самвидав.

Тихий уклав збірку висловлювань видатних людей «Мова народу. Народ», а також склав словник неправильностей українських говорів Донбасу. Тихий був зразковим носієм української літературної мови. Говорив правильно, обдаровуючи співрозмовника лагідною усмішкою. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності, доброзичливості і виняткової терпимості.

15.06 1976 під час обшуку в Тихого був вилучений текст збірки «Мова народу. Народ.» Дві доби його тримали під вартою «за підозрою в пограбуванні магазину».

У листопаді 1976 Тихий став членом-засновником Української Гельсінкської Групи.

Заарештований 05.02 1977 за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» за ст. 62 ч. 2 КК УРСР і «незаконному зберіганні зброї» (ст. 222 КК УРСР): хтось ще під час війни заліпив глиною на горищі сараю стару німецьку гвинтівку. Суд у справі Тихого і Миколи Руденка відбувся 23 червня — 1 липня 1977 у м. Дружківка Донецької обл.. Тихому інкримінували статті «Українське слово», «Думки про рідну мову», «Сільські проблеми», «Роздуми про українську мову на Донеччині», текст Декларації УГГ, Меморандум Групи та ін. Суд не довів жодного факту наклепу на радянський суспільний і державний лад у статтях і висловленнях Тихого, обмежившись лише констатацією, що у своїх працях Тихий вказує на «нібито русифікацію в Донбасі» і т.п., не кажучи вже про недоведеність мети підірвати існуючий лад. За вироком Тихий дістав 10 р. таборів особливого режиму і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Місцем відбування покарання був визначений табір ЖХ-385/1, сел. Сосновка в Мордовії, звідки був етапований до лікарні в м. Нижній Тагіл.

Тихий бере активну участь в акціях протестів ув'язнених. Так, Тихий 52 доби тримав голодівку, розпочату в квітні 1978. Улітку 1978 з'явився документ Тихого і Василя Романюка «Історична доля України. Лист українських політ'язнів. Спроба узагальнення», у якому автори проголошують вищим принципом загальнонародного і загальнонаціонального співіснування Загальну декларацію прав людини ООН, відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від її трактування поняття демократії. У розділі «Історична доля України» досліджуються наслідки приєднання України до Росії і висловлюється побажання в майбутньому незалежності України. У розділі «Можливі форми опору» автори пропонують звести їх до пасивного опору в формі неучасті в русифікації, збереження мови і традицій, відмови від служби у війську за межами України, ведення здорового способу життя. Закінчуючи, автори пишуть: *«Не потрібно порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР».*

У жовтні 1978 розпочав нову голодівку і поміщений у камеру-одиночку. Лікар відмовився його лікувати.

18.04 1979 на 17-ій добі чергової голодівки в Тихого почалася виразкова кровотеча. У лікарню його перевели аж через 18 годин з тиском 70/40. Начальник табору сказав, що це симуляція. Хірург Скринников перед операцією запропонував Тихому письмово зректися колишньої діяльності, у відповідь на що Тихий звинуватив його в шантажі. «Жити будете недовго і в муках», — пообіцяв лікар. Після операції Тихий отямився через тиждень. Шлунок був зшитий у вигляді піщого годинника: рух їжі

спричинював біль. Виникли спайки кишок. Внутрішні шви на тілі розійшлися — утворилася грижа, але Тихий знову відмовився писати покайну заяву. 10.05. розпочався перитоніт. Був зроблений розтин і промивання черевини. Того ж дня Тихому надали побачення з синами (2 години). Лікарі подали документи на актування Тихого з огляду на його загальний тяжкий стан. Але за межі лікарні ці документи не вийшли.

13.07 1979 р. Тихого відправили етапом до лікарні м. Нижній Тагіл, хоча вона нічим не відрізнялася від мордовської. Етапом же повернули в сел. Сосновку.

У січні-лютому 1980 Тихий провів у ШІЗО з невеликими перервами близько 40 діб. Карали його за те, що він, за словами адміністрації, зриває нагрудний знак, не встає, коли заходить начальство, відмовляється від роботи, погано впливає на оточення.

Писати про здоров'я Тихому не дозволяють, однак стало відомо, що в нього відкрилися рубці на легені.

27 лютого — 1 березня всіх в'язнів особливого режиму, в тому числі й Тихого, етапували на Урал, у сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. По дорозі один в'язень помер. У таборі ВС-389/36-1 Тихого неодноразово карали за невиконання норми виробітку, відмову збрити вуса, голодівки протесту та інше. Тихого кинули на 6 місяців у ПКТ (приміщення камерного типу) за «порушення режиму». Тримав голодівку.

У 1982 р. у США вийшла книжка: Олекса Тихий. «Роздуми». У січні 1983 якийсь Вадим Зуєв у статті «Гримасы лицемерия» (журнал «Донбас») цинічно писав: *“Логічний розвиток антинародної закваски і Копельєва, і Тихого привів їх — через виїзд до Ізраїлю — на задвірки Західної Європи... Підпорядковуючись жорстоким законам зради, вони підписалися під сіоністською відозвою на захист польської контрреволюції”*. У цей час “на задвірках Східної Європи” від виразки дванадцятипалої кишки, атеросклерозу, анемії, гепатиту й інших тяжких хвороб, можливо й раку, політв'язень Тихий швидко втрачав вагу (при зрості 178 см наприкінці 1981 він важив 41 кг). Тричі був етапований до тюремної лікарні ВС-389/35 (ст. Всехсвятська), був двічі оперований на виразку дванадцятипалої кишки — востаннє на початку 1984. На останнє сорокахвилинне побачення з сином Володимиром і дружиною Ольгою 19.04.98. Тихого ввели попід руки, у нього навіть облазили нігті, але посміхався, був милостивим, згадував Нагірну проповідь Ісуса Христа.

06.05 1984 Тихий помер у камері тюремної лікарні в м. Пермі.

Синові Тихого Володимирові не дозволили забрати тіло батька: *“Якщо будете наполюгати, то результати бактеріологічного аналізу можуть показати гепатит, і тоді не забере його ніколи”*. Останки Тихого разом з прахом Василя Стуса та Юрія Литвина перевезені в Київ і 19.11 1989 перепоховані на Байковому цвинтарі.

Указом Президента України від 8.11 2006 за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і демократії та з нагоди 30-ї річниці створення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод нагороджений орденом «За мужність» І ступеня (посмертно).

Ірина РАПП, Василь ОВСІЄНКО

Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 1. — Харків: Харківська правозахисна група; „Права людини”. — 2006. — Частина II. — С. 782–786.

Тищенко Анатолій. Народився 1945 року в с. Покровська Багачка що на Полтавщині. З 1969 року на Донбасі. Робив в шахті. З 1995 року займається журналістикою.

Урбан Віктор Войтекович. Народився 4.10.1950 р. в селі Криничне Старобешевського району Донецької області. Історик, музейник. Автор багатьох праць по історії.

Фіалко Євген Борисович. Народився 10.09.1952 в місті Дружківка Донецької області. Громадський діяч, редактор міської газети «Наша Дружківка», член НСКУ. Член правління ГО «Товариство Олекси Тихого».

Циміданов Віталій Владиславович, канд. істор. наук, завідувач сектором охорони пам'яток археології, історії та культури Донецького обласного краєзнавчого музею.

Шаповалов Євген Олексійович (24.06.1955, м. Дмитрів, Донецької обл.) – громадський діяч, Краєзнавець член НСКУ, упорядник і видавець книжок по краєзнавству і діяльності і долі О. Тихого, засновник і голова правління ГО «Товариство Олекси Тихого». Депутат Олексієво-Дружківської селищної ради.

Наукове видання

ГО «ТОВАРИСТВО ОЛЕКСИ ТИХОГО»

Історико-краєзнавчий та
літературно-мистецький альманах
Степ/Step
НЕСКОРЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС

ВИПУСК 1

ЩО ми знаємо про ДОНБАС?
(Історія, постаті, культура, мистецтво)

Комп'ютерне макетування: Микола Ощипок

Підписано до друку 02.12.2018. Формат 60х84 1/8
Папір офсетний Гарнітура UkrainianTimesET
Наклад 100 Зам. № 21

Надруковано: ПП “Ліана-М” Львів, вул. С Бандери, 45
тел/факс (032) 235-22-32
E-mail: ommzmik@ukr.net